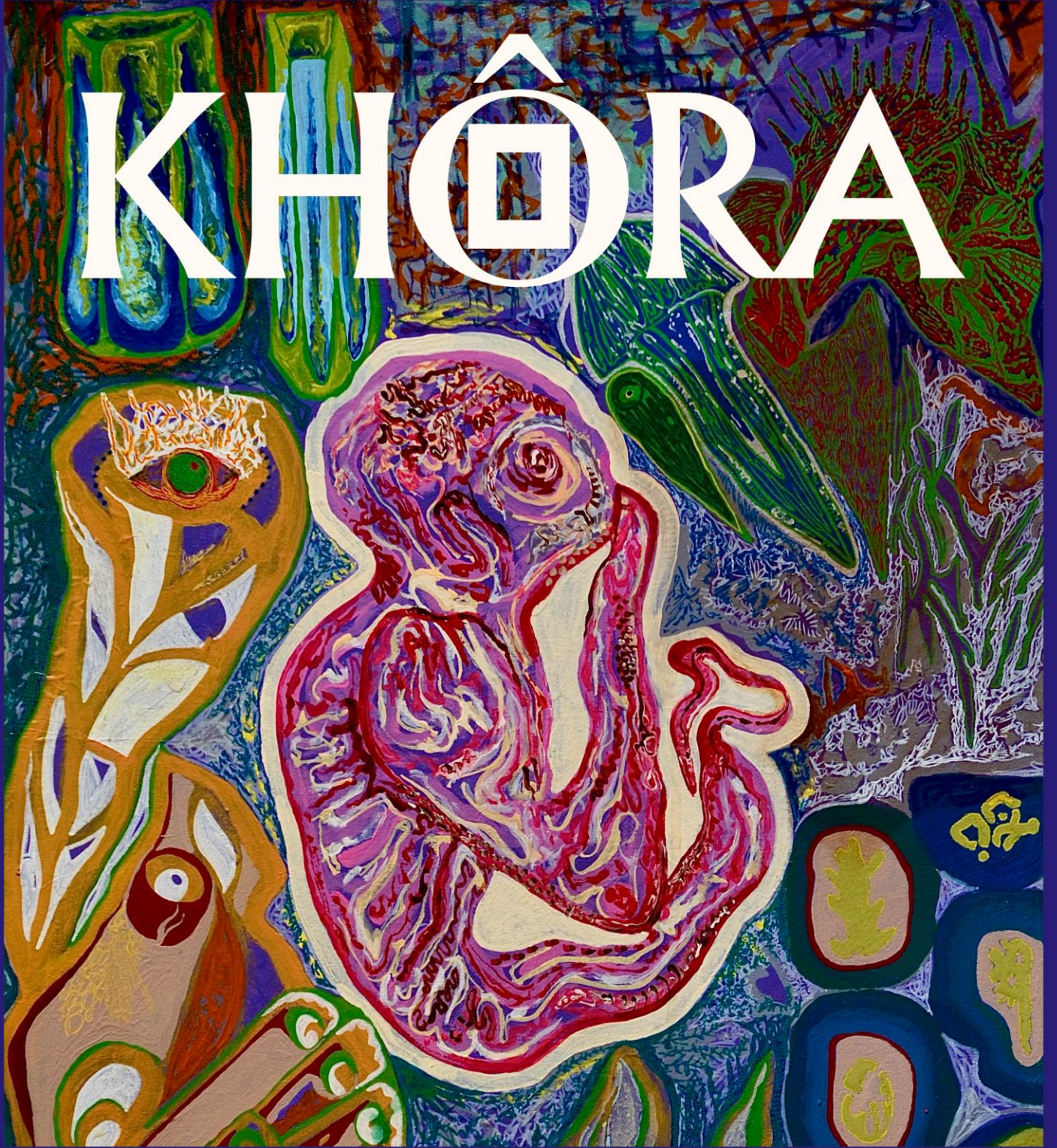

Sayı 4 | Issue 4

Eylül 2026 | September 2026

BÜFET FELSEFE DERGİSİ | PHILOSOPHY JOURNAL OF BUFET

Yılda İki Sayı
Published Biannually

Akran Değerlendirmeli
Peer-Reviewed

Genel Yayın Yönetmeni

Sencer ÇETİNKAYA

Editörlerimiz

Ömer Şemsi TÜRK
Sarp KARGI
Sencer ÇETİNKAYA

Dergi Tasarımı

Ömer Şemsi TÜRK
Sarp KARGI
Sencer Çetinkaya

Kapak Tasarımı

Sencer ÇETİNKAYA

Kapak Resmi

Kubilay AYTEK (@kubilay.aytek.art)

Mizanpaj

Ömer Şemsi TÜRK
Sarp KARGI
Sencer ÇETİNKAYA

Instagram: @khorafelsefedergisi @bufet_boun

Twitter: @bufet_boun

Website: bogazicifelsefe.com

E-posta: bounphilcommunity@gmail.com

Okuru Yoksun Bırakmaya Ne Hakkınız Var? Sencer ÇETİNKAYA	6
An Interaction-based Model of Epistemology of Complex Systems Sarp KARGI	27
Otto Neurath and History of Philosophy of Science Emirhan DİLER	44
On Language Policies & Epistemic Injustice: Linguicide in the Classroom Doğa Naz KÖKSAL	56
Re-enchantment of Nature and the Return of “the Word” Yunus ŞAHİN	66
Röportaj: Spinoza ve Heidegger Felsefelerinde Keder, Kayıp, Yas Kavramları Ahmet AKTAŞ, Hazırlayan: Ömer Şemsi TÜRK	81
Ödüllü Bulmaca Hazırlayan: Sencer Çetinkaya	87

Sevgili okur,

Öncelikle dergimize hoşgeldin! Bu sayıda KHÔRA ailesi olarak önceki sayılardan biraz daha farklı bir dergi kurgulamayı denedik. Sizi bu sayımızda felsefe makalelerinin yanı sıra felsefe bulmacası, filozofların hayatlarına dair dedikodu köşesi, röportaj, felsefe topluluğumuzun tertiplelediği okuma grupları ve topluluk kültürüne dair tanıtım yazıları gibi yeni içerikler bekliyor. Açıkçası felsefenin farklı veçhelerini yansıtmak istedik. Bu çağrımıza karşılık verip büyük küçük demeden üretimde bulunmuş, bir ucundan tutmuş tüm arkadaşlarımıza da verdikleri emeklerden ve gösterdikleri medeni cesareten ötürü teşekkür ederiz. Biz üretirken bir araya gelip de ortaya çıkardığımız bu işten büyük keyif aldık. Umarız ki siz de okurken keyif alırsınız. Dergimizi okumanız bu üretimin canlılığının devam ettiğini gösterir. Bizi lütfen eleştirilerinizden mahrum bırakmayın. Eleştiri iltifattır. Aynı şekilde, Boğaziçi Üniversitesi bünyesinde bulunan, bulunmuş ve felsefeye bir şekilde ilgi duyan herkese KHÔRA bünyesinde bir iş düşer. Yeter ki beraber bir şeyler üretmek isteyin. Dışarıdan, daha iyi bilen birilerinin zaten yaptığı işler gibi gözüken şeyler devamlı bir şekilde ilgilenen yeni insanlar bularak bir şekilde çeşitlenmeye ihtiyaç duyarlar. Şu an bu satırları yazan ben de bir KHÔRA okuruydum. Yarın tekrar okur olurum; bu satırları da sen yazarsın. İnsanlar neşeyle bir araya gelip de kendileri için kıymeti olan bir şeyler ürettikçe reaktif herhangi yapı onlara yetişemez. Büyük bir şey yapmıyoruz belki ama bir şeyler yapıyoruz. Renkler çeşitli, karartı yavandır!

Sencer ÇETİNKAYA

“Oyun, tıpkı özerk ve başlangıçtan beri var olan ölüm, aşk, iş ve güç mücadelesi gibi temel bir varoluşsal fenomendir. Fakat bu fenomenlerle ortak, nihâi bir amaç içinde bağlı değildir. Oyun, deyim yerindeyse, onların hepsiyle yüzleşir ve onları temsil ederek içine alır. Ciddi olmayı oynuyoruz, hakikati oynuyoruz, realiteyi oynuyoruz, çalışma ve mücadeleyi oynuyoruz, aşkı ve ölümü oynuyoruz ve hatta oyunun kendisini bile oynuyoruz.”¹

-Eugen Fink

¹ Eugen Fink, *Oyunun Ontolojisi*, çev. Yücel Dursun, (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2014), 157.

OKURU YOKSUN BIRAKMAYA NE HAKKINIZ VAR?

Sencer Çetinkaya
MSGSÜ, Felsefe

YABANCI: Diyesim, bizim çoğumuzu fazlastıyla hor görüp hafife aldılar. Zira onlara söylediklerinde eşlik edip etmediğimize veya geride kalıp kalmadığımıza hiç aldırmadan, her biri kendine ait olan (söylemi) sonuna kadar götürüyor.

THEAİTETOS: Ne demek istiyorsun?

YABANCI: Tanrılar aşkına, onlardan biri tutup da çok şeyin, bir şeyin ya da iki şeyin var olduğunu, olmuş olduğunu veya olageldiğini söylediğinde, dahası sıcaklığın soğukla karıştığını, ve yine, ayrımların ve birleşimlerin bulunduğunu öne sürdüğünde, ey Theaitetos, bütün bunların ne mânâya geldiğini gerçekten anlıyor musun? Ben gençken, şimdi hakkında çıkmaza düştüğümüz şu şeyi, yani 'olmayan'ı, biri her dile getirdiğinde ne olduğunu tam olarak anladığımı sanırdım. Şimdiyse, onun hakkında nasıl bir çıkmazın içinde olduğumuzu görüyorsun.

Platon, *Sofist*¹

Filozofun okuruna açık ve açıklayıcı olmaması illa bir zayıflıktan mı kaynaklanır? Daha da önce, bazı filozoflar açık ve açıklayıcı değil midir? Yan bir soru: Acaba filozof açık ve açıklayıcıdır da okur mu yetişmemekte, uzakta kalmaktadır? Ben bu metinde ilk soruya hayır demeye çalışacağım. Dolayısıyla ikinci soruya bir şekilde evet denmeli. Üçüncü soruyla da pek işim olmayacak. Ancak ilk soruya diyeceğim 'hayır'ı açarken metin üstünden kurulan iletişimde okurun yetenek ve emeğiyle ilgili kısma da dolaylı olarak değineceğim.

İlk olarak bu sorularla ne şekilde ilişkileneceğimi açmaya çalışayım. Felsefe metinlerinde bulduğumuz, birazdan örneklerle açıklayacağım, benim genel bir tâbirle 'yoksun bırakma' diyeceğim eylem, kendini insan üretiminin farklı farklı alanlarında gösteriyor. Özellikle de bir çeşit

iletişim barındıran üretimlerde. Birkaç çizgiden oluşan bir figürün bir ağaç ifadesi olabilmesinde veya kaynağı ne Doğu ne de Batı olan cam fanustaki bir kandilin ilahî intizamı anlatışında ifade edilecekken edilmemiş, üretilen ürünün sınırlarının dışarısında bırakılmış bir şeyler var.

"Centipede Dreams"
Sanatçı: Zehra Erkoç

Elimize bir ip alsak ve onunla çeşitli fikirlerimizi ifade edecek veya kimi nesneleri temsil edecek olsak istediğimizi iletmekte bir ipi havada sallayarak düşündürebileceklerimiz kadar kuvvetimiz olur. Kullandığımız araç ne yapabileceğimizi, ne üretebileceğimizi belirliyor. Belki bazılarımız iple diğerlerinin hayal dahi edemeyeceği hareketler yapar. İnsan kendini bir ip sallama ustası yapabilir. İpin farklı farklı yerlerine düğümler atar; çok hızlı hareket ettirerek havada illüzyonlar oluşturur veya bazı sabit hareketlere sabit anlamlar vermeye başlar. Ancak şu an, mevcut kültürde, en yeteneklerimiz bile bir iplikle dert anlatmakta çok ileri

¹ Platon, *Sofist* 243a-b: "Ξένος: ὅτι λίαν τῶν πολλῶν ἡμῶν ὑπεριδόντες ὀλιγόρησαν: οὐδὲν γὰρ φροντίσαντες εἶτ' ἐπακολουθοῦμεν αὐτοῖς λέγουσιν [243β] εἶτε ἀπολειόμεθα, περαίνουσι τὸ σφέτερον αὐτῶν ἕκαστοι.

Θεαίτητος: πῶς λέγεις;

Ξένος: ὅταν τις αὐτῶν φθέγγηται λέγων ὡς ἔστιν ἡ γέγονεν ἡ γίγνεται πολλὰ ἢ ἓν ἢ δύο, καὶ θερμὸν αὖ ψυχρὸν συγκεραννύμενον, ἄλλοθι πη διακρίσεις καὶ συγκρίσεις ὑποτιθεῖς, τούτων, ὦ Θεαίτητε, ἐκάστοτε σύ τι πρὸς θεῶν συνίης ὅτι λέγουσιν; ἐγὼ μὲν γὰρ ὅτε μὲν ἦν νεώτερος, τοῦτό τε τὸ νῦν ἀπορούμενον ὁπότε τις εἴποι, τὸ μὴ ὄν, ἀκριβῶς ᾧμην συνιέναι. νῦν δὲ ὁρᾷς ἴν' ἔσμεν αὐτοῦ περί τῆς ἀπορίας." (çeviri bana ait). <http://data.perseus.org/citations/urn:cts:greekLit:tlg0059.tlg007.perseus-eng1:243b>. Erişim tarihi 5 Eylül 2026.

gidemez. Zira geniş anlamıyla belli araçları kullanan iletişim, şahsi marifet dışında devirler süren birikimlerle ve alışkanlıklarla alakalı bir konu. Bir aracın iletişimde getirdiği kabiliyet devirlerce süren uğraşlarla geliyor. Yani yazmak, çizmek gibi çokça tekrar edilmiş eylemler insana ip sallamaktan çok daha büyük, çok daha ince bir kuvvet veriyorsa bu biraz da bu eylemleri yaparken köklü bir kaynaktan beslenmemizden ileri geliyor. Git gide optimize ettiğimiz aletler ve yaslandıkları köklü kaynaklar. Buna mukabil, iletmek istenileni iletmekte karşılıklı kabullere, kültürel sistemlere yaslanan teknikleşmiş alet veya araçlar kullanıldığında, alımlayıcı tarafından üretime dayatılabilecek sorumluluk da artmış oluyor. İhtiyaç karşılamaktan ileri gidilebildiğinden iletişimin ne olduğu ve nasıl değerlendirilebildiği değişiyor. Kalemle yapılmış şeylerin tarihi gölgesinde, yazılmış her şeyin eldeki kuvveti yeteri kadar kullanıp kullanmadığı, hatta ona gerekli saygıyı duyup duymadığı,³ bir mesele hâline getirilebilir. Bir insan kendini ip sallama ustası yapsa bile ip izleyicisi olmayan bir çevrede ustalığının büyük kısmı tecrübesi olmayan kişilere ip izletmek, ‘ip izleyim’i öğretmek olur. Kalem, fırçanın, konuşmanın alımlayıcısı bir ölçüye kadar hazır. Başka bir kültürde bu yazım—ya da ip performansım—filozofun ip izleyicisine karşı varsayılan sorumluluğundaki olası zayıflığına dair olabilir:

This is the weapon of a Jedi Knight. Not as clumsy or random as a blaster; an elegant weapon for a more civilized age.

-Obi-Wan Kenobi⁴

Many weapons can kill, but only the lightsaber can inspire such extremes of hope or fear. And I shall add that I will be forever glad that only Jedi carry lightsabers.

-Obi-Wan Kenobi⁵

Buradan yoksun bırakmaya dair önden sunmak istediğim bir belirlemeye varıyorum. Yoksun bırakma ihtimali, genelde kültürel olarak yüklü aletlerin veya araçların kullanımında ortaya çıkıyor. Yapılabileceğinin izleyecek, maruz kalacak tarafından da bilindiği veya bilinebileceği bir şeylerin yapılmayıştan bahsediyorum. İfade etmeyi yalnız tüm istediklerimizi vermek olarak düşünmemeli. Bizi debelendirecek olan az bildiğimiz bir dile veya ipliğe kıyasla kalem, fırça, klavye—prompt muhalefetiyle LLM—bir bakıma eldeki tüm imkânları seferber ettiğimiz değil; zevkimiz, yapmak istediklerimiz, kitlemizin

beklentileriyle kurmayı yeğlediğimiz ilişki gibi çeşitli etmenleri göz önünde bulundurarak seçici olarak kullandığımız araçlar. Eğer uğraşarak bir şey meydana getireceksek de imkân seferberliğinin modu rafineleşmiş oluyor. İngilizcesi zayıf bir oyuncu rol icabı bir yerin aksanıyla konuşmaya çalışabilir ama tıkanıp, zorlandığı noktada aksanı kaymaya başlar veya konuşması yavaşlar. Daha alt bir düzeyde, mesela kelime bulmakta, eldeki imkânları zorlar ve sıklıkla eldeki aracı yeteri kadar tanımama kaynaklı klişeye düşer. Oysa aynı oyuncu, sanatını ana dili Türkçe’de icra ederken kekeleyen bir yürüğün sarhoş ve üzgünkenki konuşmasını, oynadığı kişinin şahsiyetinin inceliklerini de seçimlerinde vererek, tıkanmadan ve rolden çıkmadan ifadenin farklı yönlerini zorlayarak devam ettirebilir. İkinci durumdaki zorlanma veya zorlama iyi tanıdığı bir araçla yapmaya çalıştığı iş sofistikeleştikten. Yani kendisine dayattığı sorumlulukta eklediği katmanlardan. İlk durumdaysa daha en basit düzeylerdeki eksikliklerden dolayı elde ne varsa kullanmaya çalıştığından. İkinci durumdaki zorlaması veya zorlanması yalnız seçtikleri üzerinden de olmayacak. Kullanılabileceği motifler arttığından en akla gelen yerlerden değil de daha ince detaylardan faydalanarak bir tasarı meydana getirebilecek. Bazı şeyleri maksatlıca dışarıda bırakacak. Hakim olunan bir araç veya alet kullanmak böyle bir şey. Bazen eldekinin yükünü hafifleterek ferahlık arıyoruz. Hele de alımlayıcı da yapılabilecekleri anlayacak kadar kullanılan aracın kültürüne hakimse.

İyi tanınan yüklü bir aleti kullanırken içine girilen zorlanma hâliyle kendini göstermeye başlayan seçicilik, illa tek tek her bir üretimde, bir çizimin veya bir yazının bir başkası için veya bir başkasıyla iletişim kurmak için üretilip üretilmemesiyle de bağlantılı değil. Bunu iletişim kavramını çok geniş kullandığımı düşünebilecek olan okur için özellikle belirtmek istiyorum. Nihayetinde bu üretimlerde kullanılan teknik aletlerin kullanılagelişinde ve şahsi olarak onları kullanmayı öğrenişimizde bir başkasıyla iletişim kurma, bir şey aktarma işlemi bu aletlere sonradan ayırması zor şekilde sinmiş vaziyette. Bu araçların teknikleşmesi daha ilk noktadan iletişime fonksiyonlarıyla ilintili. Kendi kendimize ve eğer mümkünse kendimiz için bir fırça veya kalem kullandığımızda, veya kendimizle konuşurken bir aracı olarak dili kullandığımızda hâlâ, en azından, *iletişimin hissi* ortadan kalkmıyor. Hatta belki bazı yönlerden artıyor. Çünkü aletteki kültürel yük arttıkça nasıl alımlanabileceğine dair daha fazla ihtimali düşünebilir

³Sevdiğiniz birinin ölümünü bildiren bir Instagram story’si bile atsanız ‘de’yi ayrı yazmanız gereken yerde birleşik yazmanızı yargılayacak birileri çıkıyor.

⁴ George Lucas, dir., *Star Wars: Episode IV—A New Hope* (Los Angeles: Twentieth Century Fox, 1977), film.

⁵ Windham, *Star Wars: The Life and Legend of Obi-Wan Kenobi* (New York: Del Rey, 2005), 29.

oluyoruz. Onu kendi kendimize kullanınca da yüklü alete sinmiş ileticilik fonksiyonundan kaynaklı iletişim hissi, bir karşı tarafa varıp da geri dönüt olarak iletişimsel bir tamamlanışa varamadığından dinlenmez bir hâlde, bir ötekiye varamadan, üretimimize dair daimi bir özallımlama döngüsünde asılı kalıyor. Hem konuşuyor hem de durmaksızın dinliyoruz. Günlük yazarken ortaya çıkan iletişim hissini düşünün.

Açık ve açıklayıcı olmama durumu, iletişim hissine bağlı kabuller dahilinde iddia edilebilecek zayıflıklardan yalnız bir tanesi. Mesela bir konunun yetkinine aşırı şekilde açıklayıcı olmak da, en azından kağıt üstünde, başka bir zayıflık: kitleyi ve işi doğru okuyamama. O hâlde zayıflık olarak açık ve açıklayıcı olmamaya bir sebeple yoksun bırakma hakkını kullanma arasında bir kıyaslama yaparken teknik aleti kullananın kendi yetkinliğini mi bir sebeple bazı yönlerden tam olarak kullanmadığı, maksatlıca bozduğu—esas yetkinliğin bazen de tamamen opak bir şekilde tüm yeteneklerini kullanmamak olduğu—yoksa karşılaştığımızın düpedüz bir zayıflık mı olduğu üstüne düşünmeliyiz. Düpedüz, zayıflığını örtmek için veya farkında olmayarak. Belki bu noktada, en başta yönelttiklerime eklenebilecek bir dördüncü soru, filozofun veya herhangi bir yüklü alet kullanıcısının neden ve hangi durumlarda açıklığı, açıklayıcılığı önemli meziyetler olarak benimsemeye çalışacağı üzerine olmalı: Filozof ne zamanlar açık ve açıklayıcı olmak ister? Bir polisiye yazarı gibi filozofun da okurunu ne zaman açıklamaya hasret bırakacağını; kaybedeceğini, ne zaman bir şeyleri merak ettireceğinin, ne zamansa açıklayacağını, bir şeylere ışık tutacağını kurulumak istenen iletişimin hissine bağlı olarak bir dengesi yok mudur?⁶ Yoksa filozof hep mi açık ve açıklayıcı olmalıdır? Bu sorgulamayla beraber girişeceğimiz araştırmaya gelecek bir ton modalite var. İstek faktörünü işin içerisine sokunca zira, ilk soruya da sirayet ettirilecek şekilde, zayıflık ve meziyete dair değerlendirmelerimizi salt eldeki ürünler üzerinden yapamaz oluyoruz. Üründe sergilenenin hangi kısmının *hangi maksatla* üretildiği şekilde üretilmiş olabileceğinin de göz önünde bulundurulması gerekiyor. Ürün üstünden negatif bir psikoloji yapmak gerekiyor. Oysa üretene hiçbir zaman yeteri kadar tanımıyoruz.

Ürün üstünden girilebilen negatif psikoloji kısmına önce şablonlaşmış özdeşleştirmelerden yaklaşalım. Mesela felsefeye ve felsefi metin yazarına atfedilenlerden. Zira negatif psikolojiyi tek tek her bir metin ve yazar için baştan başlatıyor değiliz. Belli ön kabul ve özdeşleştirmeleri genelgeçer normlar olarak bir alandaki ürünlerin maksadının üstüne bir daha ve her seferinde baştan düşünmek gerekmesin diye alımlamada kullanılacak paradigmlar üretmekte kullanıyoruz.

Örnek olarak, eğitimle bilenin bilmeyenlere karşı açıklayıcı edimini özdeşleştiren yaygın bir eğilim var.⁷ Felsefi üreticiyi de bu türde bir eğitici olmakla. (oysa bu iki özdeşleştirmeye dahi) Bir biçimde rekabet edilen alanlarda⁸ eğiten kişinin üstünlüğü varsayılsa bile eğiten, öğrencisini zayıflık göstererek de eğitebilir. Mutlak bir otorite figürü gibi konumlanması, güvenilir bir açıklayıcı olarak bilgi lütfetmesi her zaman en iyi yol olmayabilir. İlla karşılıklı rekabetten bahsetmiyorum ama o şekilde örneklendirilmesi daha kolay. Sonradan notasyonuna ulaştığımız bir satranç partisi tek tek her hamlesini değerlendirebileceğimiz bir şey. Açar Stockfish'i bakarsın. Bir satranç partisini sadece notasyona bağlı kalarak incelediğimizde rakibi her koşulda bertaraf etmek isteyen iki kişi üzerine kurulu, bununsa tek yolunun en doğru hamleleri seçmek olduğu bir şablonu, *siyah/beyaz paradigmasını* verili almış oluyoruz. Satranç için bu genelde de doğru incelemeyi mümkün kılacak olan paradigma. Hatta alımlarken bunu varsaymazsak hataya düşeriz. Bu paradigmayla öğreten kişi öğrenenden üstün. Üstünlüğünü de hamle seçim kabiliyetinden alıyor. Bunu sağlayan strateji, tema, açılış, taktik vs. gibi ona rehberlik eden bilgileri olsa da günün sonunda bunlar, en doğru hamle seçimi için kullanılıyor. Dolayısıyla, bir oyunun notasyonunu analiz edince üstünlüğü ve tarafların oyuna olan yetkinliğini doğru değerlendirebiliyor olmamız gerekir. En kötü ihtimalle yetkin kişi dikkat kaynaklı bir hata yapar veya bir hamleyi görmez. Fakat mesela öğrencisine öğrettiği bir temayı tatbik ettirmek isteyen bir hocanın maksatlıca yaptığı ince bir hatayı veya şike yaptığı belli olmayacak şekilde maç satacak bir süper-

⁶ Emre Sünter, “Deleuze’nün Minör Suç Ortakları: Tarde, Simondon, Ruyer,” *Cogito*, sy. 82 (2016): 199: “Bir üçüncü yolun Alain Robbe-Grillet ile açığa çıktığını söyleyebiliriz. Buna göre [polisiye] romanın asıl amacı bir cinayetin gizem perdesini aralamak değil, süreç boyunca ortaya çıkan farklı durumları, tarafların yanlış yorumlarını, karakterlerin değişen mağduriyet konumlarını, yeni gelişen dengeleri ortaya koymaktır. Deleuze *Fark ve Tekrar* kitabında felsefenin buna yakın bir etkinlik olarak görülebileceğini söyler.” Burada detayına girmeden kullandığım felsefe yazısı-polisiye roman

benzetmesine ilham kaynağı olan bu makalenin en azından “Bir Polisiye Roman Olarak Felsefe” bölümünü okumanızı şiddetle öneririm.

⁷ Bkz. “banking concept of education”: Öğretenin bilgiye hakimiyeti ve onu pasif roldeki bilmeyene açık edışı temelli pedagojik model. Bu modelin tahlil ve eleştirisi için: Paulo Freire, *Pedagogy of the Oppressed*, İng. çev. Myra Bergman Ramos, (New York: Bloomsbury Academic, 2014), 71-86.

⁸ İletişimin hissinde rakiplik bulunan, özallımlamada dahi rekabet üstünden düşünülen üretim alanları.

GM'nin yavaş yavaş konumunu eritecek pozisyonel 'yanlış'larını (blunder yapsa belki işi daha kolay olurdu), süre sıkıntısı yaşayan rakibi berabere konumda strese sokmayı önceleyen bir varyanta giren online oyuncunun tercihini ne yapıldığını doğru anlayarak değerlendirebilmek için alımlarken kullandığımız paradigmamızda varsayılan ana normdan belli bir sapmaya açıklık tanımaya ihtiyaç var. O hâlde, açıp Stockfish'ten bakman yetmez. Bu durumlarda 'rakibi her koşulda bertaraf etmek isteyen iki kişi paradigması'na ve bunun da tek yolunun her seferinde en doğru hamleyi seçmek olması kabulüne hakim olmadan hâlâ okunamayacak ama ondan ne şekilde, ne kadar ve hangi sebeple maksatlıca sapılabileceğine de hakim, en doğru hamle seçiminin dışında kalan maksatlı tercihlerle gelen davranışsal modaliteleri de kapsayacak yeni bir bakışa ihtiyaç var. Davranışsal olduğu ve bizim üretene tam olarak tanıyamayacağımız ölçüde negatif psikolojik dehlizlere giriyoruz. Over-interpretation'a düşme veya Leo Strauss olma riski var. Yanlış feda yapıp kazanan bir Rigalı psikolojik dahi mi olacak yoksa rakibi mi cezalandıramamış olacak?

Burada ana normdan açılan yer tabiri câizse açık-dünya. Davranışları okumanın çok daha güç olduğu bir modalite geliyor. İletişimsel üretimlerde iletişimin hissinde bilinen doğruyu veya bilinmesi gereken doğruyu seçmenin ötesinde işler dönüyor. Hele de içerisinde farklı tercihler ve tercih maksatları ve bir şekilde rekabet barındırabilen iletişimsel üretim alanlarından bahsediyorsak. Yukarıda verdiğim üç örneğe yakınsayacak durumları sırasıyla Platon'un Sokrates tiplemesinde, mütekellimünün kağıt üstünde karşı durulanı günün sonunda kuvvetli çıkaracak maksatlı subartikülasyonlarında ve Youtube'da izlediğimiz herhangi bir süre kısıtlı filozof tartışmasında göremiyor muyuz? Yanlış ne zaman yanlış? Yetkin olanın yetkinlik kaynaklı yanlışlığı diye bir şey var mı? Felsefi üretime içkin bir öğreticilik ve üretene alımlayan üstünde bir üstünlük varsaymayla bile eğer üreten *maksatlı yanlış tercih* yapabilir ve bu bir şekilde yine yetkinlik olabilir ise yapılanı okumak, ürünün belli bir paradigmada kalarak yapılan analizinden fazlasını talep edecek.

Kaldı ki felsefe metni değerlendirilmesinde bizi çoğu zaman satrançtaki gibi verili normdan açık-dünya'ya değil—eğer tek yönden ifade edilecekse—açık-dünya'da keşfedilebilecek ve şeffaflaştırılması satrancın siyah/beyaz paradigmasından çok daha kolay ve her zaman göz önünde bulundurulması gereken bir ihtimal olan normlara yönelmeye davet ediyor. Eğiticilik bu işin yalnız bir kısmı. Eğitme maksadına bağlı bir tercih olarak açıklayıcılıksa daha küçük bir kısmı. Burada da bizim niyetlere ne kadar ulaşabileceğimiz üstünden bir ucu yazarı görmeye çalışmak olan ancak diğer uçta da biraz

daha genel kaniya dayanan; hâlâ belli şablonları kullanan, dolayısıyla bazı şeyleri de alenen hokkabazlık kabul etmeye veya zayıflık olduğunu kabul etmeye kapıyı kapatmayan bir yaklaşımda kalmaya çalışacağım.

Kısaca, yazmak veya herhangi bir felsefi ifade üretimi sıra bazlı bir en doğru hamle seçme pratiği değil. Diyalog bile bu değil. Ancak üretiminin içinde bir rekabet hissi var. Hiçbir şey olmasa o zamana kadar söylenmişlere dair. Üstünlüğü, kimin kimi eğitebileceğini belirlemekse çok zor. Zira kurulu yapılar ve kullanılan normlar dahi her zaman askıda. Kurumsal devamlılık az. Mantık gibi daha formal sistemler işe katıldığında buna yakınsanıyor gibi düşünülebilir. Fakat felsefede veya yakınsayan alanlarda kullanılan formal sistemlerde dahi her seferinde maksata bağlı değişimler ve onlarla getirilen eklentiler oluyor. Hiçbir zaman mekanik olarak tamamlanmış, karşılıklı kabulle sabit bir sistemin içerisinden tartışılmıyor. Oyuncular sistemi ve hamleleri güncelleyerek rekabet ediyor. Sözümler ona Gödel'i ilk kez okuyacak biri, ondan önceki mantık sistemlerine hakim olsa dahi onlar üstünden kapatıcı bir paradigmayla *en doğru* değerlendirmesi yapamayacaktır—ya da ondan sapma değerlendirmesi. Niye? Çünkü Gödel'in gelenekle girdiği rekabet doğrudan aksiyomatik olarak kurulmuş bir sistemin ne ölçüde tamamlanabilir ve kendi işlemleri hakkında konuşabilir bir yapı oluşturabileceğine, eksiklik durumunda ise bu eksikliğin sistemin işleyişini nasıl değiştirdiğine dair. Satrançta önceki oyuncular roku o zamana kadar yanlış yapmakla veya 64 kare sandıkları tahtanın aslında yanlış parsellenmiş olduğu için bazen mat ettiklerini sandıklarında aslında şahın gidecek yeri olmasıyla; onların bunu fark edememiş olmasıyla suçlanmıyorlar. Felsefede rekabette olanlar kural kitabında mütabık değil. Oyunun büyük kısmı da daha iyi kural kitapçıkları yazmak. Ancak *daha iyi* de tartışmalı. Her yeni metinde değişmiş problemler, ifadeler, yeni operasyonlar; öncekilerde görülmemiş maksatlar olabileceği ihtimalini cepte tutmak gerek. Dolayısıyla genelgeçer bir ana hat ve sapma manueli oluşturmak, geriye dönüp belli bir kapsamda—onlar için oyun ve kurallar şuna benziyordu diye—okurken dahi imkansız gibi. Analizin paradigmasını belirlemekte her zaman için alımlananın niyetine dair bir aralık bırakılması gerekiyor. Bu benim bu bağlamda negatif psikoloji dediğim şey. Bizim bağlamımızda yazarın ne zaman açık ve açıklayıcı olmayı tercih etmiş olabileceği ne zamansa bundan kaçınabileceği veya başka modlarda bir iletişimi tercih etmiş olabileceğini tahlil etmemize yarayacak.

Peki felsefede yoksun bırakmaktan, metni okuyanın gözünden yoksun kalmaktan, kastıma neler dahil?

İzninizle yirmi tane örnek vereyim. Bunlardan bazıları doğru örnekler değil:

i. Elimize fragmanlar hâlinde ulaşmış veya ulaştırılmış metinler. İnsanı karşısındaki fikrin tamamlanışına varmak için hayal etmeye mecbur bırakan kalıntılar.

ii. Metnin akışında her şeyi en baştan vermeme durumu: tuta tuta vermek. Metni, okur için tasarlanmış bir yolculuk gibi, kademeli olarak açmak. Bunu yaparken de bazen verilen taahhütleri yerine getirmemek.

iii. Belli sebeplerle—veya sebepsiz yere(!)—temsili hikâyeler kullanıp temsilleri tekil bir anlama oturtacak açıklamalar sunmadan bırakmak. Mukaddes kitaplardan aşına olduğumuz müteşabih anlatım.

iv. (kontr-iii) Başka şekillerde okunabilecek bir şeyi maksatlı olarak tekil ve belirli bir anlam sahasına sıkıştırmak. Müsterekten müevvele zorlama. Yüzeysellik mi manipülasyon mu?

v. Antik diyalektiğin bazı örnekleri, *eristik* olmaya kayan diyaloglar. Karagöz/Hacivat tadında—hatta bir Evil Karagöz tadında—okurun fark edebileceği yanlış anlamalarla; sorulmayan ve sorulanlarla: “Ben olsam şunu sorardım. Bu kadar da olmaz! Sokrates burada işi iyice aceleye getirdi. Bilerek yanlış anladı. Theaetetos da amma salakmış.” hissiyatı veren anlatım formu.

vi. Yazarın maksatlı olarak zayıf bir fikirle başlaması. Kendi taraf çıkmadan karşısında gibi gözüktüğü fikri parlatması.

vii. Ele alınan konulara kapatıcı bir tavırla yaklaşmadan, soru üretmeyi ön plana koymak. Cevap beklentisi oluşturup karşılamamak.

viii. Kavram üretip açıklamadan, tanımlamadan; belli bir hissiyata yaslanarak veya bir kavramı içten imkânsızlaştırmak istencesine genişletip muğlak bırakmak.

ix. İma edilen istikamete tam da varmadan, metni kapatmadan bırakmak veya eldeki konuyu kapatmanın imkânsızlığını göstermek için *başarısız* yazmak. Başarısızlığı kanıksayarak sistemleştirip neden diğer deneyeceklerin de bir huduttan sonra ileriye gitmeye çalışırlarsa başarısız olacaklarını uygulamada göstermek. Üst sınır göstermek için kullanmak, *apofati*; veya hem genel hem de üst bir sınır göstermek, *kritik felsefe*.

x. Filozofun hakim olmadığını gizlemeyen bir tonla bir konuya girip hakim gibi de yapmadan bırakışı veya hakim gibi yapıp hakim olmadığını, yazara mukavemet gösteren bataklık gibi bir konunun ispatlamasına alan sağlayışı. *Anti-Lanark*.

xi. (varyasyon ii, v, vii ve x) Pedagojik bir süreç olarak okunabilecek açıklıklar: Metnin başta koca bir alan sunup o alanın ne kadar kapanmaz olduğunu göstermesi. Bölümlere ayırıp tek tek *aporai* vermek. Kapatabildiğini kapatmak ama her seferinde eldeki işin ne kadar itina istediğini, hatta bazen imkânsız olduğunu göstermek.

xii. Arap şairlerin ve Fransız teorisyenlerin ortak edimi: Ayrım verip kullanmamak: “Bu durum sekize ayrılır” diyip hiçbirini açıklamadan veya sadece birkaçına üstünkörü bakacak şekilde okuru sunulan bir listeyle yalnız bırakmak. Herhangi bir kimse yaptığı ayrımı bir Alman filozofu gibi ömür boyu veya 400 sayfa kullanmak zorunda mıydı ki? *Bunu başka yerde açıkladık*.

xiii. Takip edilemeyecek kadar sık konu değiştirmek.

xiv. Bir konuyu bir *lakırtıyı* haddinden fazla uzatmak. Okura maksatlı olarak asıl konuya girilmedi tatminsizliği yaşatmak.

xv. Başkalarına atfedilen, kaynağı kısmen belirsiz veya kısmen tahrif edilmiş muğlak fikirler sunmak veya ötesini berisini vermeden aforizma kullanmak.

xvi. Yazarın tamamını temsil edemeyeceği yarı opak bir dünya kurması. Tam o dünyaya girecek gibiyken kurgudaki eksiklerin, boşlukların okuru da yazarı da dışarıya çekışı.

xvii. Tam olarak neye gittiği, neyden bahsettiği belli olmayan atıflar (*et. al...*’lerimiz). Hermönötikçi, spekülâtif filolog bazen bir kavramın bile yarısına atıfta bulunuyor. Oysa mazbut bir akademik çalışma iddiasındaki metinler bazen öylece, hiçbir açıklama sunmadan bir kitaba gönderiyor. Ne bulacağım ki o kitapta? Hiç mi yardım edemezdin?

xviii. Yazıda kendini veya bir şeyleri rahatsız edici biçimde aşırı sunmak: *l’exorbitant/teaddî* tutum.

xix. Paragraf veya yazı sonu *vurucu* slogan atıp bırakmak.

xx. Sezdirmeden yoksun bırakmak: Bir tarihi dönemin en yan isimlerine kadar girip, detaylandırıp ana figürlerden birini hiç açmamak. Nietzsche neden hiç Aristoteles’i konuşmuyor?

Fark edilecektir ki bunların çoğunun yoksun bırakma gibi düşünülebilmesi daha en başından metne, açık olmaya, okurla yazar arasında yapılmış bir antlaşmaya iki tarafın da bir ölçüde hakim olması fikrine dayanıyor gibi. Aksiyomlar veya kurallar üstünden üründen beklenenler var gibi—muğlak da olsa bir paradigma. Sapma oluncaysa, güçleş diliyle, oyun yapıyor yazar. Böyle görülebildikleri ölçüde ilk refleksimiz yoksun bırakışların, en azından bazılarının, antlaşmayı bilip bozmaktan alınan bir hazla okunabileceği yönüne kayabilir. Ben buradan bakmıyorum. Yepyeni bir maksat, bozmaktan alınan haz veya en başında bilinen bir antlaşma varsaymakta aceleci olmak tehlikeli. Bunlar metnin yoksun bırakış kuvvetini tam hâliyle görmemizin önüne geçebilir. Negatif psikolojiyi abartmak olabilir. Dahası, eğer *gerçek hataları* tespit etmek mümkünse, yazarın kendisinin de saklamaya çalıştığı, zayıflığı olan şeyleri bulmamız ihtimalinin önüne geçebilir. Yine de daha detaylı bir bakışa ulaşana kadar antlaşma, (yenilik kaynaklı) maksatlı sapıcılık ve haz fikirleri aklımızın bir köşesinde bulunsun. Yine şimdilik, bir şeylerin ne

olduğunu tahlil etmeye çalışırken aslında sevmediğim bir ikilik olan aydınlık/karanlık fikrine de zaman zaman yakınsayacak veya doğrudan kullanacağım. Bir müddetliğine yirmi örneğimde saydıklarımı (B) safsatayla retorik araç arası gidip gelen yöntemler olarak konumlandırabilecek başka bir bakışa da cevap vermeyeceğim. Ama ona da sıra gelecek.

(o hâlde, şimdilik benimseyeceğimiz ikiliğin diliyle) Görüleceği üzere tüm bu bahsettiğim formlar bir şekilde karanlık kısımları kalmış metinlere işaret ediyor. Bazen bu başka kısımların fazlasıyla aydınlatılmasından başlıyor. Bazen tüm metne sirayet etmiş bir karartma var. Bazen okur, ona sezdirilen bir şeylerle karanlıkta kalan yerleri tamamlamaya sevk ediliyor. Bazense doğrudan bir zayıflık hissediyoruz: Beceriksizlikten aydınlatılmamış olduğunu hissettiğimiz bir şeyler var—*gerçek hatalar*(?). Yine bazense çok sonradan fark edilen bir karartma insanı bir yazar üstüne, eskiden okuduğu metin üzerine bir anda ürpererek düşünmeye sevk ediyor. Girse girerdi, niye girmede o konuya?

Diğer bir yandan, apaçık bir metin yazılabilir mi? Bunu hedeflemek farklı açılardan yoksun bırakan, muğlak tarafları olan bir metin üretmekten hangi açılardan daha iyi? Benim iddiam, daha ziyade belli felsefi okullara yakıştırılan ikinci ihtimalin esasında her metinde bir şekilde kendini gösterdiği olacak. Hiçbir şey olmasa, her zaman yapılsa yapılabilecek bir şeyler yapılmamış kalacak. Sahip olunan estetik tercihler başta olmak üzere felsefeden ne beklendiği, yazarın yetkinliği gibi faktörler metinlere has karanlık sahaları, yoksun bırakışın farklı şekillerini oluşturuyor. Asıl mesele, yazarın yoksun bıraktığının ne kadar farkında olduğu ve neyi, eldeki işe binaen nasıl yaptığı gibi düşünölmeye açık. Bu meseleler üstünden yazımda son olarak bir yoksun bırakma ekonomisinden bahsedeceğim: Mademki her halükârda metin yoksun bırakıcıdır—*bu benim iddiam*—ifade yaratırken ne tür yoksunluklara sebep vereceğimizi nasıl ve neye göre belirlemeliyiz—veya belirleyebilir miyiz? Yine mi normativite? Şimdilik ışıklarla oynayalım.

Yalnız birileri yaparmış gibi, yapılmayadabilirmiş gibi yoksun bırakmaktan kastımı açayım. Önce felsefe dışından. Benim üretilen bir ifadede alımlayıcıyı yoksun

bırakmaktan ilk anladığım, örneklemesi en kolay şekilde görsel ve plastik sanatlardan yapılabilecek olan *belli yönleri almayı*—yukarıda tattırmaya çalıştım bunu. Pozitif bir ifadeyle, *yalnız belli yönleri alış*. Cézanne’ın tabloları veya Brancusi’nin heykelleri gibi bir ağacı veya bir kuş motifini, ifadesini, o şeyden bekleyeceğimiz belli özellikleri olmadan, belki hatta akla da ilk gelecek özellikleri olmayan bir özellikler kümesiyle sunmak. Burada *beklentinin* ne olduğuna gireceğiz ama önce bu iki insanın yaptıkları işlere bir tur daha dolayım katarak yaptıklarına dair dediklerine bakalım. Bununla da (B)’ye de bir cevap oluşturabileceğim bir istikamete gideceğim.

İhtiyar Cézanne *bir sığıntı gibi* iki ay kayınbiraderinin evinde kalıp her gün iki tuvalle aynı açıdan, bir çam ağacının altından Arc Vadisi’ne bakarak aynı manzarayı resmediyor. Yapacağım atıf Cézanne’la muhabbetlerini kayda geçiren şair, sanat eleştirmeni Gasquet’dan. Arkaplanla ilgili de onun yalancısıyım. Atfı da stenografik almayın. Eserler üstünden araştırdığımda mekânsal tarif, aşağıda içinden kısa bir monoloğu aktaracağım muhabbetin R598-599 tablolarının yapıldığı 1886-7 yıllarında yapılmış olması gerektiğine işaret ediyor.⁹ Gasquet’nin Cézanne’la ilk yüz yüze gelişi 1896.¹⁰ Aralarının ilerlemesi 1897. Altta o tabloya çalışırken ustanın söylediği söylenen sözün çok benzeriyse 4 Ocak 1901 tarihli bir mektupta var.¹¹ Ama keşke hin bir şekilde bunları araştırmadan evvel Gasquet’nin 1926 tarihli kitabının alıntılatacağım kısmından yedi satır öncesini okusaymışım. Zira adam Cézanne’la gerçek konuşmalarından, hatırladıklarından ve topladığı malzemedan hareketle üç hayalî sahne kurduğunu baştan açıkça söylüyormuş zaten: “Şimdi onları, hem bana yazdığı mektuplardan hem de edinebildiğim ya da alanlar tarafından yayımlanan mektuplardan yararlanarak—tıpkı Sayın Émile Bernard’ın *Anılar*’ının ardından bizlerle paylaştığı o değerli yazışmalar gibi—olduğu gibi yazıya dökmeye çalışacağım. İmkân bulduğum her an Cézanne’ın bizzat kendi kelimelerini aktaracağım. Sunum sıram dışında hiçbir şeyi uydurmayacağım. Uzun düşüncelerden sonra, etkilerini daha iyi hissettirebilmek adına hepsini üç büyük diyalog etrafında toplamaya karar verdim. Gerçekte onunla kırlarda, Louvre’da ve atölyesinde yaptığım yüzlerce konuşma arasından hayalî olarak kurguladığım üç konuşma etrafında, onun resim hakkındaki fikirlerine

⁹ François Chédeville, “Le viaduc dans la plaine de l’Arc III (FWN235-R598, FWN236-R599, FWN297-R767, C1158, RW238, RW241),” *Société Paul Cézanne*, 12 Ekim 2014, <https://www.societe-cezanne.fr/2014/10/12/le-viaduc-dans-la-plaine-de-larc-iii/>, erişim tarihi 9 Eylül 2026.

¹⁰ Chantal Guyot-de-Lombardon ve Magali Jouannaud-Besson, *Marie et Joachim Gasquet: Deux écrivains de Provence à*

l’épreuve du temps, (Aix-en-Provence: Académie d’Aix Éditions, 2011), 40.

¹¹ Paul Cézanne, Joachim Gasquet’ye mektup, 4 Ocak 1901; bulunduğu kaynak, John Rewald, ed., *Paul Cézanne, Correspondance* (Paris: Bernard Grasset, 1978), 274.

dair toplayabildiğim ve hatırlayabildiğim her şeyi bir araya getirdim: O böyle konuştu ve inanıyorum ki böyle düşünürdü.”¹² Bazen kerli ferli insanların, hem de felsefe tarihçilerinin hemen her Platon metninin başındaki “ben bunu dayımdan, o arkadaşından, o da çarşıdaki esnaftan duymuş” kısımlarını, benim Gasquet’yi okurken yaptığım gibi atladıklarını düşünüyorum.¹³

Sözü (dömihayalî) Cézanne’a bırakıyorum:

—Eh! Evet... (Aynı hareketi yeniden yapar; ellerini açar, on parmağını da açık tutar, sonra ellerini yavaşça, yavaşça birbirine yaklaştırır; sonunda birleştirir, sıkar, kenetler, parmaklarını birbirlerinin arasına geçirir.) İşte ulaşılması gereken şey bu... Fazla yukarıya ya da fazla aşağıya geçersen, her şey mahvolur. Tek bir ilmeğin bile fazla gevşek olmaması gerekir; duygunun, ışığın, hakikatin dışarı sızabileceği tek bir delikbile bulunmamalı. Anlıyor musunuz, bütün resmimi aynı anda, bir bütün olarak yönetiyorum. Dağılıp giden her şeyi aynı hamleyle, aynı inançla birbirine yaklaştırıyorum...

Değil mi ki gördüğümüz her şey dağılıyor, çekip gidiyor! Doğa hep aynı, ama onun bize görünen şeylerinden hiçbir şey kalıcı değil. Bizim sanatımız ise onun öğeleriyle birlikte süren varoluşunun ürpertisini, bütün değişimlerinin görünüşünü vermeli. Bize onun sonsuzluğunun tadını tattırmalı. Onun altında ne var? Belki hiçbir şey. Belki her şey. Her şey, anlıyor musunuz? İşte o zaman onun başıboş dolaşan ellerini birleştiriyorum...

Sağdan, soldan, buradan, şuradan, her yerden onun tonlarını, renklerini, nüanslarını alıyorum; onları sabitliyor, birbirlerine yaklaştırıyorum... Çizgiler oluşturuyorlar. Nesnelere, kayalara, ağaçlara dönüşüyorlar; ben bunu düşünmeden. Bir hacim kazanıyorlar. Bir değer taşıyorlar.

Eğer bu hacimler, bu değerler, tuvalimde, benim duyarlılığım içinde, gözlerimizin önünde bulunan düzlemlere, lekeler karşılık geliyorsa, işte o

zaman! Resmim ellerini birleştiriyor! Sarsılmıyor. Ne fazla yukarı çıkıyor ne de fazla aşağı iniyor. Gerçek, yoğun ve dolu oluyor...

Ama en ufak bir dikkat dağınıklığı, en ufak bir aksama olursa, hele bir gün fazla yorumlarsam, bugün beni dünküne ters düşen bir teori sürüklerse, resim yaparken düşünürsem, müdahale edersem, patatras! Her şey dağılıp gidiyor.¹⁴

Patatras!’tan nasıl korunulur?¹⁵ Günün belli bir anında bir tepeden bakılıp da çizilen bir manzarayla doğanın sonsuz ifadesini birlikte düşünmeye çalışalım. Aktardığım pasaja bakınca ressamımız için bu ikisinin ilişkisini temin eden şey, gördüklerini sabitleyip de birbirlerine yaklaştırırken; çizgiler oluşurken korunması gereken bir dengeyle ilgili. Tek bir delik bile kalmamalı! Telif hakkından ötürü koyamıyorum buraya, benim için açıp R598-599 tablolarına bir bakın lütfen. Tek bir delik bile kalmayış yakıştırması yapılan çalışmaları alabildiğine açık duruyor—açık ve açıklayıcıdaki açıktan bahsetmiyorum. Dikkat ederseniz Cézanne—en azından burada—derine inmek, altta yatana ulaşmak gibi şeylerdense yoğunluktan bahsediyor. Altta hiçbir şey veya her şey var. Yüzeydeyse her halükârda saygı gerektiren bir sonsuzluk. Fenomenologların tüketilemeyen algılananı. Algılananı aktarmada doğrudan yüzeyle ilgili olan bir *safların sık olması arzusu* var. Parantez içinde verilen el kenetlemesinden ilmek analojisine, sızmaya izin vermeyecek deliksizlikten bir şeyleri birbirlerine yaklaştırmaya; kurduğu tüm bu imgelem, fazla yorumlamak veya durup düşünmekle elden kayması mümkün gözükken, tekrar tekrar aynı manzarayı çizmekle sağlanacak bir sıklık hedeflendiğine işaret ediyor. Cézanne hazineye korkuyor. Cuma namazlarından hatırlanacak bir hadis-i şerif:

Saflarınızı sıklaştırınız. Ve safları birbirine yaklaştırınız... Nefsim kudret elinde olan (Allah)’a yemin ederim ki, şeytanların siyah ve küçük koyunlar gibi saf aralıklarına girdiklerini görüyorum.¹⁶

Bu çeviride Arkaik Arapça bir kelime olan ve sık kullanılmayan hazef, veya Türkçeleştirmeden *hadhaf*

¹² Joachim Gasquet, *Cézanne*, (Paris: Les Éditions Bernheim-Jeune, 1926), “CE QU’IL M’A DIT...” Project Gutenberg, https://www.gutenberg.org/files/78132/78132-h/78132-h.htm?utm_source=chatgpt.com, erişim tarihi 8 Eylül 2026. Çeviri Google Gemini 3.6 desteğiyle yapıldı.

¹³ Bkz. en baştaki *yan bir soru*.

¹⁴ Joachim Gasquet, *Cézanne* (Paris: Les Éditions Bernheim-Jeune, 1926), “Le Motif,” Çeviri OpenAI GPT-5.6 Luna ve Google Gemini 3.6 desteğiyle yapıldı.

¹⁵ Öztürkçe “Şırakkadak!”, “Gümbedek!” veya eski Türkçe “Patadak!”.

¹⁶ Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Davud ve Tercemesi*, çev. İbrahim Koçaşlı, 5 cilt (İstanbul: Erkam Yayınları, 2008), c. 2, hadis no: 667.

(حَدَف), için terimi doğrudan çevirmek yerine açıklama kullanılmış: “Hadis-i şerifte şeytanların benzetildiği küçük ve kara koyunlar aslında Yemen’de [423] yetişir ve kuyruksuz olur.”¹⁷ Boş kalan bir mekânı o anda koşuşturarak dolduracak hafezler veya hafez gibi şeytanlar, sıkılığın sağlanamayışında arada kalan boşluğa pozitif bir ifade kazandırıyor. Hem de doldurulmuş olan mekânda birbiriyle koordine hareket eden, aynı amaca yönelmiş; aralarında boşluk olmasa tek vücut çalışabilecek olanların amellerini mudill sıfatıyla yaptırabilen bir pozitif ifade. Boşluk, boşluk olarak kalmadığı gibi doluluğu yaptırabilecek yeni bir doluluğa dönüşüyor. Yeni doluluğun müsebbibiyse doluluğun kendisindeki gevşeklik. İlk ve organize olan doluluk, kendisindeki gevşeklik sebebiyle yeni dolulukça yaptırılma, ayartılma tehlikesi yaşıyor. Bir bakıma her sanatçı hafezlerden korkar. Patatras!

Peki ama en delik kalmayacak hâli demek üretilen şey için ne anlama geliyor? Tersten, nitelik kazanabilecek olan delikler, boşluklar ne? “Ama en ufak bir dikkat dağınıklığı, en ufak bir aksama olursa, hele bir gün fazla yorumlarsam, bugün beni dünküne ters düşen bir teori sürüklerse, resim yaparken düşünürsem, müdahale edersem” kısmını hatırlayalım. Düşünülmemesi gereken yerde spontan olan eyleme nüfuz eden düşünce: vehm. Boşluk kaldı mı ürüne sızabilen, sanatçının kendi vehmi. Sanatçı kendi vehminden korkuyor. Kendi içindeki çatallanmadan. Zira kendi düşüncesi veya vehmi dediğimiz şey hiçbir zaman öylece kendisinin değil. Daha doğrusu yalnızca kendi içinde ifade bulduğu için kendisinin. Algıladığının kısımlarının arası sıkı olsa dahi, algısından biraz kendi içine çekilse orada kendinden olmayan bir karından¹⁸ kaynaklanan, çoktan dışarı çıkmayı bekleyen hafezler var. Sanatçı keşke sadece yüzeyde ve onun sıkılığında kalabilse! D.H. Lawrence’ın 1929 tarihli “Cézanne” makalesinin natasavvufi ifadesiyle (italik bana ait):

It is just because he was real, and could only believe in his own expression when it expressed a moment of wholeness or completeness of consciousness in himself. *He could not prostitute one part of himself to the other.* He could not masturbate, in paint or words. And that is saying a very great deal, today; today, the great day of

the masturbating consciousness, when the mind prostitutes the sensitive responsive body, and just forces the reactions. The masturbating consciousness produces all kinds of novelties, which thrill for the moment, then go very dead. It cannot produce a single genuinely new utterance.¹⁹

Çatallanmanın ustanın bir tarafını diğerine yedirmeyişiyle sürüklediği yerde: “Cézanne was a realist, and he wanted to be true to life. But he would not be content with the optical cliché.”²⁰ Görünenin fotografik ifadesini açık ve açıklayıcı alacak olursak gözün gördüğünün tıpkısını yapmakta veya daha öncekilerin alımladığını aktarışını taklit etmekte düşülen şey klişe oluyor. Eğitimli sanatçı—kompozisyonda olsun, temsilde detay kaçırmamakta olsun—durağan bir fotoğrafa 16. yy.’da resim sanatında kullanılmaya başlandığı raporlanan *camera obscura* ile beraber ama ondan da önce ve daha temel biçimde zaten gözün teknik bir araç işlerliği kazanmasıyla alabildiğine hakim durumda. Perspektifin özbilincine ve aktarılabilirliğine sahip olan göz. Bir de üstüne çalışılmış, iyi tanınan, sanatçının iliklerine işlemiş ve aletin kullanımının köklü tarihinde sabitlenmiş üretim yolları var. Yukarıda dediğimi hatırlatayım: Bizi debelendirecek olan az bildiğimiz bir dile veya ipliğe kıyasla kalem, fırça, klavye—prompt muhalefetiyle LLM—bir bakıma eldeki tüm imkânları seferber ettiğimiz değil; zevkimiz, yapmak istediklerimiz, kitlemizin beklentileriyle kurmayı yeğlediğimiz ilişki gibi çeşitli etmenleri göz önünde bulundurarak seçici olarak kullandığımız araçlar. Eğer uğraşarak bir şey meydana getireceksek de imkân seferberliğinin modu rafineleşmiş oluyor. Peki ya göz? kalemden, fırçadan ve herhangi uzantıdan evvel teknikleşmiş bir araç değil mi? Bu ölçüde de görülen her şey, belli görme modlarının hepimize açık oluşuyla tüketilmişlik hissi vermiyor mu? *AI slop veya Ön-Raffaelloculuk*. Başta haklı itirazlardan beslenir, tekrara karşı çığır açıcı yenilikler gibiyken tekrar dışına çıkamamayı kendinde tatmak. Yine de öncülüktür. Ama biz tekrardan kaçmak için çığır açmıştık?!

Açık ve açıklayıcı olana tekrar edilebilir şekilde sahip olunan yerde, apaçık bir figür üretimi—kompozisyon ne kadar kompleks olursa olsun—görünenin görülmesi için tekrarı; bir nevi yukarıda bahsettiğim bir konunun

¹⁷ Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Davud ve Tercemesi*, hadis no: 667, açıklaması.

¹⁸ İlyas Çelebi, “Karîn”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/karin>, erişim tarihi 7 Eylül 2026: “Karîn: İnsana refakat edip onu mânevî açıdan ve daha çok menfi olarak etkileyen görünmez varlık anlamında Kur’an terimi.” Ayrıca bkz., Sahih Muslim 2814a: “There is none amongst you with whom is not an attache [karîn] from amongst

the jinn (devil). They (the Companions) said: Allah’s Messenger, with you too? Thereupon he said: Yes, but Allah helps me against him and so I am safe from his hand and he does not command me but for good.” <https://sunnah.com/muslim:2814a>, erişim tarihi 7 Eylül 2026.

¹⁹ D. H. Lawrence, “Cézanne”, *The Paintings of D. H. Lawrence* (Londra: Mandrake Press, 1929), 202-203.

²⁰ D. H. Lawrence, “Cézanne”, 204.

yetkinine aşırı şekilde açıklayıcı olmak zayıflığına, kitleyi ve işi doğru okuyamamaya yakınsıyor. Göz sahibi herkesin, bu teknikleşmiş organın mirasını biraz taşıdığı ölçüde rahatsız olacağı, karşısında hakarete uğramış hissedebileceği bir zayıflık. Ancak hâlâ bu anlamda bir açık ve açıklayıcılığı fırçayla yapabilmek bir meziyet olduğundan, tek başına bu teknik yeterlik takdiri hak ediyor ve fırça kullanan için çatalın bir ucunda bulunmaya devam ediyor. *Optical cliché* olarak. Tanıdığımız biri, mesela kuzenimiz bir şeyi fotoğraf gibi çizebiliyor olsa gurur duyarız. Sanatçı da teknikte geçirdiği vakitle beraber iletişimin hissinden her an geri çekip getirebildiği, onun olan, gurur duyulması bir meziyet ve onun beraberinde sunduğu bir norma sahip. Orta parmağının kalem değen yerindeki nasır ne kadar gözünün teknikleşmesinin bir uzantısıysa gözünün teknikleşmesi de nasırının bir uzantısı. Ona ait bir şey gördüğünü çizebilmek. Çok gerekirse yaparız! Yine ona ait bir şey ondan öncekilerin gördüğü gibi çizebilmek; gözün tarihine hakim olmak. Çok gerekirse yaparız! Bir adım daha atıncaysa yapabildiği kadar yapmayıp müşterek olana ne kadar az hamleyle atıfta bulunabileceğine dair yeni bir oyun başlıyor. Bu sefer de, yine güreş terimiyle, sanatçı oyun arıyor. Gerisini çünkü alımlayıcı olarak biz, kafamızdan gözümüzden tamamlayabiliyoruz. Bu da vehmin şahsi olmayışının, hepimizde de benzer bir sıkı olmama hâlinin, bakılana sirayet eden tüm referansların bahsettiği kısım. Bunu da göz önünde bulundurarak ve çatalın klişe, paylaşımdaki ucundan kaçmaya çalışsa da beyhude olduğundan (italik bana ait değil):

The cliché obtruded, so he just abstracted away from it. Those last water-colour landscapes are just abstractions from the cliché. They are blanks, with a few pearly coloured sort of edges. The blank is vacuum, which was Cézanne's last word against the cliché. It is a vacuum, and the edges are there to assert the vacuity ... Cézanne's last water-colour landscapes, made up of a few touches on blank paper, are a satire on landscape altogether. *They leave so much to the imagination!*—that immortal can't phrase, which means they give you the clue to a cliché and the cliché comes. That's what the cliché exists for. And that sort of imagination is just a rag-bag of memory stored with thousands and thousands of old and really worthless sketches, images, etc., clichés.²¹

O hâlde sanatçı hazeflerden korksa da hazeflerin varlığına yenik düşeceğini anladığında son bir hamleye—aslında başından beri—sahiptir: Safları maksatlı olarak

gevşetmek. Boş kalan bir mekânı o anda koşuşturarak dolduracak olan hazefler, sanatçının safları maksatlı olarak gevşetmesiyle meydana gelmişlerse eğer, benim yoksun bırakma dediğim şey oluyor. Hazefinin çobanı olmak. Aklımdaki ilk anlam bu en azından.

Böylece bu örnek üstünden diyeceğimi demiş oldum. Şimdi Cézanne'dan, Cézanne'dan ve daha çok Cézanne'dan bahseden bir felsefe metni daha üretmekle klişeyi iliklerinize kadar hissettirdimse boşluk bırakmadan bir sonraki durağımıza geçiyorum (bir tur da Brancusi'ye girmekten şimdilik vazgeçtim).

“...o şeyden *bekleyeceğimiz* belli özellikleri olmadan, belki hatta akla da ilk gelecek özellikleri olmayan bir özellikler kümesiyle sunmak” demiştim.

Beklentimiz ne? Beklentimiz karşılaşırsa bir an daha durur muyuz? Kaydırırız. Ancak hiç karşılanmasa da kaydırırız. Sanat üstünden verilecek örneklerde verilen/beklenen ilişkisi bir şekilde hep bozuluyor olmalı gibi. Hem de daha sanatçının üretirken mecbur kaldığı özallımlamasında. Geçici süreliğine varsayalım dediğim aydınlık/karanlık ikiliği üzerinden akla ilk gelen özdeşleştirme, İbrahimi dinlerden Yunan felsefesine, aydınlıkla varlık veya varlığın kaynağı arasında. Üretim de hiç yoktan tekil bir var etme gibiyse aydınlıcılığı karartıcılığından fazla gelmeli gibi. Böyle bir paradigmadan kimi zaman düşünürler karartıcılığının fazla geldiğini düşündükleri sanatlara karşı tavır almışlardı. Belirli bir iletimde bulunan veya sinmiş şekilde bu işlemi bünyesinden ayıramayan üretimden bahsediyorsak taşınan bir aydınlık olacak. Temsil edilen olur, yapılmak istenen olur, alelaide bir şey yaparken öylece akla geliveren şeyler olur; üretilende ışılan bir şeyler olacak. Nesnesinin netliğiyle iletenin mahareti birleşince, bu tür bir düşünmeyle, iyi ürün apaydınlık veya ışığa vardırıcı mı oluyor? Vazife tek bir hüzmeye dahi eksilmeden aksettirmek mi? Her şey açık.

İki ayrı mesele: İlki nesnenin netliği. Mental ışık. Sahip olmadığımızı aktaramayız değil mi? Bizim sahip olup olmadığımızın da en net ifadesi biz o şeyi verirken görülür gibi. Bu da tamam diyelim. Ancak bazen de bir şekilde kapıldığımız his, sahip olmakla aktarmak farklı edimler olduğundan, birinin birini yapabilip veya yapmış olup diğerini yapamıyor veya yapmamış olabileceği. Nesnesi netse bile bize aksettiremiyor. Daha nadir, bir şey aksettiriyor *ve iyi* ama aslında onun da kafasında net değil. Musalar devrede. Mevcut konumuz ilk hat üstünden. Ona

²¹ D. H. Lawrence, “Cézanne”, 207-208.

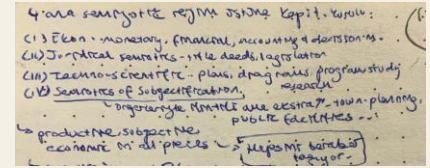
ek olarak da baştan zaten nesnenin de net olmayışı üstünden, varsayımsal olarak, iletebilecek olsa da ileteceği bir şeyi olmayışından hissedilen eksiklik. Biz ne zaman üründe karartılı kalmış yerler görüyoruz bu modelle? Nesnesi (bile) net değil ya da nesnesi net, bir şekilde iletemiyor. İletemediğinden biliyorum ki nesnesi o kadar da net değil ya da iletemiyor ama başka bildiklerimle; belli bir izlenimime dayanarak, nesnesi net ama iletemiyor. Negatif psikoloji. Son ihtimalin en iyi göstergesi, belki ironiktir, üretenden başka bir ürünle bize gelmesini isteyince; mesela yazardan falanca yerde ne kastettiğini açıklamasını isteyince konuşarak inanılmaz detaylı şekilde orada yaptığını, okur için de açık olduğunu düşündüğü şeyi aktarmasında ortaya çıkıyor. E çok netmiş kafanda o bağlantılar, niye kağıda geçirmedin? Negatif psikolojiden terapiye geçiş.

Negatif bir yaklaşımla, o hâlde, beklentinin karşılanmayışı karartı olmaması gereken yerde karartı olduğu hissi veya gözleminden geliyor. Bunun üstünden de ürünü üreten hakkında şimdilik kısıtlı tuttuğum modelle yukarıdaki saptamalardan birinde bulunuyoruz. Bunu (xii) ayırım verip kullanmama üstünden örnekleyeyim. “Ayrımı üstüne biraz daha düşünmüş olsa filozof, yaptığı ayrımı ince ince kullanırdı.” Böyle bir yargıda nesnenin netliğinin eksikliği sebebiyle veya kendi nesnesiyle kurduğu ilişkide yüzeysel kalışıyla eserde karanlıkta kalmış yerler olduğunu düşündüğümüzü ifade ediyoruz. “Ayrım güzel. Kafasında net gibi. *Boş konuşmuyor*. Peki niye kullanmadı veya niye açıklamadı?” Bu ikinci hissettiğim bir metinden somut örnek vereyim. Félix Guattari’nin *Üç Ekoloji* metni. Guattari metnin girizgâhını bitirip de ana dertlerine girmeye başlarken, kurmak istediği ekozofiyle mevcut kapital arasındaki ilişkiyi açmaya ikincisinin tahlilinden giriyor. Hızlı hızlı saptamalar ve örneklerle Entegre Dünya Kapitalizmi dediği yapıyı okura tanıtırken önceki kapitalizm formlarıyla müşterek bu yeni formda da öznel kuvvetlerin kapitalizasyonunun önemli bir mekanizma olduğunu, ancak öteden beri, kendini hem yönetici elitin dünyasının içinde hem de proleteryanın içinde gösteren bu sosyal mekanizmanın işçi hareketlerince yeter dikkatle incelenmediğini iddia ediyor.²² Hemen akabindeyse EDK’nin üzerine kurulduğunu iddia edeceği dört ana semiyotik rejim olduğunu söylüyor. Önemli bir ayırım geliyor. Bu mekanizmasız EDK olmazdı:

- (1) Ekonomik semiyotik (parasal, finansal, muhasebe ve karar alma mekanizmaları); (2) Hukuki semiyotik (tapu senetleri, her türden

mevzuat ve düzenlemeler); (3) Tekno-bilimsel semiyotik (planlar, diyagramlar, programlar, incelemeler, araştırmalar vb.); (4) Öznelleştirme semiyotiği. Bunların bir kısmı yukarıda belirtilenlerle örtüşürse de bunlara mimarlık, şehir planlaması, kamusal tesisler vb. ile ilgili olanlar gibi daha pek çok semiyotiği de eklememiz gerekir.²³

Okurken defterime tek tek not aldım bunları. Bekliyorum ki şimdi Guattari güzel güzel kullanacak bu maddeleri. Oysa bu dörtlemeyi açık kapılı şekilde verdikten sonra

Guattari, semiyotik rejimlerarası hiyerarşi kurulamayacağını—altyapı, üstyapı fikirleri gibi—belirtip EDK tek vücutta ürün verici-ekonomik-öznel diyip sonra da aslında skolastik dört sebepli yapıya da benziyor bağlantısıyla nokta koyarak palas pandiras sosyal ve mental ekolojilerle ilgili yeni konulara devam ediyor. Yarım sayfa durmadı bu konuda. İhanet değil mi bu? Kullanmayacaktır niye verdin bu ayrımı? Oysa ben yanıma kalem almayı unuttuğumdan birinden bulduğum kalın uçlu mavi tükenmezle tek tek yazdım senin ayrımını.

Metnin bu kısmını okurken, en azından başta, içimde tatminsizlik hissetmemin sebebi biraz da alışkın olduğum aktarım pratikleri. Ayrımalarını okuru yorma pahasına sayfalarca inceleyen metinlere aşınayım. Bu iyi yapıldığında da hayranlık duyuyorum. Önceden dediğim gibi, negatif psikolojiyi tek tek her bir metin ve yazar için baştan başlatıyor değiliz. Şablonlaştırdığımız özdeşleştirmelerle kurduğumuz, kurdukça da görmeye başladığımız veya görmeyince eksikliğini nasıl yorumlamamız gerektiğini düşünmek zorunda kaldığımız normlar var. Ancak, yine dediğim gibi, felsefe metinlerinde genelgeçer bir ana hat ve sapma manueli oluşturmak, iyi metin olmaya dair bir paradigma belirlemek zor. Analizin paradigmasını belirlemekte alımlananın üreticisinin niyetine dair bir aralık bırakılması gerekiyor. Elimizdeki örneğe dair de peşinen, kötü mânâda bir eksiklik veya sapma olduğunu düşünüp analizi bu açıdan noktalamak yerine niyete dair olan aralıktan ilerlemeye çalışabiliriz.

Farklı şekillerde okunabilir Guattari’nin yaptığı. Bence kafasındaki nesne net. Niye bize aktarmadı? Bir ihtimal

²² Félix Guattari, *The Three Ecologies*, çev. Ian Pindar ve Paul Sutton (Londra and New Brunswick, NJ: The Athlone Press, 2000), 47.

²³ Félix Guattari, *The Three Ecologies*, 48. Bu kaynaktan ben Türkçe’ye çevirdim.

aktardı. Bu kadarı yetti. Ayrımı isme getirmesi, öte bir kullanım veya açıklama gerektiği hissi vermeden yetti ona. Çok istersek zaten biz alır oynarız metnin kalan kısmıyla veya yakınsayan konulardaki diğer metni, son metni, *Kaozmos* ile ilişkilendirerek. Bir diğer bakışla bu ayrım “*leave[s] so much to the imagination!*—that immortal can’t phrase, which means [it] give[s] you the clue to a cliché and the cliché comes. That’s what the cliché exists for. And that sort of imagination is just a rag-bag of memory stored with thousands and thousands of old and really worthless [taxonomies], [structural analyses], etc., clichés.” Ressamın eğitilmiş gözü manzara ve natürlük çizmekte kullanılan kaç çeşit optik klişeye hakimse sosyal bilimci, eşit ağırlıklı, solcu da en az bir o kadar diaretik klişeye hakim. Hele de kapitalizmin çalışmasına, mekanizmalarına dair. Diğer bir klişeyi de Guattari hatırlatıyor: dört sebep fikri.

Kimse *Üç Ekoloji*’yi ders kitabı diye okumuyor veya AI’a özetletmiyor veya YouTube videosundan duymuyor. Geline nokta da çoğu metin en fazla birkaç figür almak için orada. Mesela bu metinden bende kalan figür *ruhsal ekoloji* olmuştu. Bu dörtlü ayrımın sadece varlığını ve bende hissinin hatırlıyordum; bu örneği vermek isteyince de PDF’ten açıp baktım içeriğine. Düşününce Guattari ruhsal ekolojiyi de o kadar açmıyor. Belki başkası metni okumasından bu dörtlü ayrımı almıştır ve mesela ruhsal ekolojiyeyse gerekti mi dönüyordur. Bu bir okuma. Metin her şeyi konfigüre etmek zorunda değil—yazara da okura da külfet. *Mundus vult decipi, ergo decipitur!*

Bununla ilintili bir diğer okuma, bütün kapsamıyla olmasa da aslında (B)’ye gelişi hazırlıyor. Yolu biraz uzun kuracağım. Benle kalın. Bu yukarıda verdiğim okumalardaki tona karşı biri çıkıp: “E o zaman metnin bütünlüğü içinde konfigüre etmeye gerek duymadığı şeyleri hiç koymasın. Ya da aktarmak istediği figürler için bu iletim pratiğiyle delikli, taslak gibi kalacak bir metin yazmasın. Figürlerin kendileriyle, ek bir retoriğe ihtiyaç duymadan, çok daha kısa ve net iletişelim.” diyebilir. Guattari’yi zayıf bir düşünür gibi değil de yanlış formatta acı çeken/çektiren biri gibi gören biri ona yardımcı olmak dahi isteyebilir. Twitter’ın kurucusu Jack Dorsey: “My goal is to simplify complexity. I just want to build stuff that really simplifies our base human interaction.”²⁴ Guattari’nin bir Twitter, veya X, hesabı olsa, bağlantıları belirsiz tutulan kırk adet figürle aralarını dolduran retorik araçlardan meydana gelecek metinler yerine, yine birbirindeki öğeleri çağrıştıracak tweet’ler atıp vermek istediği figürleri dolaşıma sokabilir. İlla birlikte, art arda

okunmasını istediği figürleri için de thread; tweet dizisi veya zinciri kullanabilir. Bir şey eksilir mi yaptığından?

Şu an akademisyenlerden devlet liderlerine iletilmek istenen figürler için düşük konfigürasyonlu, delikli metinler üretmek yerine bu üretim formunun sağladığı özgürlük yaygın bir kullanımda. Parça parça diyeceklerin var; parça parça üretiyorsun. Genelde de zaten parça parça diyeceklerimiz var. Hazefse tweet’ten tweet’e geçerken veya thread’lerin, organik tartışmaların içinde yine var. Bu özgürlük ve ulaştırma, dolaşıma sokma imkânıyla paralel, akademik metin de git gide daha sıkı, konfigürasyonu tamam ayrı bir form gibi algılanıyor. Amacım sosyotarihsel bir iddiada bulunmak değil. Eskiden de olan bir eğilime dair güncel tezahürü üstünden, kapatıcı olmayan, son derece temsili bir anlatı veriyorum. Parçalı üretimin mübah ve herkese açık olduğu alanların aksine *ciddi* metni yeter sayıda kelimeyle sıkı bir şekilde yazıp ayrı platformlarda saklayalım. Uzmardan uzmana. Kurumsal ulaşımı olmayan alımlayıcının ya çok fazla para ödeyerek ya da korsanını bularak erişebildiği bir alan. Yine kimin nasıl üreteceği ve hangi üretimin kabul edilebilir olduğu da kurallarla korunuyor.

Her şeyden önce gereksiz yerleri atıp yapılacak işleri ve varılacak sonuçları yazının başına koyduğumuz bir format olsun. Tezimi yazarken danışmanım Karin de Boer demişti: “Bir cümle bile ana hedefinden sapmamış olsun! Yazdığım her cümlede kendine, “Bu ispat etmeye çalıştığım tezde neye hizmet ediyor?” diye sor.” Hazefsiz bir alan yaratma isteği. Karin karînime karşıydı. İç sesimdeki çatalda da git gide Karin karînim oldu: Acaba yeteri kadar açık değil miyim? Hayır değilisin.

Açık ve açıklayıcılık diye yola girip ne kastettiğimi hiç açmadım. Açık ve açıklayıcı yazmayı öğütleyen ana modellerden birini, akademik makale formatını daha detaylı ele alalım. Akademik bir makale genel olarak bir *abstract* ile başlıyor. Yaptığınız şeyleri niye yapacağınızı, hangi görüşlere karşı hangi çerçevede nasıl bir yenilik getirmeye çalışacağınızı ve en önemlisi tezinizin ne olduğunu, hülâsâ yapılacak her şeyin bir silsilesini 150-250 kelime civarı bir kısımda *temiz bir şekilde* sunmanız bekleniyor. Okura ve chatbot’lara yardımcı olacak anahtar kelimelerle bezeli. Akabinde temiz bir giriş yapıp konuyu tanıtıyorsunuz. Biraz daha felsefe makaleleri üzerinden ilerlersek genelde yavaş yavaş hakkında yorumda bulunacağınız konudaki belirsizlikleri ön plana çıkarıyorsunuz ve bazı şeylerin makalenizin maksat ve kapsamını aştığını belirtip metninizi

²⁴https://www.brainyquote.com/quotes/jack_dorsey_529876, erişim tarihi 5 Eylül 2026.

sağlamlaştırıyorsunuz. Muahharen, sizin bu yazınıza niye ihtiyaç olduğunu gösterecek şekilde emeğinizi tanıttığınız, belli bakış açılarından özetlediğiniz meselenizi eleştirel bir dille ele almaktan sizin savunduğunuz fikre uzanan bir köprü kuruyorsunuz. Farklı dayanaklandırma metotlarıyla tezinize varıp—lütufkâr bir yazarsanız şayet—olası eleştirileri de ele alıp dürüstçe nelerin yapılmamış bırakıldığını, *further study* gerektirdiğini belirtip yapılmış her şeyi bir kez daha bu sefer argüman akışını da baştaki silsileden daha belirgin biçimde vererek makaleyi kapatıyorsunuz. *Tamamdır clean girl*. Herhalde apaydınlığa en yakın paradigma bu. Kafadaki nesne net, onu aktarırken de yoksun bırakış minimize edilmiş gibi. Yukarıdaki yirmi madde bu estetikten sapma oluyor. Yer yer xvii ve xx var. Ancak geri dönüp bakın, yirmi maddeden çoğu için doğrudan bu formatın içinde zamanla oturtulmuş önlem pratikleri olduğunu fark edeceksiniz. Mesela *abstract* ii'ye karşı koyulmuş bir mekanizma. Sonuç yazmak, sapmamak, atıfları açık ve bulunabilir şekilde vermek, açıklayıcı değilse hikâye anlatmamak... Bu benim ilk üç noktam. İdealde konfigüre edilmemiş bir şey kalmıyor. Okuduğu, yazdığı metinde bu estetiği seven biri yirmi örnekte geçenler için (B) *safsatayla retorik araç arası gidip gelen yöntemler* yargısını getirebilir. Ciddi metnin alanında bunlara yer yok.

Şimdi xii ve Guattari'ye dönelim; (B)'ye karşı getirilebilecek en kuvvetli eleştiri bence nesnenin ne olduğuna bakmakla kurulur. Burada Guattari'nin nesnesi Entegre Dünya Kapitalizmi. Bunu işleyişinde de insanın çevresini, evini inceleyen ekolojiyle insanaşırı veya -dışı doğayı inceleyen daha bildiğimiz anlamıyla ekolojiyi ayırmanın güçlüğüyle ilerliyor. Pasajı uzun uzun vermek istiyorum affınıza sığınarak (italik yine benden):

...an experiment once conducted on television by Alain Bombard. He produced two glass tanks, one filled with polluted water—of the sort that one might draw from the port of Marseille—containing a healthy, thriving, almost dancing octopus. The other tank contained pure, unpolluted seawater. Bombard caught the octopus and immersed it in the 'normal' water; after a few seconds the animal curled up, sank to the bottom and died. Now more than ever, nature cannot be separated from culture; in order to comprehend the interactions between ecosystems, the mechanosphere and the social and individual universes of reference, *we must learn to think 'transversally'*. Just as monskous and mutant algae invade the lagoon of Venice, so our

television screens are populated, saturated, by 'degenerate' images and statements. In the field of social ecology, men like Donald Trump are permitted to proliferate freely, like another species of algae, taking over entire districts of New York and Atlantic City; he 'redevelops' by raising rents, thereby driving out tens of thousands of poor families, most of whom are condemned to homelessness, becoming the equivalent of the dead fish of environmental ecology. Further proliferation is evident in the savage deterritorialization of the Third World, which simultaneously affects the cultural texture of its populations, its habitat, its immune systems, climate, etc.²⁵

Bu analogik çerçevede ekolojinin anlamı bu kadar genişletilince (bkz. viii) ekozofi ve onun ana nesnelerinden biri olan EDK de alabildiğine genişlemiş oluyor. Tersten, zaten her şeyi kendisine katmakla EDK alabildiğine genişlemiş olduğundan tüm bu kavramsal genişletmeye gerek var. Bu kapsamda EDK'ye dair temsil mahiyetinde sunulan dört ana mekanizma zaten kapatıcı olamaz. 1312 tane mekanizma verse anca açıklayabilir eldeki yapıyı. Bu noktada hayali (B)'cimizin Guattari'ye önerisi konuyu küçültmesi veya tweet atması olabilir. Isıramayacağı kadar büyük bir lokma hakkında metin yazıyor. Ancak italikle verdiğim kısımdan ve yukarıdaki pasajın hissiyatından genel olarak anlaşılacağı üzere Guattari'nin benimsediği usulde kendini gösteren hareket noktalarından biri, Guattari'nin yaşadığı kargacık burgacık zamanın ancak uç ve apayrı gözüken şeyleri bir şekilde bir arada ve geniş, çok geniş kavramlar kullanmak pahasına aynı çatı altında ele alınarak düşünebileceğine inanıyor olması. 1989'da istilacı bir mutant algile benzetilerek sosyal ekolojide ele alınan Trump, şu an bir yandan herhangi bir okyanusun çevresel ekolojisini etkiliyor. Mesafeler varsayacağımızdan çok daha yakın olabiliyor. Bir araya getirilen alakasız ögeler ve geniş kavramlardan mürekkep, yeteri kadar konfigüre edilmemiş ve deliklerle dolu gözüken metin, kendi içerisinde başka kuvvetleri olan apaydınlık akademik metinden farklı işlerliklere sahip. Rahmetli Guattari, Twitter'a veya Trump'ın ABD başkanlığındaki dünyaya fiili olarak yetişemediği için—görmediği için diyemem—daha fazla speküle etmeyeceğim. Ancak metin pratiğinin tüm ciddiyeti içerisinde şu an yaşayan bizim yoksun bırakıcılığın bazı formlarını, belki Guattari'yle de benzeşerek, bayrak devralarak, kullanışımızla yapabileceğimizin bu alanın dışarısına itilmesi eğilimine karşı bu konuyla ilintili başka bir yere gidebilirim.

²⁵ Félix Guattari, *The Three Ecologies*, 42-43.

Şimdi soru şu: Arc Vadisi yerine tekil bir ağacı çizmek daha mı sıkı bir çalışmaya vardırır? Nesnenin hudutlarını daraltıp da tek bir nesneden bize ulaşan ışığın etkisini çizsek çizilen şey daha mı aydınlık olur? Bu meseleyi nesnenin boyut ve kapsamı üzerinden konuşunca bence çok rahatça iddia edebiliriz ki nesneyi ne kadar küçültürsek küçültelim hâlâ nesnemiz ayrı ve yalnız kendisi alınsa daha detaylı incelenebilecek, yalnız onun ışığı aksettirebilecek daha küçük kısımlardan oluşuyor. O kısımlar da nesnemiz olabilir; farklı detayları çalışırdık. Parçalar, o şekilde bakınca hep diğerlerinin dışında: *partes extra partes*. Bunun dışında da nesne ne kadar büyük alınırsa alınsın dışı veya en azından kavramsal olarak bir *o olmayan*'ı öne sürülebiliyor. Dolayısıyla, bence seçtiğimiz nesnenin boyutu ne kadar detaylı bir iş yapılacağını belirlemiyor. Bahsedilecek detayların ve detaylı çalışmanın ne olduğunu, temsil sahasının nasıl kurulabileceğini belirliyor. Akademik makalelerin maksatlıca daraltılmış kapsamlarıyla içerikte geçen kavramlar ve onların kapsandığı bütünler birbirine yakınlığı daha rahat ve az adımla açıkça gösterilebilir gibi dursa da hem ana konu kadar detaylı verilemeyecek sabitler almak hem de aynı zamanda birçok şeyi konudışı tutmak gerektiğinden parçalar diğer tüm parçaların ve makalenin bütünü olan çatının hâlâ ve ancak o şekilde konfigüre etmek seçilmiş olduğundan içinde ve ilişkisinde kalan şeyler.

Aristoteles'in *Fizik* IV.4 212b19-20'de yer alan τὸ τοῦ περιέχοντος πέρας ἀκίνητον πῶτον şeklinde ifade edilen mekân anlayışının genelgeçer bir okumayla ele alınışı genel eğilimindeki falanca okunmalarına karşı orada bahsedilen mekânın yalnız doğa felsefesinin prensiplerinin ve olası prensiplerinin tartışıldığı ilk beş kitap bağlamında ele alınarak mevcut bağlamdaki genel hareket tanımı üzerinden IV. kitapta kalarak anlaşılabilirince ince bir fonksiyonu olduğunu, bu gözden kaçarsa da gerçek durumlarda bir cismin birden fazla kuşatıcısı olması gibi meseleler üstünden girilecek çıkmazlar olduğunu olabildiğince IV.4'te kalan gerektikçe IV.1-3'e bakan ama mümkün mertebe 212b19-20 üstünden nereye gidilecekse gidip hemencecik geri gelerek savunacak bir makale yazmaya çalışsam, bu bağlamda kalarak tartışmakta göstereceğim ince çabanın kurucu unsurları Aristoteles'in *Fizik*'inin prensip tartışmasının genel bilimsel çalışmanın yapılarıyla ne şekilde ilişkilendiği, Aristoteles'te neyin tanım olup olmadığı, *Fizik*'te henüz fizik yapılar yapılmadığı, *Meteoroloji*'nin girişindeki doğa felsefesinde yapılması gerektiği söylenenlerin ilk ikisinin ayrı maddeler olarak *Fizik*'in Antik komenterler ve Menn tarafından tespit edilen iki kısmına denk düşüp düşmediği (Falcon, Hussey

ve Pfeiffer'a bu konuda katılınması gerekip gerekmediği), Aristoteles'in prensipten ne anladığı, doğa prensiplerinin hareketle ilişkisinin nasıl kurulduğu, ilk üç kitabın dördüncüyü nasıl hazırladığı; tek tek *kuşatmanın*, *sınırın*, *hareketsizin*, *ilk* Aristoteles tarafından hangi bağlamlarda ne anlamlarda kullanıldığıyla kıyaslayarak burada tam olarak ne anlamda kullanıldıkları, mekânın IV.4 dışında başka bir anlayış gerektiren şekilde başka kitaplarda varsayıp sayılmadığı gibi birçok kendi başlarına daha az incelik gerektirmeyen makale konusunun hakkında benim durduğum ama bu makalede tam olarak açamadığım fikirlerim olacak. Daha küçük bir konu seçsem de durum aynı. Hep başka makalelerin ana konusu olabilecek şeylerde hızlı geçmek, verili almak ve mevcut konudan sapmamak adına daha az detaylı inceleyip bırakmak suretiyle okuru yoksun bıraktığım bir şeyler olacak.

En küçük nesnemiz, konu edildiğinde hâlâ içindeki tüm nesne alınabilecek daha küçük kısımlar ve dışında kalan, eldekini incelemek için sabit tutulması gerekecek alakalı nesneler tarafından üşüşülmekten kurtulamaz. Aristoteles'in tek ifadesindeki περιέχοντος'la πῶτον, Trump'la kirli suya alışmış ahtapotun veya istilacı algden daha yakın değil. Bence apaçıklık çabesindeki akademik metinlerde yapıları yeteri kadar saygı duyunca, göğün altında kurulabilecek her bağlantının külfetinin altından konu küçültmek, daraltmakla kalkılamayacak bir büyüklükte olduğunu, sabit alınması gerekenlerin kendi başlarına yine bağlantıları eş zorlukta kurulacak ayrı makale konuları olduğunu fark ediyoruz. Kendimize bunu hatırlatınca hafifletici bir şey hissetmenin önü açılıyor. Özgürüz. Ancak birazdan göstereceğim gibi, konu seçiminden başlayarak, hareket sahasındaki bu özgürlük, yazara daha bile fazla sorumluluk getiriyor. Kurduğunuz anlatının çalışması tamamen senin sorumluluğunda. Maksatlı yoksun bırakıcılık, yazarın konfigürasyonun külfetinden kaçması değil. Antlaşma, antlaşmadan sapmak, sapmanın hazzı ve haz böyle bir yerden yetersiz izlekler.

Son iki paragrafta, bana iki yıl evvel: “Ben de gençken özgürlük hakkında falan yazılar yazıyordum. Sonra olgunlaştıkça felsefenin böyle bir şey olmadığını öğrendim.” diye feedback veren, ömrünün son 30 yılını Aristoteles *Metafizik* Theta ve *Fizik* III ile geçirmiş olan hocamla son iki yıldır bazı geceler kafamda geçen hayali diyalogdan bir kesiti okudunuz. Teşekkür ederim! İster bir hidrojen atomuna, ister bir ağaca, ister Arc Vadisi'ne, istersek de kainata dair temsil yaratmaya 300 yılımızı verelim; onları çizmeye veya haklarında yazı yazmaya çalışalım, biri hakkında, seçtiğimiz nesnenin boyutu sebebiyle diğerinden daha net bir konfigürasyona sahip olamayacağız. Konuşulan sahanın boyutu bağlantıların

zorluğunu, imkân ve imkânsızlığını belirlemiyor. Bağlantılar, kurarken alımlayana tamamıyla göstermediğimiz alt detayları ne şekilde sabitlediğimiz veya onların bizim için ne şekilde sabit olduğu; hangi kabullerle temsil sahamızı kurduğumuz veya bizim için fenomenal olarak kurulu geldiği ve bu sahadan neleri dışlayarak onlardan bahsedebileceğimize bağlı çokça etmen vasıtasıyla hareket kazanıyor.

Diyesim, iletişimin en azından hissini taşıyan her üretimde dışarıda bırakılan ve içeride tutulan her şey, biz farkında oldukça farklı farklı yönleri gidebilecek, organize veya anorganize bırakılmasıyla farklı modaliteleri mümkün kılabilen, farklı opaklık/saydamlık dengelerinde ele alınabilecek şeyler. Özgürlük burada farklı kuvvetlerin farkındalığını kazanıp uygulamaya koyabilmek. Böyle bir yerden açık ve açıklayıcılık yalnızca bir kuvvet. Genelde işleri çok karıştırmama eğilimiyle açılan bir kuvvet. Okuru ve kendini çok başlı çatallanmaların yorulmaz varlığından kolay ve tüketilebilir olan evcil çatallanmaların dünyasına çekmek. Belki haz ve yaşamsal mânâda antlaşma bozmayı, konuyu küçültüp takip edilebilir bir savaş içerisinde kendi ehliştirdiği temsillerle tatmin hissi yaratan, kendi kaleminin kuvvetini ispatta sahip olmadığı bir aydınlıkta tekil bir canavar olarak makale konusunu diğer onun kadar kuvvetli ve onun bitişiğinden ayrılmayan canavarlardan ayrı, tek başına kısıtlanabilir mişçesine konu edinen açık ve açıklayıcı, mazbut akademik yazarın yaptığını yorumlamada kullanmalıyızdır. Ben bu makalede bu kavramın bu kitabın şu bölümündeki mevcudiyetinden çıkarsanabilecek anlamlarını şu geleneğin şu yorumlarıyla ilintilenecek biçimde ele alacağım. Elle tutabilmek istiyorum. Tek başına tutabileceğimi, avlayabileceğimi göstermek istiyorum: “Ama en ufak bir dikkat dağınıklığı, en ufak bir aksama olursa, hele bir gün fazla yorumlarsam, bugün beni dünküne ters düşen bir teori sürüklerse, (makale yazarken) düşünürsem, müdahale edersem, patatras! Her şey dağılıp gidiyor.” Pek çok hareketliyi bir şekilde sabit temsil edip incecik bir çizgide kalınca her şey açık.

Ancak işi belli bir açık ve açıklayıcılık formuna sıkıştırmamalıyız. Kendi içinde üretenle alımlayanın paylaşılabildiği alışkanlıklar ve harmonik olarak özallımlamayla ötekinin alımlaması arasında mümkün kılınabilecek beraber hareketlerle edinilen yenilikler; ve bunların mümkün tüm kombinasyonları kadar fazla açık ve açıklayıcılık seti mümkün. Yine aynı şekilde, benim yoksun bırakmayla ifade etmeye çalıştığıma dahil edilebilecek her şey, bu mümkün açık ve açıklayıcılık setlerinin her biri için *başlangıçta* o setin bir şekilde

dışarısına hareket gibi görülebilecek, veya ilk bakışta karanlık/karartılı denilebilecek, iletişim hissinde kazanılmış çeşitliliğe denk gelen ve kullanılan aletle keşfedilmiş alanlar kadar renk kazanmış başka bir kuvvete işaret ediyor. *Serial Experiments: Lain*'deki renkli gölgeler gibi. O incecik çizgiden sapmaların mümkünlüğüne mevcut anlatıda girip işleri karıştırmadan *further study* önermek yerine, incecik çizginin parçalanmış, tutmuyor gözükmesi pahasına yapılan her hareket.

Bu iki kuvvet birbirine karşıt değil. Durum ancak açık ve açıklayıcılığın belli bir formunu iletişimin hissinde sabitleyince böyle gibi gözüküyor. Bu yüzden, özellikle *dışarısına hareket gibi görülebilecek veya ilk bakışta karanlık/karartılı denilebilecek* diyorum. Bir açık ve açıklayıcılık setinin içerisindeki özallımlamayla ötekinin alımlaması arasında yürütülebilecek beraber hareketler dahilindeki yoksun bırakıcılıklar, bir şeyleri daha kolay anlaşılabilir de kılabilirler. Klişelerin, tam da klişe olduklarından, hazef çobanlığında, üretenin iletişim hissindeki alışkanlıkları kullanarak sürüyü yönlendirdiği ancak opakça vardırma patikalar olabilmesinde başta konfigürasyon eksikliği gibi gözükken şeylerin tam da temsil edilen nesneyi tattırabilen *maksatlı saf açılışlara* alan sağlaması gibi. Yüklü aletin kullanımında ve üretilenin alımlanışında verdikleri ferahlık, açık ve açıklayıcılığa hizmet ettirilebilir. Bu da biraz, geleceğe yönelik olarak, üretenin ürettiği kitleye; hayalinde ve özallımlamasında varolmaya başlayan alımlayıcısına dair yürüttüğü negatif psikoloji. O da bizi görmeye çalışıyor. Guattari'nin istilacı-mutant-alg-Trump'ı, benim geniş kapsamda ekolojiye dair geçişken mevzuu açıkça anlamamda henüz Guattari'nin moda mod görebileceğinden de daha iyi bir örnek. Dörtlü ayırım sonundaki öznelleştirme semiyotiğinden açılan ilerisi açıklanmamış mekân planlama sahası gibi.

Diğer yandan, arayı tamamen sıkı tuttuğunda ve organize bütünü meydana getirecek konu cemaatini yeteri kadar küçük aldığındaki hazeflere girecek bir yer kalmayacak inancındaki yazın da kendi yoksun bırakıcılığıyla açık ve açıklayıcı oluyor. Analitik bir tanım vermekten öte bir iddiası olan bir şeyi açık kılma teşebbüsleri, çoğu zaman açık kılınanın evcilce içerisinde ve vahşiliğinden dışarısında tutulan gidilebilecek yeni kapalılıklardan kıvrakça kaçınmakla mümkünleşiyor. Opaklık: şeytan taşlama. Mevcut konunun temsili düzeyinde tekilleştirilmiş sorunla girilen aydınlatma mücadelesi, arenaya konulmuş vahşi bir sürü hayvanının, yardımsız kalan ferdiyle girilen geleneksel “İşte insan kazandı.” törenlerini çağırıştırıyor. Bir geleneğin yaklaşımından yola çıkarak evvela başkalarının da onu benzer sabitlemişlikleriyle gösteriliyor. Şeytan üç kütle olarak

küçük(s), orta(m), büyük(l) (Cemre-i Ülâ, Cemre-i Vüsta ve Cemre-i Akabe) diye dizilmiş değil; arenada dövüşülen hayvan tek tutulduğu kafesinden aç susuz getirildi. Bir müddetliğine karînimizi, her yandan üşüşülüşümüzü ve muzaffer olmamıza engel her *bizim için* kapatıcı hareketi sabit, ancak törene dahil edilebileceği ölçüde opak alıyoruz. Herhangi bir kültür yaratmakta son derece önemli olsa da, açık ve açıklayıcılık sahip olduğumuz kuvvetlerden yalnız bir tanesi.

Bu bahsettiğim özgürlük/sorumlulukla aydınlık/karanlığı güncelleyerek daha rafine bir bakışa gitmek maksadıyla aşmaya çalışalım—bu da benim opaklaştırmam olsun. Malum, tarihsel olarak da aydınlık/karanlık ikiliği zamanla esnedi. Esnedikçe de kuvveti arttı ama içten içe de tükenmeye başladı. Hem de daha antik dönemde. (yine konfigüre etmeden bırakacağım bir atıfla) Antik felsefede yokluğa, karanlığa nitelik kazandırma büyük projelerdendi. Mutlak yokluğu biraz daha kenara bırakarak nispi, olan şeylerdeki değişimler veya olan şeyler hakkındaki sınıflandırmalar üstünden düşünülen yeni bir yokluğa gidildi. İkiliği esneten de biraz bu oldu. Platon'un *Sofist*'ine bakılabilir. Bir şeyin yokluğu. Yine Aristoteles'in *Fizik* I.7'de forma karşıt olarak doğanın üç prensibinden biri olarak öne sürdüğü yoksunluğa ve hemen ardından, bu keşfinin doğal süreçleri anlamakta çözecekleri üstünden geçtiği kutlamaya. Varlıktan eksik olan yerler, yoksun bırakılmış yerler, hemen beraberlerindekiyle anlam kazanıyor. Hem o yoksunluğa içkin hemenberaberindelik, yani ondan çıkabileceğin çıkmamışlığı, hem de dışında ama hemenberaberinde olanlar, yani organize edilmemiş olarak kurgulu veya edilebileceği kadar edilmemiş olan kısımlar, karanlığı karanlık değil; üşüşen—en önemlisi de tam oraya ait—kara koyunlar yapıyor. Nispi yokluk veya yoksunluk ontolojik dead-end değil. Varlık/yokluk yerine formla yoksunluğa veya belli bir düzenle o şekilde düzenlenmemişe denk geldiği ölçüde aydınlıkla karanlık, aynı nesnenin içerisinde birbirlerinin fark edilmesini sağlayacak şekilde varyasyonlar olarak çalışmaya başlamışsa herhangi bir şey, bir ötekinin yokluğu olabileceğinden bu ikiliğe en az bir düzey daha ekleniyor. Ayrımın, dolayısıyla da ontolojinin, kültürelliği ortaya çıkıyor. “Baştan beridir de durum buymuş. Biz fark etmemişiz!” denilerek. Yani başta seçilmiş olan düşmanın ele alınışında çok daha kolay bir paradigma yürütülmüş olduğunu, henüz yalnız en dışarıda bir şey-dahi-olmayan hakkında konuşulmaması gerektiği hakkında konuşulduğunu selefleri adına itiraf ederek. Bir iç savaşa hazırlanarak.

Bundan sonraysa ya bu ikilikle düşünmeye çalıştığımız şeyler, nispi olarak, bizim onlara yaklaşımımızdan kaynaklı bir aydınlık/karanlıkla ayrıştırılıyor ya da bu ikiliği zeminlendiren, birinin ötekini yok edici mahiyetinde ikisinin karşıtlığından etkilenmeyen bir alt düzey olmasıyla. İki şekilde de mevzubahis ötede ve hakkında konuşulmazdan her şeye dahil ve bizi kuşatan, her konuşmada dışlanmaya çalışılan ancak bize üşüşene çekiliyor. Bir nevi kültür, bir kültür olduğunun özbilincine varıyor.

Her şekilde bir defa başka bir düzeyde bu mutlak gözüken *ya o ya o* işlemeyecek olduğundan aydınlık ve/ya karanlık olarak düşünülemeyecek, aydınlık ve/ya karanlığın düşünülebilmesi içinse düşünülmesi veya postüle edilmesi gereken bir üçüncü şey var. Mümkünlük koşulu olarak gözlemci ya da zeminden en az biri lazım. Boşluk kara koyunlara dönüşmedi. Zira boşluk, bir eksiklik veya ihmalden kaynakla dahi olsa oluşmuş değildi. Herhangi bir konfigürasyon, içerisinde konfigüre edilmemiş yerler veya beraberinde taşıdığı nitelik kazanan gölgeler taşımıyor. Her konfigürasyon ya ona yaklaşıldığında, aydınlık/karanlık paradigmasını uygulanabilir kılacak aydınlık seçilebilecek (bir sebeple o şekilde gözüken) benzer şeyler denebilecek kısımlardan; bir süreklilikten ve onlar seçildiği ve süreklilik görüldüğü gibi onların eksikliği olarak gözükecek farklı veya onlardan eksik kalan şeylerdense yerler denmesi daha uygun kısımlardan oluşuyor ya da yaklaşmaya gerek kalmadan aynılık/farklılık zaten her şeyin yer gibi başlayıp bazılarının şey bazılarının hâlâ yer olarak düşünülme daha uygun olduğu kısımlardan oluşmuş. İlk hatta bir sebeple aydınlık gözükenin kaynağını sabit ve mutlak alırsak kötü Platoncular oluruz. Hâlâ o yöne gidilmeyebilececek bir noktada tarihi takipten çıkalım.

Şöyle demiştim: “Üretim de hiç yoktan tekil bir var etme gibiyse aydınlatıcılığı karartıcılığından fazla gelmeli gibi. Yine belirli bir iletimde bulunan veya sinmiş şekilde bu işlemi bünyesinden ayıramayan üretimden bahsediyorsak da taşınan bir aydınlık olacak.” Aydınlık/karanlığın getirilebilmesinin gözlemci ve/ya zemin kaynaklı oluşuyla iletişimin en azından hissini taşıyan üretimleri tekrar ele alalım. Bu tür üretimler, analogik olarak, hem zemini hem de sonradan gelen ama aynı zamanda özallımlama sayesinde çoktan gelmiş olan, gözlemciyi barındırıyor. Zaten bu yüzden iletişim olmayışında dahi alete sinmiş bir iletişim hissi, bir sahne kurulduğu ve seyircinin çoktan yerinde oturduğu hissi, yüklü aletlerin kullanımında kendini hep devam ettiriyor. Şimdi maalesef diyalektik kullanacağız.

Zeminle başlayacak olursak kastettiğim alımlayanın ancak negatif psikolojiyle varmaya çalıştığı, her kurgunun mümkünlüğünden hususi bir üretime geçişte belirli bir biçime sokulmuş olan kurgusal başlangıç. Yukarıda bahsedilen özgürlüğün de imkân koşulu bu. Konu edilecek nesnenin boyutu ile temsilin ve içinde kurulacak bağlantıların ne kadar sıkı kurulabilir olduğunun değil; ne şekilde operasyonlar yürütülebilecek bir alanda (vahşi hayvanın salındığı arenadan çoban olarak çıkılan yabana) ürünün şekillendirilebilecek olduğunun belirlenimlerinden ilkinin geliyor oluşu durumundan bahsediyorum. Yani zeminden atılan ilk adımda gelen bir kısıt yok. O adımla ancak sonrakilere gelecek, bağlantılama ve neyin organizasyon sayılacağına dair olan kısıtlar var. Kurulabilecek herhangi bir zıtlıktan kendisi etkilenmeyen, ancak kendisinin şekillendirilmesiyle de temsilde mümkün olan her zıtlığı mümkün kılan alt zemin, ortaya çıkan ilk figürlere karışmaz. Zeminden biçimlenebilenler aydınlık, zeminden biçimlenmemiş aralıklar gibi anorganik *biçimlenenler(!)*se—yani hâlâ yer demek uygun düşenlerse—karanlık. Kurulacak sahnede bu ikisi birbirine dönüşebiliyor. Oluşabilecek tüm biçimlerin mümkünatı da her biçimin tekrar anorganik olana yıkılıp zeminleşebilmesi (gerçek bir zemine dönüş değil—bir daha kurgusal başlangıçtaki kadar zengin ve belirsiz, kendiliği olmayan bir açıklık yok), sonra gerekli süreçlerle başka bir biçime ve ona nispi, biçimlenmemiş gibi bir şeye biçimlenebilmesiyle mümkün. Böyle bir doğuştan paradigma çekince de verili olan bir organizasyon dahilinde temsil edilecek bir ölçü ve nispi karanlığın yoksunlukla beraber düşünüldüğü sabit kalıyor. Mevcut organizasyon, kendisinin işlerliği için bir şeylerin kendi dışında gibi ancak ona dönüşebilecek bir şekilde beraberinde tutulmasını gerektiriyor. Tekrardan zemine dönüş yok. Zemin gibi gösterilen yoksun şeyler de kurgulamanın vazgeçilmez parçaları. İletişimin en azından hissini taşıyan üretim, bu bakışı uygulayarak, mümkün bir biçimlenme silsilesini anlar olarak, bir süreç içerisinde sabit alıp onun dışında kalacakları da organizasyon eksikliği olarak gösteren bir operasyon oluyor. Operasyonun eksik olduğu alanlar, organizasyonu sonradan gelecek için anlaşılabilir kılacak olan yeni anlamdaki bir zemine dönüşüyor: anorganik yerler.

Her konfigürasyon, her açık kılma bir şeyleri anorganize yerlere indiriyor. Sahnenin dışından kulise, sahnenin kendisine ve perdeye. Bunları da tek tek belirlenmiş temsildeki eyleme dahil edip organize etmeye çalışsak ya yeni yoksun bırakmalar ortaya çıkacak ya da eğer gerçekten her şeyi organize, tek bir canlı gibi konfigüre etmek mümkünse bu yöne doğru atılan her organizasyon adımıyla daha az çeşitte organizasyon üretilebilecek, sığlaşmış yoksunluklara ulaşılacak. İlk zemin her şeyin

üretilebildiği bir yoksunluk hâli gibiyken git gide bir yan ürün olarak daha az potansiyele sahip yeni zeminler üretiliyor gibi.

Hakkında en azından iletişimin hissini taşıyan bir üretim yapılacak olan nesne tekil olarak zeminden ne şekilde çıkarılırsa kurulacak tüm bağlantılar da o çıkarılıştan kerteriz alınarak kurgulanmak durumunda. Bunun güvencesi de kurulabilir bağlantıları mümkün kılan opaklaştırılmış bir organizasyon silsilesinin gerektirdiği yoksunlaştırmalar. Henüz niteliksiz olan zeminin uçsuz zenginliği, tüketilemez ürünler çıkarıcılığından. Yoksunlukla güvence altına alınan *ikinci zeminin* zenginliğiye her an dekordan aktörlüğe çekilebilirliğinden veya halihazırda öyle oluşundan. Ancak bu güç her şeyi konfigüre etmek için kullanılırsa, yoksunluk yakıt olarak kullanıldığından sahne küçülük ve ironik olarak temsilin kabiliyetini kullanmak için gereken alan da azalacak.

Bu modelle, üreten için, zeminden çıkarttığı biçimle gelen yoksunlukları maksatlı kullanışıyla bahsettiğim özgürlük/sorumluluk geliyor. Olay nesnenin netliği ve iletim üstünden bahsettiğimiz modeldeki gibi apaydınlık aksettirmekten ziyâde, yumuşatılmış ikilikle, zeminden biçimlenişte karanlığın da nitelik olarak düşünülmesini gerektiren bir ışık izleği sunmak. Aydınlattıkça belirli kuvvetler azalıyor. Sahneyi yok etmemek veya çok küçültmemek adına belli bir zevkin, bir eyleme biçiminin gözetilmesi gerekiyor. Çünkü elde yalnızca içerisinden gereklilik edinen bir yapı var: dekorun, sahnenin ne olduğu hareket eden figürü istenildiği gibi organize etmekte nispeten hareketsiz ve anorganik gibi tutulanlarla belirleniliyor. Bunun kapsam ve operasyonları için de bir ilksel figür veya ilksel figürler var. Ancak figür kapatıcı olmaya da çalışmamalı gibi. Bu yüzden ilk hareket ettirilenle başlayacak sabitlenmiş operasyonların farkındalığı değer kazanıyor.

Gözlemciyle başlayacak olursak kastettiğim daha önceki alımlamadan taşınan bir organizasyon farkındalığının rehberliği veya eğer mümkünse ilk gözlemden, ilk maruz kalmadan başlayarak beraber görülebilenlerin etkisiyle bir şeyleri aydınlıkta işlemekle sabitlemek. (kendi rolünü başta fark etmeden ve yalnızca seyirci olduğunu sanarak) Bir ışık izleği varmış. Baktıkça daha çok göreceğim. Bu sefer her ikilikten etkilenebilen, alımladığında taraf tutabilen ve zaten duyumsayabildiği taraf olunabilir kutuplaşmalar kadar aydınlık/karanlık görebilen—ikiliği görebildiği kadar da duyumsayan—daimi gözden bahsediyoruz. Neyin sahne olduğunu neredeyse simultane sezebiliyor; ancak dikkatini onun dışına, anorganik olana çekmekte özgür. Zira esasında gördüğü şey benzerlik/farklılıktan fazlası değil. Seyirci olgular yerine,

ikinci zeminin hikâyesine de odaklanabilir. Zeminden çıkışın taraflanabilmesi belli bir operasyon farkındalığı gerektirdiğinden aydınlığın değeri de ancak bu gözün özgürlüğüyle mümkün. Fizyolojik olan ürün—yani doğumu organizasyonunun neliğini belirleyen—ilk figüründen başlanarak etkisiyle içeriğini tanıtıyor. Ancak hep reddedilebilir kalarak. Buradaki reddetme seçeneği de hem önceki izlenenlerden, kurulu olan klişelerden, hem de *gerçek hata* iddiasını taşıyabilecek şekilde ürünün hareketsiz tutulanla harmonik olmadığı, kurgunun içten çalışmadığı eleştirisinin verilebilirliğinden geliyor. Gözün bu özgürlüğünü bastırmak, önceki, sert aydınlık/karanlık ona dayatmak olur. Göz için de her şeyin organize olması iyi değil. Üretimdeki özgürlük/sorumluluk, zeminin *bir şeyler*leşmesinde bu şekil bir anlayıcıyla karşılaşmış ve benzerlik kümelerinin içindeki baskınlıklarla bir organizasyon yakalayabilmiş olmasından, yani ikna edilebilir bir göz olmasından ileri geliyor. Ancak tekrar, hiçbir şey olmasa, açık ve açıklayıcı, didaktik bir oyun izleyebilmesi *ve öğrenmesi gerekeni öğrenmesi*, yani ürüne dahil edilerek bir toplum gibi organize edilebilmesi dahi bir şeylerin anorganize bırakılışına bağlı.

Şimdi eğer hem bu (ii) daima etkilenip taraf takılan, taraf olup kümelenme yakalayabilen ve dikkatini başka yöne çekme özgürlüğünü kendinde taşıyan göz; (i) hem de hiç etkilenmeyen, kendisinden her şeyin çıkarılabilineceği ve ancak ondan bir şey çıkarıldığında sorumluluğu çıkaranın çıkardığı ürün ve yan ürünlerinin takibiyle alınması gereken zemin, iletişim bazlı üretimde bir nevi kurucu ve devam ettirici unsurlar gibi mevcutlar iddiasında bulunulursa aydınlık/karanlık, bir ayrım olarak, iki yönden de bu üçüncü şeylerce—ürünün sabit hâlini niteleyen kaba bir ayırmadan ziyade—üretici\etkilenici iletişimindeki işletme mekanizmalarına dönüşüyor. Üstelik iş birliğinde olmaları. Aydınlık, mutlak organizasyona yönelişi hususunda terbiye edilmeli. Yani nesnenin iletiminde baskın olan aydınlıkta iletişim başarılı karanlıkta kalış fazlaysa da iletişim başarısız devri bitiyor. Onun yerine, sunmayı seçtiği ışık izleğinde zeminden çıkardığıyla üretici, özallımlamayla baştan beri mevcut, sonradan gelmemiş olan, izleyiciyle bir uyum yakalarsa başarılı, bunu yakalayamazsa başarısız oluyor. Üreten, algıladığı şeyin nasıl iletileceğinde araya istediği kadar ilk bakışta anorganik duran hareket alanı ekleyebilir. Eklememeye dair girebileceği mutlak çabası ya çokça şeyi dışarıda bırakacak akademik açık ve açıklayıcılıktaki ince yola çıkar ya da kendisinin sahnelenmesindeki sahnesini, dekorunu tüketen, tüm iç unsurlarını organize etmeye çalıştığından sahneleme alanını kaybeden temsile döner.

İlk bakışta aydınlıktan karanlığa taviz gibi duran şeyler, iletişimdeki özgürlükleri kullanmayı seçtiği bağlamlar

dahilinde üretenin ancak kurgusunun seçtiği figürlerine duymayı tercih ettiği ve kendi tanımlayacağı saygısı dahilinde okunabilecek hazefler veya ikinci zeminler. Burada bu bahse başlarken dediğim gibi aydınlık/karanlık ikiliği zamanla esnedi. Esnedikçe de kuvveti arttı ama içten içe de tükenmeye başladı. Bu anlattığım hâliyle bu ikiliğe gücünü kaybettiren ne? Neden yoksunluğa, yokluğa, karanlığa nitelik kazandırma projesi aydınlık/karanlık ikiliğini içten içe tüketiyor? Çünkü karanlığın niteliklerini fark edip belli bir ışık izleğindeki anorganik, biçimsiz gibi biçimlenen şeyler olarak düşünmek hâlâ yoksunluğun ve bir eylem olarak yoksun bırakmanın kuvvetini anlayabileceğimiz bir paradigma sunmuyor. Bunun sebebi bu ikiliğin en esnetilmiş versiyonuyla bile kurucu unsuru olan görme duyusunun, organizasyonu zeminden fizyoloji vasıtasıyla görüngüye varılan bir dönüşümde izlemekten fazlasını yapmaya çalışsa da pek yapamıyor olması. Aydınlığın niteliklenmeyle ilişkisi açık olsa da nitelik kazanan aydınlık olmayanın niteliklerini gözle görmeye çalışınca hep mistik tavizlerden bahseder gibi oluyoruz. Oysa ikinci zeminin, hazeflerin, karinimizin ve aydınlıkla varılan görmenin destekçisi bir kontrast kaynağına indirgenmiş olan karanlığın niteliklerinden bahsedeceksek görmeden başka şeylerden konuşmalıyız. Diyalektiğin sıkıntısı bu. Zenginleştirilse ve devirici bir karşı dominasyondan bahsetmeyi bıraksa dahi bariz bir dominasyona alan tanıyacak bir üstünlük paradigmatik ve tekil olarak içkin kaldıkça ezilmiş olanın özneliğini, kıymeti fark edilmemiş olan unsuru savunmak, şefkate, rekognisyona ve tam tanımlanamayan *akışkan* kıymetlere bağlı kalıyor. Politopik, transversal, transdüktif—adına ne dersiniz—düşünmenin tekil bir alanın içerisinde zıt alınabileceklerin, karşılaştırma içeren, sentezi ana hareket unsuru kabul eden yöntemden daha iyi çalıştığı konu, farklı değerlendirme unsurlarıyla bir şeylerin aynı anda güzel bir işlerlikle beraber dokunulabilir kılınmasını mümkün sayması. Bir tarafı diğerinin bariz üstün olduğu bir paradigmanın içerisinde paradigmayı esnetme lütfuyla infantalize etmeden.

Hazefler görünmez varlıklar. Görme ve göstermede kalarak yoksun bırakıcılığı açıklamakta kullanabildiğim analogiler tiyatro üstünden oldu. Dekor, sahnenin zemini, dekorsuz kısımlar, perde, sahnenin dışı ve kulis. Temsilin zeminini, *ikinci zemini*, daha çok dekora ve daha çok aktöre dönüştürmek, yoksun bırakmanın sahip olabileceği, anorganik kalışından ediniyor gibi gözüktüğü kuvvetlerini azaltarak aslında temsilin izletildiği alanı da küçültüyor demiştim. Ancak bunun neden iyi bir değerlendirme olmadığı şu an açıktır umarım. Zemin dokunsal bir şey. Kulis sahneye ses olarak geliyor.

Dışarısı izlence olarak oyundan başka bir ifade çokluğu: öksürülen, yanımızdakilerle sıkış sıkış; birbirimizin kokusunu, tenini, terini yakından hissettiğimiz bir yer. Her şey izlencenin hükümrânlığına çekilince dikkati dağıtan tüm bu diğer duyuşsal alanlara ve mesela seyirci arasından beğendiğimiz birini kesmekteki gibi aynı duyuda yer alan alanlara sterilize edici sınırlar çekiliyor. Seyircinin olduğu yerde ışık kapalı—gerçi görüntünün tekil egemenliği yine kazanamıyor; salon, arkada oturup yiyşebildiğimiz bir yere dönüşüyor. Sahne perdelerle örülü. Zemin dekorlanarak görüntüsel bir şeye dönüştürülüyor. Her şey görüngü dahilinde aktörleşirse niye temsilin sahnelendiği alan küçülmüş olur şimdi daha açıktır herhalde. Tekil bir izlekte organizasyon arttıkça dikkati dağıtacak alan azalıyor, doğru, ama yapılabilecek şeylerin de alanı azaltılıyor. Çok dayatılırsa da aksine daha da fazla yoksunluk alanı çıkıyor: bkz. ince yol. Yoksunluğu ışıksız kalan yerler gibi değil de diğer duyulara hitap etmeye devam edebildiği ve ana semiyotik dahilinde anorganize kaldığı müddetçe yönsüz, dağınık *görüldüğü* ama aslında kendi dalgasında başka ifadeler olduğu şeklinde yeniden formülize edelim:

Fragman kalmış olmak yazıdan devamlılığını alıyor. Aralara yaşamdan, o zamana dair hayal ve spekülasyonlarımızdan, anokronik arzularımızdan her bir şey girebilir. Tuta tuta veren metin, verileceği vermedikçe biz bir şeyler kuruyoruz. Temsili hikâyeleri alıp bambaşka bağlamlara sokuyoruz: köle efendi köle efendi köle efendi. Müteşabih anlatım mezhep savaşlarını doğurdu. Tekil anlam zorlayan her yazar haleflerine tahmin edemeyeceği okullar kurdurdu. Bilerek yapılan yanlışları fark edince bir sonraki gece utanıyoruz: tecahül-i arif yarası sonradan çıkan hin bir silah. Sokrates yaşlı ve cahil(!). Bir devirde söylenemeyecek fikirler zayıf karşı çıkışlarla düşman durulan rakipler gibi verildi. Kaç cilt tensel hazzın her türü anlatılan kitap yazılıp, insanlar fenalığa sürüklenip son cilt bunların hepsi haram, gerçek olan ilahi aşk denildi. İktidar kanalları suçlamaları “iddia ediliyor” diyene kadar yarım saat sıralıyor. Sorulan sorular cevaplardan uzun yaşıyor. Muğlak kavramlar katı kavramlardan daha çok bağra basılıyor. Yabancılaşma Beşiktaş’ta kaç kafe açtırdı. Apofati spiritüel ablaları, ama aynı zamanda keşişleri ve hayalperestleri; kritik felsefe

İsrail sempatizanı Habermas’ı doğurdu. Kimse öbüründen daha iyi değil. Deleuze’ün bilmeden sıktıklarını açıp araştırıp bir sürü şey öğrendik. Veya öğrenmedik. Boğaziçi’nin dergisi diye bilerek bir sürü terimin İngilizce’sini kullandım. Bazı atıfları çevirmeden bıraktım. Anlamak dünyayla olan ilişkinin... dedi Ulus Baker. Sevmediğim hocalarımın yetersizliği benim felsefeye olan sevgimi artırdı. Aristoteles’in *aporai*’ı klasik mekaniğe vardırdı. Veya vardiymadı.

Ayrımını ömür boyu kullananların ayrımlarını kimse daha samimi bulmadı. TACENDA: söylenmeden bırakılması daha iyi olan şeyler demekmiş. Konu ben de çok değiştirdim: buraya kadar okuttumsa size teşekkürü borç bilirim. Bu arada bence de deminki aydınlık/karanlık kısmını çok uzattım. Muğlak atıflar kullanıldı. Yarı opak dünyalar tamamıyla bitmişlerin aksine hayal kurduruyor. Fan fiction’lar, OVA’lar, Wattpad hikâyeleri muhâfâzâkâr evlerin içine manifestolardan, Büyük Adorno’lardan daha çok özgürlük getirdi. Heidegger ve Nietzsche Antik Yunanca kelimeleri kafalarına göre yorumluyor ama Antik Yunanca öğrenmeye sevk etti: Menn veya Ross değil. Akderin’in üstümdeki emeği *tüm*

beni
onlar
Furkan

o yetkin çevirmenlerden daha çok. Kendini paylaşmak güzeldir. Metin niye beni yansıtmaz ki? Instagram hesabım: @sencerov. AI işimizi elimizden almayacaksa bu biz kendimize has yoksun bırakma biçimleri bulduğumuzdan olacak. Filozoflar dünyayı yalnızca çeşitli biçimlerde anlamaya çalıştı; oysa mevzu onu değiştirmektir! Neşemizi de çalamazlar ya!? İşte 20 maddemiz. ****

Son bölüm. Sabitlemek ve düzenli yapılar kurmak karşı olduğum bir şey kesinlikle değil. Yaptığımsa düzenli yapılardan sapma değil. Yukarıda kendisiyle kafamda gerçekleşen kavgaları paylaştığım antik uzmanının yazılarını okuduğumda inanılmaz bir hayranlık hissetmişim. Ürettiği makaleler, iyi çalışan motorların veya insanın bir şeyleri tekilleştirerek eşyada yaratabildiği maksatlı organizasyonların kağıtta işlenmiş ifadesi gibi. O bu yaptığının özgürlük için yapılamayacağını düşünüyor, olsun. Ancak olay şu ki o adamın 30 yıl uğraşıp da kimsenin izlemediği, 4 yılda bir TRT’de bir öğlen vakti karşımıza çıkan ve kendine sponsor bulamayan olimpiik sporlardaki yetkin atletler gibi işlerlik kazandırdığı organizasyon, pek çok kişinin yaklaşmadığı hâlde yapabilirmiş gibi veya yapıyormuş gibi taklit ettiği bir üretim formu. Neylerden yoksun bırakarak o açık ve

açıklayıcılığın üretilebileceğini o kadar iyi biliyor ki o! Pek çok insansa o mazbut üretimin yoksun bırakıcılık kısmının farkında olmadığından açıklaya açıklaya gittiğinde o paradigma dahilinde ne kadar zayıf ve her yerinden saldırıya açık bir ürün ortaya koyduğunu fark etmiyor. Pek çok sporda gösterilen birkaç saniyelik performanslar, vücudun kullanılan kısmı dışında kalan her uzvunun sabitlenmesiyle, valsvalva manevrasıyla alınan nefesin dahi içten sağlanan bir sıkılıkla vücudu sıkı tutmaya hizmet etmeye zorlanmasıyla, giyilen kıyafet ve kullanılan araçlarla sürtünmeyi gereken yerlerden artırıp gereken yerlerden azaltmakla, on binlerce kez aynı hareketi tekrarlar vücudun tüm o organizasyona karşı olan eğilimlerini marjinalize edip zayıflık olarak üstüne gidip yok etmekle; ortam ısısının, zeminin, tüketilmiş gıdanın, vücudun tüm avantaj ve dezavantaj getirecek hormonlarının optimize edilmesiyle mükemmel biçimde ifha ediliyor. Kültürü oluşturan pek çok farklı bağlamda kendi bedenlerimiz de dahil eşyaya yükleyebildiğimiz tekilleştirici görevlerdir. Bunlar ekseninde de ürettiğimiz optimizasyon. Yazılımdan tıpta kullanılan tedavi tekniklerine, müzikten mimariye, halk oyunlarından mühendisliğe kültürü teşkil eden her nevi teknik alan için bu geçerli. Her şeyimizde de teknik var gibi bir şey. Disiplin: faktörleri istenildiği gibi tutmak. Mevcut tüm ifadeye, etkilenime veya tek seferde yapılamayacak şeylere izin vermekle üretim olmaz. Akademik disiplinler de faktörleri istediği gibi tutarak parametrelerini ve işlevlerini inşa ediyor. Bu bağlamda opaklaşabilen her şey bir şeylerin saydamlığıyla sağlanan dolayımarda mümkünleşiyor. Normal ve devrimsel süreçlere, bir şeyleri anlamlandırmakta kullanılan devamsızlık modellerine yakınsamakta acele etmemek gerek. Normal denilenin sağlanması daha az uçuk bir devamlılık döngüsünde gerçekleşmiyor. *İyi normal* son derece anormal. Uçakta yol alırken sırsıradan bir uçuşta arada tüm tekniği unutup da bir kutu ve maymundan hâlice varlığımızla veya en normal günlerimizdeki tüm kültürel yapılarla bir an evrende ne kadar küçük bir yerde bir şeyler yarattığımızı düşünmeye başlayınca *Patatras!* geliyor. Napiyoruz böyle? Yine en sıradışı şeyler de üstüne düşününce gayet beklendik. Aynı anda dünyanın elli farklı yerinde bir anda aynı sıçrama. Tek tek tam da böyle olurdu dedirten kan donduran radikal olaylar. Sadece çokça ifade var. Normativite getireceksek olaya bir şeylerin hakkını vermekten yanaşmalıyız gibi. Normalin ne kadar zor olduğunu hatırlayarak ve hatırlatarak. Kültürel teknik ürünlerde bize alışıldık gelen pek çok üretme süreci istenileni bozabilecek birçok unsuru her seferinde sabitlemekle, pek çok şeyden yoksun bırakmakla tekrar edilir hâle getiriliyor. İletişimsel

üretimde veya iletişimin hissinden ayrılamayan üretimde de kullanılan araç veya aletler kullanılagelişte bir şeylerden yoksun bırakıcılıkla; bir şeyleri saydamlaştırarak unutturmaktan, istenmeyen her bir çizikten kaçınmaktan, yüzeyin; üstüne konulanın tam istenildiği gibi olması için dışarıda bırakılanlardan, dışarıda tutulan fikir ve uygulamalardan besleniyor. En az yaratılan kadar, opak kadar yaratılmayan ve saydamdan. Aleti kullandıkça daha fazla saydamlaştırma bulunuyor. Bu da aslında elde edilen tekilliklerin geliştikçe tekillikten çıkartılabilmesi, başta o üretim biçiminin gelişmesi adına çok daha sabit tutulmaktan zamanla çoklaştırmaya vardırılması veya başka tekniklerle birleştirilerek yeni kültürel ürünler üretmeye imkân sağlar hâle evrilmesiyle ilgili. Bu yazıda oraya buraya gitsek de nihâyetinde zevke ve hissettirmeye dahil bir kültürel alandan, felsefi yazıdan bahsettik. Umarım. Bu alan da bir kültürel teknik içerisinde özallımlamayla başlayan iletişim temelli bir üretim pratiği. Temsiline yetkinliği parazitsiz mesaj iletmeye indirgenemeyecek bir alan. Evet, bazı filozoflar açık ve açıklayıcı değildir. Açık ve açıklayıcılık tek öncelik veya tek yetkinlik modu değil. Derdini açık verebilmek de yine temsilde yoksun bırakıcılıkla gelen bir meziyet. Felsefede ele alınmaya çalışılan hiçbir mesele kolay halledilebilir değil. Mesele okuru yoksun bırakmamak değil; neler yapabileceğinin farkında, tüm inceliğimizi takınarak ve normal olandan sapmak için değil, bilakis belki de normale yaraşır olmak için elimizdeki aletin güzelliklerini fark ederek kullanmak. Birilerine sevdirmek. Bu noktada verilen samimi bir emek, alana saygısını koruduğu müddetçe zaten birçok maksatlı yoksun bırakıcılığı bünyesinde barındıracak. Olmadığın bir şey gibi davrandığında fark edilmeyeceğini sanmak, bilmediğini örtbas edebileceğini sanmak, en jeneriği; klişe olanı bunu yaptığını fark etmeden tekrar, işimizin kurguyla; temsille çalıştığını yadsımak, denemenin ve şahsi dertlerin getirdiklerinin paylaşmaya değer olmadığını düşünmek, hülâsa farkında olmadan yüzeysel kalarak alete saygısızlık yapmak sıkıntı. Davası olan, onu bunu deneyen insana günah yazılmamalı. İyisini yapmakta uğraşabilmeli. Maksatsız gerçekleştirilen mucizeler varsa bile ne yönlerden yoksun bıraktığını düşünmek belli bir üretimde bulunan herkes için iyi. Yani ben iyi olur diye düşündüm. Hayri İrdal'ın Van Humbert'le olan imtihanı dahilinde dediği gibi: ““[D]erivşesine tavırlarımız ve lâubaliyane, hatta tiryakice ahvalimiz” bizi kurtardı ... Biz kendi âlemimizde yaşayan insanlarız! Her şeyimiz kendimize göredir.”²⁶

²⁶ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017), 9.

Bibliyografya

*Bu metinde yer alan Fransızca çevirilerde doğrudan, Antik Yunanca çevirilerdeyse düzeltme yapmak için GPT-5.6 Luna ve Google Gemini 3.6 kullanılmıştır.

Cézanne, Paul. Joachim Gasquet'ye mektup, 4 Ocak 1901. İçinde John Rewald, ed., *Paul Cézanne, Correspondance*. Paris: Bernard Grasset, 1978.

Chédeville, François. “Le viaduc dans la plaine de l’Arc III (FWN235-R598, FWN236-R599, FWN297-R767, C1158, RW238, RW241).” Société Paul Cezanne, 12 Ekim 2014. <https://www.societe-cezanne.fr/2014/10/12/le-viaduc-dans-la-plaine-de-larc-iii/>. Erişim tarihi 9 Eylül 2026.

Çelebi, İlyas. “Karîn.” *TDV İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/karin>. Erişim tarihi 7 Eylül 2026.

Ebû Dâvûd. *Sünen-i Ebî Davud ve Tercemesi*. Çev. İbrahim Koçaşlı. 5 cilt. İstanbul: Erkam Yayınları, 2008.

Freire, Paulo. *Pedagogy of the Oppressed*. İng. çev. Myra Bergman Ramos. New York: Bloomsbury Academic, 2014.

Gasquet, Joachim. *Cezanne*. Paris: Les Éditions Bernheim-Jeune, 1926. “CE QU’IL M’A DIT...”, “Le Motif” Project Gutenberg. https://www.gutenberg.org/files/78132/78132-h/78132-h.htm?utm_source=chatgpt.com. Erişim tarihi 8 Eylül 2026. Çeviri Google Gemini 3.6. desteğiyle yapıldı.

Guattari, Félix. *The Three Ecologies*. İng. çev. Ian Pindar ve Paul Sutton. Londra and New Brunswick, NJ: The Athlone Press, 2000.

Lawrence, D. H. “Cézanne.” *The Paintings of D. H. Lawrence*. Londra: Mandrake Press, 1929.

Lucas, George, dir. *Star Wars: Episode IV—A New Hope*. Los Angeles: Twentieth Century Fox, 1977. Film.

Platon. *Sofist* 243a-b. <http://data.perseus.org/citations/urn:cts:greekLit:tlg0059.tlg007.perseus-eng1:243b>. Erişim tarihi 5 Eylül 2026. Çeviri bana ait.

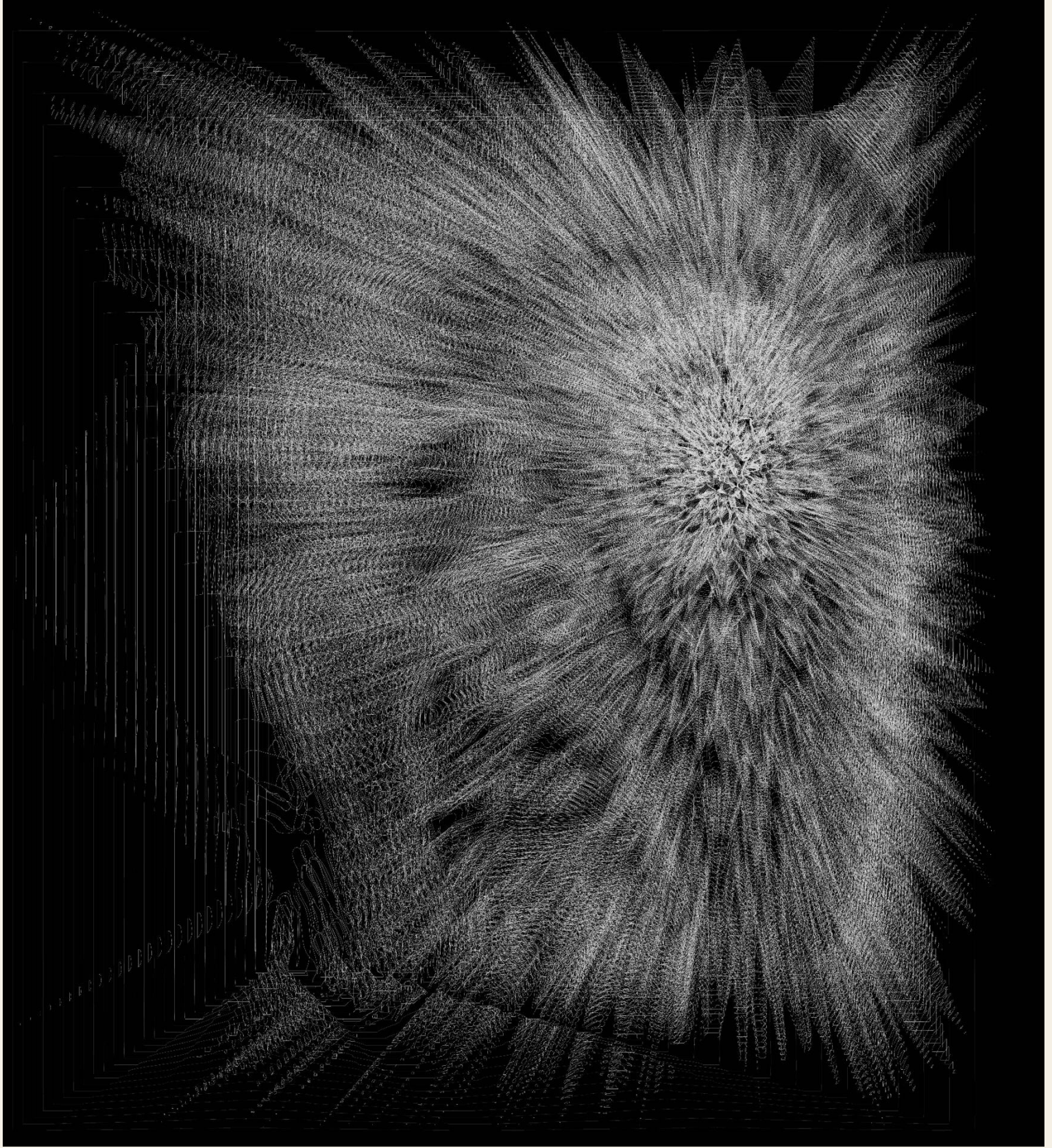
Sünter, Emre. “Deleuze’ün Minör Suç Ortakları: Tarde, Simondon, Ruyer.” *Cogito*, sy. 82 (2016).

Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.

Windham, Ryder. *Star Wars: The Life and Legend of Obi-Wan Kenobi*. New York: Del Rey, 2005.

BrainyQuote. https://www.brainyquote.com/quotes/jack_dorsey_529876. Erişim tarihi 5 Eylül 2026.

Sahih Muslim 2814a. <https://sunnah.com/muslim:2814a>. Erişim tarihi 7 Eylül 2026.

“FACIAL LANDSCAPES II”
Sanatçı: Sude Metin

An Interaction-based Model of Epistemology of Complex Systems

Sarp Kargı

Boğaziçi University, Physics

Abstract – Complex systems are physical systems whose full structure and dynamics are difficult or impossible to derive from the dynamics of the constituents. Since complex systems are ubiquitous in our world, attempts at understanding their nature will depend significantly on understanding complex systems. Assuming that complex systems are fully physical constructions, I propose that they are to be analyzed and known about via a framework of physical interactions. As such, in the model established in this paper, epistemological concepts such as information and knowledge are established as physical concepts, closely dependent on physical interactions and system dynamics. The kinds of interaction that allow acquisition of information about a complex system and the physical changes required to retain memory of such knowledge are discussed non-technically but in reference to established technical literature. Subsequently, various challenges and limitations on physical information transfer and memory are discussed in the context of epistemological construction of causality of complex systems. Such limitations impose contextual restrictions on the causal picture a given physical system can have of another system. Thus, the concluding argument of this paper is that, even if the ontology of a complex system is complete and reductively physical, obtaining a full causal picture of this ontology may be (and almost always is) physically impossible. Therefore, any study of such a complex system is forced to be based on an incomplete causal picture, resulting in epistemologically emergent phenomena.

1. Introduction

1.1. Systems and Complex Systems

Before anything else, we should establish what systems and complex systems are, as well as introduce a few important concepts this work will revolve around.

We may define systems as collections or *wholes* formed by a plurality of entities and their relations and/or interactions.¹ At the simplest physical construction, a physical system will be formed by a collection of particles taken to be elementary that are related by their physical interactions (denoted by *forces* or *potentials* equivalently) that depend on their spatial configurations.² This simple collection of interacting particles is an easy to work with abstraction that is key in physics, and will also inform the understanding of causality and causal interaction dynamics that I will establish later in this paper. However, naturally, this simple picture only applies to a very small subset of actual physical and relational systems; rather, most systems in the real world are made up by such a vast number of objects and relations that even if they could be ontologically made up by such simple physical elements, it would be functionally impossible to describe them in those terms.³ We are required to describe such systems using terms from different physical scales and semantic constructions, leading to the distinction of *complex systems*.

What, then, are *complex* systems? The exact definitions are disputed⁴ and largely depend on the context a particular system is studied. However, for our purposes, we can call a system “complex” when: i) the system has many components and high degree of connectivity/interaction between the components and ii)

¹ Robert B. Northrop, *Introduction to Complexity and Complex Systems* (CRC Press, 2011), 2.

² Herbert Goldstein, John L. Safko, and Charles P. Poole, *Classical Mechanics*, 3rd ed. (Pearson Education Limited, 2014), 5

³ Of course, sheer number of elements and relations are not the only reasons for complexity in systems; for further examples and discussions, see Ernesto Estrada, “What is a Complex System, After All?”, *Foundations of Science*, no. 29 (2024): 1143-1170.

⁴ Estrada, “What is a Complex System, After All?”, 1143-1146.

those relations or the overall congregation of relations are non-linear and the analysis of the system is highly non-trivial.⁵ While many definitions of complex systems include so-called “novel” behaviour that is not predicted by the configuration of its components,⁶ the philosophical commitments in this paper will lead us to an ontologically reducible picture that allows for an (ideal) analytical match between lower-level configurations and higher-scale behaviour of such systems. I will develop a rudimentary, classical understanding of such a causal structure emerging from the lower-level configuration of a complex system⁷ throughout Section 2.

Even so, how can we relate this configurational picture at the ontologically lowest level with the variety of behaviours at higher levels that seem to be described by a vastly different set of explanatory terms?⁸ The answer is far from simple and determined, and this very paper is simply a very small stone to add to the vast scientific and philosophical complex that is operating on this problématique.⁹ The direction that I do point to here, however, comes from two sets of considerations.

The first is the set of background assumptions about the ontology of our world (and therefore of complex systems) that I find the most agreeable. These assumptions are that: components and constructions of complex systems at different ontological/relational levels are integrated mechanistically and fully (mechanism), that a picture of the most elementary components and full account of their dynamics and relations form a causally complete picture (ontological reductionism),¹⁰ that these dynamics and relations are explained by the physical constructs studied within physics (physicalism), and finally that this configurational picture refers to a system that is ontologically real and this ontology can be discovered via scientific endeavours (scientific realism). These will be explored further shortly.

The second set of considerations comprises the main technical set of arguments in this paper, concerning how

a real physical system can be analyzed and learned about. In Sections 3 and 4, we will be concerned with the physical mechanisms and interactions that constitute and constrict transfer of information from and to a complex system. In Section 5, then, I will lay out a very early version of a theoretical framework that constructs concepts of epistemology overall from these physical forms of information and knowledge. Allow me this spoiler: we will see that these physical mechanisms have certain constrictions that, if they indeed constitute epistemology overall, would impose such limitations on knowledge for all systems and agents that make the perception of emergent (rather than analytically reducible) behaviour of observed systems not only natural¹¹ but actually necessary.

1.2. Mechanisms and the Mechanistic Approach

The most important assumption for this paper will be that complex systems are comprised of mechanisms that link the dynamics of the system at different scales causally via “mechanistic inter-level integration”.¹² Integrating various scales or causal levels of a complex system together is necessary to be able to make inferences for the overall dynamical/causal structure from physically limited (Sections 3 and 4) observations and, conversely, for this structure to be responsible for the observations we will explore. If the aforementioned scales or levels were not mechanistically integrated, there would be no reason whatsoever for limited observations to have anything to do with an “actual structure” of the relevant system; we would thus be stuck in “anything goes” and would fundamentally need to rely on only piecing together observational information strictly empirically, rendering essentially all theorization I will go through in this paper moot.

What, then, are mechanisms? For the purposes of this paper, I will take Glennan’s “minimal mechanism” definition as a reference point: “A mechanism for a phenomenon consists of entities (or parts) whose activities and interactions are organized so as to be responsible for

⁵ Northrop, *Introduction to Complexity and Complex Systems*, 2-3; Estrada, “What is a Complex System, After All?”, 1143-1146.

⁶ Estrada, “What is a Complex System, After All?”, 1143-1146.

⁷ Throughout the rest of this article, “complex system” and “physical system” were used interchangeably; within the premises of this article, all complex systems are strictly included in the concept of physical systems.

⁸ David Chalmers, “Strong and Weak Emergence.” In *The Re-Emergence of Emergence: The Emergentist Hypothesis from Science to Religion*, ed. Philip Clayton and Paul Davies (Oxford University Press, 2008), 244-254.

⁹ For an ensemble of works on complex systems and physical information, see Wojciech H. Zurek, ed. *Complexity, Entropy and the Physics of Information* (Westview Press, 1990).

¹⁰ Jaegwon Kim, “The myth of nonreductive materialism.” In *Supervenience and Mind: Selected Philosophical Essays* (Cambridge University Press, 1993), 265-284.

¹¹ Mark Bedau, “Weak Emergence,” *Noûs* 31, no. s11 (1997): 375-399.

¹² Yunus Şahin, *Radicalizing the radical: towards a radically externalist biology of cognition* (Boğaziçi University, 2025), 39-52.

the phenomenon.”¹³ This definition has a minimum of assumptions and restrictions on what a mechanism can be¹⁴ and thus it is a good starting point for further arguments on mechanisms; indeed, I will depart from this with further background assumptions and constraints on what I take to be relevant causal mechanisms for complex systems. For now, however, I do not wish to muddy the waters too much by lingering in such arguments; as long as the causal characterization of the mechanisms we will study integrate causal dynamics at different physical scales or conceptual levels together,¹⁵ I believe that will suffice to formulate at least some alternate forms of my main claims.¹⁶

1.3. Background Assumptions

Alongside the crucial assumption of complex systems being mechanistic constructions that I explained above, there are three further and related philosophical assumptions/concepts that I will rely on for the particular model explored in this paper.

The first of these is *physicalism*. I take physicalism to be the claim that all systems, processes, events etc. are supervenient on *physical* constructions (physical dynamics and substances, etc.)¹⁷ as theorized and described by the scientific field of physics. Therefore, the complex systems considered here are all physical constructs whose components must obey the laws of physics; still, with this criterion alone causal dynamics not described by physical laws that nonetheless avoid violating them are possible.¹⁸

This brings us to the next assumption: *ontological reduction*. This assumption posits that all the physical and causal construction and dynamics of a system is

entirely constituted by the full dynamics of the system's components, and therefore the causal dynamics of the entire system are *equivalent* to the dynamics of the components¹⁹ while taking their configurations into account within the dynamics.²⁰ With this further constriction, the causal accounts of systems are closed and causal factors not included in the full physical account are disallowed.²¹ While a non-reductive mechanistic and physicalist account would nonetheless allow the discussion of physical limitations of observation to come, reduction grants us the possibility of working on and comparing phenomena with a complete picture of a causal basis. Note the distinction I made of *ontological* reduction rather than an explanatory reduction;²² indeed, the arguments in Sections 3 and 4 will render a complete explanatory reduction impossible in principle.

Lastly, I commit to a sense of *scientific realism* where the physical picture of systems I refer to throughout is based on a mind-independent reality that can (with limitations, see Section 5 and Conclusion) be explored through scientific work.²³ Of course, it is plausible that mechanistic, scientific constructions as made in science are possible without commitment to realism.²⁴ Nonetheless, for our present purposes, I believe sticking with an external reality we can point to and empirically learn from²⁵ will serve to maintain metaphysical simplicity and clarity.

2. Causal Structure of Complex Systems

2.1. Classical Causality

Before delving into emergence and emergent complex behaviour, it will be useful to review a rudimentary picture of physicalism; namely how fundamental physical parts

¹³ Stuart Glennan, *The New Mechanical Philosophy* (Oxford University Press, 2017), 17

¹⁴ Glennan, *New Mechanical Philosophy*, 17-18.

¹⁵ Carl F. Craver, *Explaining the Brain: Mechanisms and the Mosaic Unity of Neuroscience* (Oxford University Press, 2007), 170-195

¹⁶ For a more in-depth introduction to mechanisms, New Mechanism and their relevance to causal explanations, see Şahin, *Radicalizing the radical*, 37-52

¹⁷ Jaegwon Kim, “Making Sense of Emergence,” *Philosophical Studies* 95 (1999): 3-36; Olivier Sartenaer, “Sixteen Years Later: Making Sense of Emergence (Again),” *Journal for General Philosophy of Science* 47, no.1 (2016): 86-89. Physicalism is often taken to be equivalent to materialism; indeed, Kim describes rather a materialist supervenience. However, Sartenaer argues for subtle differences between the two; here I will adhere to Sartenaer's slightly stricter criteria of physicalism to ensure the validity of the physical principles I make use of.

¹⁸ Sartenaer, “Making Sense of Emergence (Again),” 86-89.

¹⁹ Kim, “Making Sense of Emergence,” 3-36.

²⁰ Some accounts of reduction(ism) do not fully take the spatiotemporal configurations of components into account; see Brian P. McLaughlin, “The Rise and Fall of British Emergentism,” in *Emergence or Reduction?: Prospects of Nonreductive Physicalism*, ed. Angsar Beckermann, Hans Flohr and Jaegwon Kim (New York: De Gruyter, 1992), 49-92. However, a physically complete account of causality necessitates spatiotemporal configuration due to the dependencies of interactions; see Goldstein et al., *Classical Mechanics*, 5-12.

²¹ Kim, “Myth of nonreductive materialism,” 265-284.

²² Bedau, “Weak Emergence,” 377-379.

²³ Peter Godfrey-Smith, *Theory and Reality* (The University of Chicago Press, 2003), 173-180.

²⁴ Şahin, *Radicalizing the radical*, 52-55

²⁵ Godfrey-Smith, *Theory and Reality*, 173-180.

and mechanisms interact to constitute and govern the behaviour of higher scale systems. The current physical picture of a sufficiently fundamental basis can be traced to the Standard Model of particle physics.²⁶ The Standard Model (hereafter SM) is sufficiently fundamental in the sense that pretty much all of the higher-scale scientific framework can in principle be established from SM; while it leaves out some fundamental theoretical work (such as a full account of the equally strong General Relativity and deeper ontological discussions within quantum field theories), these are currently expected to have minimal to no bearing on higher-scale phenomena²⁷. A quantum field theory which posits the existence of quantum mechanical particles as particular excitations of associated physical fields; these particles causally interact via fields of fundamental force whose excitations can also be expressed as particles called “force carriers”. SM and the mathematical framework behind it is a most wondrous and extremely complicated puzzle and I am, naturally, omitting almost all details that make it so. Most importantly, however, SM establishes two fundamental aspects of the physical work that we will require in our account of causality: substantial particles and their behavioural markers, and mechanistic, causal interactions²⁸ that determine²⁹ the time evolution of particle behaviour. Having established this fundamental basis I will, for present purposes, disregard difficulties with quantum mechanical ontology: the causal bases I will discuss from now on will arise from a semiclassical account that assumes physical behaviour at the relevant scale (i.e. classical limit) is sufficiently classical and can be ontologically constructed from the SM scale.³⁰

2.2. Causal Bases

Now, let us establish a rudimentary sense of a causal base; A causal base of a system S , I define, is the ensemble of microstructural elements ($C_1, C_2, \dots, C_n$) (at its reductive extreme, material particles), their

fundamental interactions that inform the internal state and properties of this system, and all possible interactions of these microstructural elements with any eligible elements/systems outside S . Generally, the causal base of a system isolated from external interactions could be represented with a certain mathematical function F that encapsulates all internal dynamics. Then, if our system S came into contact with any elements/systems X_i , the causal interaction between S could be characterized as $G(S, X_i)$, while the interaction between the elements ($C_1, C_2, \dots, C_n$) and X_i would be $G(F(C_1, C_2, \dots, C_n), X_i)$. The reductive physicalist claim, then, would be twofold:

- a) For any construction of system S and outside element(s) X_i , $G(S, X_i) = G(F(C_1, C_2, \dots, C_n), X_i)$. Namely, all causal influence exerted by S is equal to the influence of its causal base (reduction).
- b) For *physical* system/elements S and X_i , their causal bases are also physical. These two claims together form the Causal Closure Principle.³¹

Then, assuming a classical mechanical physical ontology, we could establish the internal dynamics of S ³² from fundamental particles³³ with the following formula:

$$V_S = \sum_{i < j}^n V(C_i, C_j)$$

where $V(C_i, C_j)$ denotes the potential generated by the interactions between two particles C_i and C_j , while V_S is the total internal potential that governs the internal dynamics of the system. Then the interactions between S and X_i would be provided by:³⁴

$$V_{int} = \sum_{i < j}^n V(C_i, C_j) + \sum_j^n V(C_j, X_i)$$

with claim a) baked in. It is expected that any ensemble of systems can be in principle deconstructed to such a

²⁶ David J. Griffiths, *Introduction to Elementary Particles* (Wiley-VCH, 2004), 46-49.

²⁷ However, for some counterarguments see Mark H. Bickhard and Donald T. Campbell, “Emergence,” in *Downward Causation: Minds, Bodies and Matter*, ed. Peter B. Andersen et al. (Aarhus University Press, 2000), 322-349.

²⁸ These interactions are local and are limited by the speed of light; therefore they are compatible with the temporal implications of Special Relativity.

²⁹ Although some properties of quantum mechanical particles are indeterminate due to superposition of wavefunction solutions, the mechanical evolution of the wavefunction itself is well-defined; see John S. Townsend, *A Modern Approach to Quantum Mechanics* (University Science Books, 2000), 93-96.

³⁰ For further discussion on the classical limit of quantum mechanics see John T. Bruer, “The Classical Limit of Quantum Theory,” *Synthese* 50 (1982), 167-212.

³¹ Kim, “Myth of nonreductive materialism,” 280.

³² Goldstein et al., *Classical Mechanics*, 10-11: In physics it is often much more practical to define and use the potential between particles; they can be constructed elementarily from interaction forces.

³³ Griffiths, *Elementary Particles*, 143-184: While quantum mechanical particles obey some different physical principles, potentials can still be constructed from causal interactions to then determine the mechanical dynamics of the system.

³⁴ For simplicity, this expression only shows interactions with singular external elements X_i . However, with the ontology assumed here, interactions with systems of ($X_i, \dots$) can be constructed elementarily.

configuration of fundamental particles, though with careful definitions and distinctions of systems, causal bases represented by (sub)systems rather than fundamental particles can be similarly constructed; indeed, this will almost always be the case for work on macroscopic systems, and the field of statistical mechanics provides rigorous methods for working with ensembles of systems.³⁵

Of course, the above formulation of causality takes great inspiration from other formulations in philosophy³⁶ and I have attempted to portray my view in a form comparable to these prior formulations. The systems defined above are mereologically supervenient³⁷ to their physical constituents ($C_1, C_2, \dots, C_n$), though importantly the particular physical properties of these constituents and the total causal base $F(C_1, C_2, \dots, C_n)$ may depend quite sensitively on internal and external relations. While I have relied on a physical sense of causality defined by interactions, I do not expect much difficulty in translating the physical language into a philosophical ensemble of properties and causal powers of constituents with given properties.³⁸

2.3. Emergence Through Causal Bases

A behaviour $M(S)$ or interaction $G(S, X_i)$ of a system S can be said to be emergent if this behaviour cannot be explained and (in principle) predicted/deduced from an established account of a lower level physical basis (i.e. causal base).³⁹ Broadly, emergence is divided into two general categories.⁴⁰ Weak emergence occurs when the higher level system is fully supervenient on the lower level causal base and in principle all of the system's causality is constituted by the causal base, however this behaviour is either "unexpected" from the lower level causal account (albeit deducible in principle),⁴¹ or while the full predictive mechanisms of the causal base cannot be derived, the behaviour can be explained via simulation or analogy.⁴² Strong emergence, on the other hand, implies behaviour that is ontologically incompatible with mereological supervenience on a causal base which is constructed by an ensemble of microphysical constituents and pairwise interactions.⁴³ Therefore,

strongly emergent behaviour allows for genuinely novel behaviour and theoretical construction that in principle cannot be made to agree with our current physical accounts, even if the system is determined to be of entirely material nature. Based on this, accounts of strong emergence are touted to potentially solve some problems of difficulty to science such as the hard problem of consciousness.⁴⁴

For the purposes of this paper, I will take "emergent behaviour" to refer to various types of disagreement between a system's observed account of its causal base as inferred from its behaviour and its actual⁴⁵ causal construction.

As we defined above, from a reductively physicalist viewpoint, we expect $S = F(C_1, C_2, \dots, C_n)$ and $G(S, X_i) = G(F(C_1, C_2, \dots, C_n), X_i)$. Now, let us explore some possible discrepancies in these accounts.

A) $S = F(D)$ (or no material/causal base whatsoever), where D is a microphysical constituent set partly or entirely different from $(C_1, C_2, \dots, C_n)$.

1. This could be an utter rejection of mereological supervenience, and thus of substance monism. The system, then, would be at least partly constituted of "substance" that is wholly incompatible with the physicalist account.

2. This could occur due to an inaccuracy in the account regarding the definition, boundaries etc. of the system. The system could be constituted of microphysical elements that have been missed or misidentified in the observation process.

B) $S = F(C_1^*, C_2^*, \dots, C_n^*)$, where S is constituted by the expected microphysical constituent set and the causal relations can be defined as usual, however there is a discrepancy between the established account of the properties of

³⁵ Tony Guénault, *Statistical Physics*, 2nd ed. (Springer Dordrecht, 1995), 132-136.

³⁶ Kim, "Making Sense of Emergence," 13-18; Bedau, "Weak Emergence," 375-379.

³⁷ Kim, "Making Sense of Emergence," 7.

³⁸ Kim, "Making Sense of Emergence," 13-18.

³⁹ Chalmers, "Strong and Weak Emergence," 244-254.

⁴⁰ This is the popular account, though there are different ways to understand and define types of emergence. For an interesting and in-depth taxonomy, see Sartenaer, "Making Sense of Emergence (Again)," 86-89.

⁴¹ Chalmers, "Strong and Weak Emergence," 244-254.

⁴² Bedau, "Weak Emergence," 377-379.

⁴³ I believe complex constructions of pairwise interactions are to be included in the 'compositional forces' of British Emergentists; see McLaughlin, "British Emergentism," 39-41.

⁴⁴ Chalmers, "Strong and Weak Emergence," 244-254; Joseph Levine, "Materialism and Qualia: The Explanatory Gap," *Pacific Philosophical Quarterly* 64, no. 4 (1983), 354-361.

⁴⁵ As informed by my reductively physicalist and realist commitments for the present work.

these constituents and their actual, current properties/states/behaviour.

1. The constituents may have been altered through the construction of the system S itself, exemplifying downward causation.⁴⁶ I believe this account is very similar to Samuel Alexander's emergence account⁴⁷ which argues that the causal powers/interactions of microphysical constituents are conditional on the full construction of the system.

2. The constituents may have been altered by physical interactions with internal and external elements that were unexpected, either through theoretical gaps in the construction of the system or limitations in the observation of the system.

C) $S = F^*(C_1, C_2, \dots, C_n)$, where the microphysical base of the system and the properties of the constituents are as expected, however the full account of causal interactions is different than what a more fundamental theory would inform us.

1. The system configuration may contribute/bring about causal mechanisms/behaviour different than the microphysical laws that govern the ensemble of constituents. This account causes a blatant breach of the causal closure principle since there are multiple mechanisms that compete for causal power over the ensemble of constituents.

2. The system may have properties incompatible with the causal base account that, nonetheless, have no causal influence on the system's behaviour or external interactions; the emergent properties are entirely epiphenomenal.⁴⁸

3. The mechanisms that govern the totality of causal interactions for a given systematic configuration may be different from what contemporary theoretical accounts inform us. Regardless of the ontological status of the

system and its mechanisms, this is quite often the case in science with numerous theoretical gaps in how systems at different scales, configurations etc. work as determined by more fundamental mechanisms.

These accounts and explanations for emergent phenomena can roughly be divided into two categories, in accordance with the popular account described at the start of this section: A.1, B.1 and C.1 describe phenomena/interpretations of phenomena that put the ontological reality of the system in dispute with what should be in accordance with a physicalist ontology. A.2, B.2 and C.3 on the other hand concern rather the causal *account* of the system, rather than its ontological status. Correspondingly we could define two types of emergence: *Ontological/Strong Emergence* and *Epistemological/Weak Emergence*.⁴⁹

The metaphysical commitments I described in Section 1.3 eliminate the ontological possibilities of emergence; therefore, I commit to the idea that the "emergence" of behaviour has to do with theoretical accounts of causal structure that do not reflect reality. In the following two sections, we will explore physical methods and limitations of observing and obtaining information on physical systems which then are used to construct theoretical causal accounts; we will get a glimpse of how the physical nature of these observations will naturally give rise to the types of disagreements we discussed above. The core argument of this paper, then, will be to flip the reductionist script on its head and say that epistemologically emergent behaviour is physically necessary.

3. Interaction and Information Acquisition

In the previous section, I have laid out a general rudimentary model of how a complex system is constructed from the causal dynamics of microphysical constituents that come together in the necessary spatiotemporal relations. That model is an idealized picture of the causal construction of the system; it naturally assumes theoretical knowledge of everything there is about that system. Philosophically such ideal knowledge is represented by the concept of Laplace's demon⁵⁰ which has the ability to know all physical processes and dynamics.

⁴⁶ Kim, "Making Sense of Emergence," 19.

⁴⁷ Carl Gillett, "Samuel Alexander's Emergentism: Or, Higher Causation for Physicalists," *Synthese* 153 (2006), 261-296.

⁴⁸ Chalmers, "Strong and Weak Emergence," 244-254.

⁴⁹ C.2 is the odd one out since the ontological status of epiphenomenality is a subject of question.

⁵⁰ Pierre-Simon Laplace, *A Philosophical Essay on Probabilities* (John Wiley & Sons, 1902), 4.

However, that unfortunately is not at all how physical beings can learn about other physical beings.

Now, say you have a complex system you are in the process of observing. How could you go about understanding its causal dynamics, as modelled previously? There are various physical methods by which you could probe the system from outside,⁵¹ which will yield some macroscopic and even microscopic information about the system, yet you would be very unlikely to be able to probe all constituents to their full detail which would result in A type discrepancies. Alternatively, you could consider systematically dismantling these constituents to the point that you have a fairly accurate idea about the set of microphysical constituents; the process of dismantling, however, would involve breaking the causal relations between the constituents (such as breaking apart chemical bonds) and forcibly taking the constituents out of their dynamical contexts (such as stopping oscillatory processes) so we lose information about the dynamics and causal relations (B and C type discrepancies). A further alternative could be to refrain from invasive probing and instead to evaluate the system functionally⁵² by considering how the system behaves given particular, systematically-changed background conditions and environmental inputs. Even though such methods would preserve the nature and macroscopic dynamics of the system, your causal information would be limited to your sensitivity in controlling the environmental factors and reading the output behaviour,⁵³ and overall you could only rely on your current expectations of behavioural output; your ability to predict the behaviour of the system is again limited by B and C type discrepancies. Naturally, the best way to go about analyzing a complex system will be to use appropriate combinations of such methods summarized above, though even through improvements, discrepancies due to physical limitations of observation are to be fundamentally expected.

Throughout this section, we will be exploring some of the fundamental physical principles that limit physical observations, with a few practical examples examined superficially. Due to spatiotemporal limitations, these examinations will be light in technical detail or justification; the references to be provided allow for

further such study. Importantly, in this section, the aforementioned “observations” will be received and evaluated by an ideal “observer” that will run into no trouble or limitations; instead, the observational information provided will be limited *ad hoc*. In the next section, we will turn our focus on physical “observers” that will have their own limitations.

3.1. Physical Theory of Information

Before we move on to observations and their limitations, we should develop a minimal understanding of how “information” is to be expressed in physical terms. Although the observational information we discuss in this paper is applied very generally in the context of the causal picture I established in Section 2 (and for now is limited to mostly physical considerations), any further considerations and applications to other epistemological concepts will require this link.

Our contemporary understanding of “information” as utilized in modern studies is based on Claude Shannon’s seminal paper “A Mathematical Theory of Communication”.⁵⁴ In the paper, Shannon defines the basic units of information in terms of discrete “bits” and establishes acquisition, transmission and computation of information as stochastic processes. “Meaningful” information, then, is understood as particular constraints on these stochastic processes such that a limited section from (the phase space of) all possibilities of the state of the information source is acceptable. This constraining, then, is measured in terms of “Shannon Entropy”⁵⁵ that is directly inspired from the equivalent concept from statistical mechanics.⁵⁶ This equivalence of concepts of phase space and entropy lays the path to evaluate Shannon’s concept of information in a physical manner, as first technically established by Jaynes⁵⁷ and further developed by, among many others, Brillouin.⁵⁸

Statistical mechanics informs us that the entropy, i.e. how determinate the current state of a system is based on its macrophysical constraints, is based on the thermal properties of the system, and importantly it will tend to increase in time under unchanging constraints due to thermal fluctuations (the Second Law of

⁵¹ Leon Brillouin, *Science and Information Theory*, 2nd ed. (Dover Publications, 1962), 202-228.

⁵² Janet Levin, “Functionalism,” *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2023 Edition), <https://plato.stanford.edu/archives/sum2023/entries/functionalism/>

⁵³ Norman S. Nise, *Control Systems Engineering*, 7th ed. (John Wiley & Sons, 2015), 2-3.

⁵⁴ Claude E. Shannon, “A Mathematical Theory of Communication,” *Bell System Technical Journal* 27, no. 3 (1948), 379-423.

⁵⁵ Shannon, “Mathematical Theory of Communication,” 393-398.

⁵⁶ Edwin T. Jaynes, “Information Theory and Statistical Mechanics,” *Phys. Rev.* 106, no. 4 (1957), 620-630.

⁵⁷ Jaynes, “Information Theory,” 620-630.

⁵⁸ Brillouin, *Science and Information Theory*, 152-162.

Thermodynamics).⁵⁹ Therefore, the more strictly/particularly you want to determine the thermodynamic state of a system, the stricter you need to constrain it i.e. the more precise your various macrophysical constraints or measurements need to be. Brillouin establishes this with the “negentropy principle of information”:⁶⁰ having more information about a system is to decrease the entropy of it (in terms of our theoretical construction of the system). Due to thermodynamic considerations, including the dynamical necessities of any functions you would want to observe of a particular system, the entropy can only be decreased so much – establishing a thermodynamic limitation on information.

In this paper I will not yet establish a clear and in-depth relation between the “causal bases/causal dynamics” picture in Section 2 and the “states” described above; however, as my picture of causal dynamics is to be based on a physicalist understanding, a close such relation is to be assumed: my picture will need to conform to statistical mechanical considerations if it is to hold any weight.

3.2. Physical Scales, Resolution and Limitations

I alluded to some general thermodynamic limitations on information above; now, to serve as examples, I shall focus on a few specific physical limitations on observing a complex system. I will do this via considering three types of physical scales: spatial, temporal and energetic.

Spatial: The dynamics of a complex system are closely dependent on the spatial structure/configurations its constituents take. Therefore, knowledge of any complex system involves knowledge of its spatial properties: its location in space, volume, surface and boundaries, internal structure, and so on. The spatial knowledge that one system (“observer”) can obtain about another system (“object”) is limited by the nature of the two systems and their interactions, as elaborated below.

One limitation is the spatial resolution at which the “observer” system can process the space where the “subject” is placed. Consider that the “observer” can distinguish spatial details at a, say, millimeter scale,

which roughly means that all of space within a radius of ~1 mm is treated as the same location. If, then, some structural properties of the “object” is significantly finer than the “observer’s” resolution (such as the pits of a CD, or the molecule placements in a crystal lattice), then the “observer” cannot know about these particular properties. Similarly, if some spatial properties of the “object” are too large compared to scales accessible to the “observer”, these properties too remain impossible to observe. Importantly, however, the “observer” will still obtain structural knowledge about the “object”⁶¹ at the scale of its resolution: one system may be able to observe only the rectangular frame and full size of a table, whereas another may be able to observe the wood fibers yet not the larger frame. Additionally, a system may have the capacity to (have subsystems that) interact at multiple/a range of spatial scales; in that case, knowledge of the “object” at multiple scales is possible if the “observer” has a “memory” mechanism that can effectively combine the knowledge of multiple scales (this will be detailed further in Section 4.3)

Another type of limitation is whether the “object” system’s physical properties allow sufficient interactions for a particular structural property to be observed. The internal structure of a completely opaque⁶² system may be impossible to observe, while the surface details of a completely translucent material will be hard to distinguish.

Temporal: The dynamics of a complex system also depend on the temporal scale at which particular changes and oscillations take place. A dynamical event in an “object” system corresponds to a variation of the configuration and properties⁶³ of microconstituents, across a given time interval, in a particular way. This variation can then be represented as a trajectory in the phase space of the system and shown on a phase diagram.⁶⁴

Similar to its spatial resolution in observing, an “observer” system also has a temporal resolution: the “observer” will register variations in its environment (including the “object” system) at a particular scale which determines its “temporal resolution”; events that take place in a shorter time interval than this resolution cannot be distinguished while events that take longer require operation at a longer temporal resolution i.e. “memory” (see Section 4.3).

⁵⁹ Guénault, *Statistical Physics*, 20-21.

⁶⁰ Brillouin, *Science and Information Theory*, 152-162.

⁶¹ Assuming the “object” system itself is not smaller than the “observer’s” resolution.

⁶² While opacity is typically associated with visible light, the concept can be generalized to different types of interaction.

⁶³ Including spatial structure and configuration, energy of microconstituents, interactions and bonds, etc.

⁶⁴ For more on phase/state spaces and phase diagrams, see Ralph H. Abraham and Christopher D. Shaw, *Dynamics: The Geometry of Behavior* (Addison-Wesley Publishing Company, 1992), 15-30.

Let's consider how the temporal resolution of the "observer" would affect its knowledge of a dynamical event of the "object". Recall the event depicted in Fig. 1; if the "observer" has a temporal resolution of Δt (and has sufficient memory for the complete interval of the event), then the "observer" can obtain information on the event once in each Δt interval.⁶⁵ Therefore, for the "observer" the state of the "object" is determined only at the endpoints of these intervals of Δt which constrains the phase space trajectory only at these points (meaning the state of the "object" between these points is indeterminate).

It is also possible that the "memory" of the "observer" system is inadequate for the full duration of the event, meaning that the "observer" can only obtain knowledge on a part of the event and not the fuller picture.

Information/knowledge as discussed in this section is to be taken as the interaction between the "observer" and the "object" systems that induces a particular and significant change in the dynamical properties of the "observer". For this change, affected by the given event of the "object", to be significant in the "observer" system, it needs to match the temporal scale of the "observer".

Energetic: The interactions that occur between the systems are exchanges of energy,⁶⁶ therefore the interactions affect the energetic processes of both systems. As the interactions that enable information also affect the systems, it is in essence "impossible" to obtain "objective" information on any system concerning its dynamics without the "interference" of the interactions, nor is it possible for there to be an agent that obtains any information without itself changing into a new system. Thus, the interactions that enable information also affect the very nature of the "reference" of this information.

If a particular dynamical event induces interactions that are energetically too weak, there are two particular effects that prevent the "observer" from distinguishing it: the interactions may be either too energetically similar to the thermal fluctuations of the "object" system and therefore be indistinguishable from random thermal processes⁶⁷ or be too weak to induce significant change in the "observer" system's dynamics (detailed in Section 4.1).

Conversely, if the dynamical event causes very strong interactions, this may affect the dynamics of either system too greatly, up to the point of "destroying" the systems.

As these interactions can work both ways, it is also possible for the "observer" to induce a dynamical event in the "object" in order to probe it; such energetic exchanges work with the same principle in that if the energy induced is too low observing distinct events is impossible, while if the energy induced is too high the dynamics of either system may be altered too greatly. Certainly the best way to understand a system's configuration would be to take it apart bit by bit, but would that be the same system at all that is being measured?

Finally, it is important to note that these different scales are certainly not as distinct/orthogonal as described here; this separation is depicted only for explanatory ease.

3.3. Scales and Patterns

As discussed in the previous section, an "object" physical system and its dynamical events are interpreted differently depending on the different physical scales and interactive possibilities of the "observer". These different interpretations will result in different conclusions on the causal makeup of the "object" as described in Section 2.3: let us call these various causal interpretations "patterns" which Dennett deftly describes in his article "Real Patterns".⁶⁸ Dennett sets out to explain patterns over the example of Conway's "Game of Life" where pixels on a screen may switch on or off at every time step, according to a given algorithm that depends on the current state of a pixel's neighbours.

Even though all events in the Game of Life depend only on the "microscopic" rules of each single pixel at single time steps, these give life to different patterns/systems at larger spatial and temporal scales; depending on how "closely" you look you would see entirely different kinds of events play out (such as an "eater" "eating" a "glider")⁶⁹ with their own apparent causalities.⁷⁰ Therefore, even if the dynamical events in a set of systems occur according only to microphysical relations between microconstituents, the scale at which these events are observed will play a significant role on how they are "perceived".

⁶⁵ Disregarding other temporal factors, such as the delay involved in interactions, for demonstrative purposes.

⁶⁶ Goldstein et al., *Classical Mechanics*, 9; Griffiths, *Elementary Particles*, 50-55; 87-93.

⁶⁷ Guénault, *Statistical Physics*, 3-4.

⁶⁸ Daniel C. Dennett, "Real Patterns," *The Journal of Philosophy* 88, no. 1 (1991), 27-51.

⁶⁹ Dennett, "Real Patterns," 39.

⁷⁰ Dennett, "Real Patterns," 39: Each level "has its own language".

Again, the central argument of this paper is that, since any complex systems that “observe” other systems via physical interactions are physically limited in this capacity (Sections 3.1 and 3.2), the complete set of microphysical events are inaccessible to observation and instead the “observer” only has access to limited scales of space, time and energetics. This fundamental sense of limitations, then, necessitates that the “observer” can only construct incomplete causal makeups of the systems it observes as emergent “patterns”. Therefore, not only is *explanatory emergence* occurs for physical systems, by the limitations of physics, it is *fundamentally necessary*.⁷¹

4. Physical Memory and Learning

As we discussed in Section 3.2, physical systems are limited at what scales they can interact with and obtain information about other systems, and I alluded to the necessity of a mechanism of “memory” to access information across multiple scales. In this section, we will explore how such a mechanism can be roughly established in terms of physical laws and microscopic dynamics.

4.1. Systems and Stability

A mechanism for memory requires that the dynamical properties of the “observer” that correspond to the information gained (approximately) hold for as long as the memory is needed. These properties can be structural, energetic, oscillatory etc. and correspond to particular variations in how the system exists and interacts with its environment after corresponding information is obtained. In the most general sense, memory can be said to be preserved of an interaction (and therefore of an “object” system) when subsequent interactions of the “observer” system is significantly altered by this particular interaction compared to if this interaction had never occurred.

For our purposes, stability is the measure of how little a particular structural or dynamical property of a system changes in time. Typically, in dynamical systems theory stability (of a fixed point/closed trajectory) is defined as the behaviour of a system when its state is in a fixed point or a closed trajectory and a small

perturbation is applied to it;⁷² due to the thermodynamic properties of the real physical systems we are dealing with, we can assume that such perturbations are constantly present. Therefore, the system can never remain *exactly* in a fixed point or closed trajectory, only approximately. Therefore, here stability applies more generally to the *approximate* state/property considered and how fast the system’s actual state diverges from it. Therefore, when the relevant dynamical property of the “observer” system remains close⁷³ to its resultant state that had come about after interaction with the “object” state, we can say that memory holds approximately.

Due to thermal fluctuations, the state of a system varies constantly and such variations will, over time, tend to bring the system to a state of maximum entropy (due to the Second Law of Thermodynamics)⁷⁴ where the system has maximal symmetry of phases allowed by its macrostate. This maximum entropy state is the terminal point for *all* possible states and dynamical properties of the system, and therefore this final state is *independent* of past interactions (i.e. irreversible⁷⁵). Therefore, if the time scale for which the memory holds is to be larger than the scale at which thermal fluctuations bring the system to irreversibility, additional interactions that bring the system closer to the “memory state” again are needed; I propose this as the physical basis for “reinforcement of memory”.

Conversely, the energetics of a singular interaction may be insufficient to retain its memory, and thus repetition of interactions may be necessary. In addition, repeated interactions with the same “object” system but at different spatial or temporal scales may result in an ensemble of dynamical properties that each correspond to a memory; these processes themselves may interact in complex ways to bring a complex of memories to effect. While we have so far investigated simple interactions and singular changes to a system’s state, in Sections 5.1 and 5.3 we will discuss physical possibilities concerning such complexes of memories that have the potential to pave way to more complex aspects of epistemology.

On the other hand, these subsequent interactions may also “interfere” with the memory if they are not in such a way as to directly “reinforce” it. Even disregarding thermal fluctuations and increasing entropy, events that an

⁷¹ Dennett, “Real Patterns,” 27-51: The philosophical premises in this article (Section 1.3) lead to ontological interpretations different than Dennett’s in “Real Patterns”. Nonetheless, Dennett’s demonstration of perceptual limitations and emergent patterns is exemplary and well worth the read.

⁷² Steven H. Strogatz, *Nonlinear Dynamics and Chaos*, 2nd ed. (CRC Press, 2015), 18-21.

⁷³ The measure of this “closeness” depends on how subsequent interactions and dynamics are altered based on variation to the resultant state of the dynamical property.

⁷⁴ Guénault, *Statistical Physics*, 114-115.

⁷⁵ Wassim M. Haddad, Vijay S. Chellaboina, and Sergey G. Nersesov, “Time-reversal symmetry, Poincaré recurrence, irreversibility, and the entropic arrow of time: From mechanics to system thermodynamics,” *Nonlinear Analysis: Real World Applications* 9, no. 2 (2008), 250-271.

“observer” system encounters may alter or potentially “destroy” a memory until reinforcement. As we will discuss in the following section, the physical system necessarily has a limited capacity for memory.

4.2. Thermodynamic Limitations of Memory

The configurations (i.e. states) the properties of a system’s microconstituents can be in are limited by the thermodynamic conditions imposed on the system that stem from the complete dynamics of the system-environment complex.⁷⁶ These conditions are called the “macrostate” of the system while the possible configurations the microconstituents can take under these conditions are called “microstates”.⁷⁷ The macrostate conditions enforce that the number/volume⁷⁸ of microstates that the system can be in is finite and strictly less/smaller than the entirety of the phase space.

All microstates that can correspond to complexes of memories need to exist within this limited subsection of the entire phase space. As described earlier, a “memory” corresponds to a particular neighbourhood of a microstate that a particular interaction between the “observer” and “object” systems impose on the “observer” system. Then, in principle, it can be said that the smaller this neighbourhood is, the stronger the imposition of this interaction was and thus the stronger its signification since there is a smaller phase space of possible environmental events that could have caused this particular imposition; the phase space of states the “object” is possibly in is smaller, therefore there is “more information” on the “object”.

By this metric, more information about an “object” system corresponds to being restricted to a smaller phase space of microstates. We can extend this concept to multiple “object” systems and indeed the “observer” system’s environment in general by treating all of the environment as a single, massive “complex system” by itself. Overall, then, the more information an “observer” system has, the smaller the phase space it can exist in must be.

Then, the entropy of the system can be defined based on this volume such that it tends to zero for a single point in the phase space and monotonically grows as the volume increases⁷⁹ (and thus the system can occupy more of the phase space); more information (of other systems) obtained by the “observer” system requires the “observer” to have less entropy: we have therefore recreated Shannon’s conceptual relation of entropy and information.⁸⁰ The thermodynamic laws involving entropy⁸¹ thus apply to information: the entropy of the “observer” system increases in isolation due to thermal fluctuations, therefore further interactions are necessary to keep entropy low and “retain” information.

Additionally, since the “observer” system was limited to a finite portion of the phase space to begin with, and information is quantifiable as interactions that reduce entropy, the system has a limited “reserve of entropy” that can be thus reduced by information: as the available phase space approaches zero, the system cannot be restricted further significantly and therefore further interactions have negligible effect i.e. no further information can be gained. For more memory capacity, either the further interactions must be energetic enough to significantly change the “observer” system’s macrostate and thus “expand” its phase space into higher energy states (which is still limited since i) the environment also has limited energy and ii) these energetic interactions may destroy the system as discussed in Section 3.2), or the system must grow less restricted i.e. “forget” some of its memory.

By both the interaction possibilities with other (“object”) systems, and its own thermodynamic capacities, the “observer” system can obtain fundamentally limited information about its environment. Therefore, the epistemological description a system has of its environment is fundamentally different than the full ontological, causal basis: descriptive discrepancies (introduced in Section 2.3) of the types A.2, B.2 or C.3 are *unavoidable*.

4.3. Resolution and Scales of Memory

As discussed in Section 3.2, particular interactions between “observer” and “object” systems are limited in scale and informational possibilities; therefore, interactions at

⁷⁶ At its conceptual extreme, the entire physical Universe.

⁷⁷ Guénault, *Statistical Physics*, 2-3.

⁷⁸ The variables that distinguish microstates can be discrete (such as electron spin) or continuous (such as the momenta of free gas particles). Microstates distinguished entirely by discrete variables will be delimited discretely and be countable while microstates distinguished entirely by continuous variables will take finite volume in the phase

space, delimited by a surface in the phase space, and be uncountable. Microstates that have both types of variables will be in separated “pockets” of volume in the phase space.

⁷⁹ Kerson Huang, *Statistical Mechanics*, 2nd ed. (John Wiley & Sons, 1987), 73-79.

⁸⁰ Shannon, “Mathematical Theory of Communication,” 393-398.

⁸¹ Guénault, *Statistical Physics*, 10-11; 22-23.

multiple scales are necessary for a fuller picture. “Bringing together” these interactions requires the memory mechanism described in the previous section, which adds together the information from successive interactions.

The memory framework established previously explains each instance of information obtained as a further restriction in the “observer” system’s phase space of microstates. While this kind of reductive explanation is appropriate for the “genesis” of memory from physical dynamics and thermodynamic properties, continuing on to explain scales and patterns of information with the same framework is quite difficult and foreign, and most importantly requires much deeper technical exploration of physical concepts than this article aims for. Therefore, I will use a conceptual trick and model each instance of interaction as if they inform *different* (functional) “observer” systems, and these “observers” can then go on to interact with and inform a hypothetical (and ideal) “meta” system which represents the information effected by the internal dynamics of the system via internal interactions of constituents.

Thus, the “meta” system has full access to all the information the functional subsystems have obtained and can add them together to establish a description of the “object” system depending on the totality of information. For the “meta” system, there are then multiple parallel layers of “patterns” of the “object” system that each describe a different basis of causality. Whether the information effected by each “observer” subsystem to the “meta” system is additive or destructive determines whether the patterns are perceived as compatible or incompatible; the resultant combination of patterns is then established as the combination that “maximises compatibility” and comprises the “meta” system’s description of the causal basis of the “object” system. Naturally there is no actual “meta” system that “selects for maximum compatibility” and this is rather the result of the physical events.

Of course, this concept of a “meta” system either (when it is ideal) introduces *ad-hoc* a sense of normativity that is not intrinsic to the reductively physicalist ontology adhered to in this article, or (when physical) falls into the homunculus paradox⁸² where epistemology of physical systems must be explained by inclusion of a physical system whose epistemological capabilities must be assumed⁸³ (i.e. “begging the

question”). Please rest assured that I only intend to use such a concept as an explanatory model for pedagogical purposes, and fully intend to adhere to the ontological and philosophical premises established previously. Nonetheless, this difficulty of reductive explanation and potential gaps in a full theoretical account are discomforting, and certainly warrant further investigation in the future.

5. Physical Framework of Epistemology

So far we have set down a reductively physical account of ontology and causal bases, established information as a physical concept, explored the conditions and limitations of information in terms of physical interactions between systems, and conceived of a mechanism we called “memory” which served to combine information across different physical scales. Now, it is time to go ahead and actually attempt to construct a theory of “epistemology.”

5.1. Memory Formation and Recall via Dynamics

The “genesis” and stability of memory were explained in Section 4.1. The concept of “recall/remembering”, however, is somewhat trickier. Without a sense of normativity and reference intrinsic to the ontology, how is a system to determine what and when to “remember”; to distinguish between particular memories; to demarcate particular “object” systems; to evaluate whether the memory is “accurate” or “erroneous”? At the most fundamental level where consideration is given purely to microconstituents and their elementary interactions, these tasks cannot be meaningfully completed; how, then, can we talk about these concepts within our reductively physical framework?

My position is that indeed, these concepts do not and cannot exist at the fundamental level of microconstituents; a hypothetical “Laplace’s Demon”⁸⁴ would have absolutely no use for memories, accuracy, demarcation, delimitation. However as we discussed at length earlier, real physical systems are not afforded the privilege of a complete understanding of causality like Laplace’s Demon is; it just so happens that we human beings who author, read, consider, critique this article are physical systems as well.⁸⁵ Therefore, all these phenomena must somehow epistemologically emerge from the physical dynamics of the systems involved; the task is to pave the way to understanding how.

⁸² Anthony J. P. Kenny, “The Homunculus Fallacy,” in *Interpretations of Life and Mind: Essays Around the Problem of Reduction*, ed. Marjorie Grene (Humanities Press, 1971), 65-74.

⁸³ “Who watches the watchers?”

⁸⁴ Laplace, *Essay on Probabilities*, 4.

⁸⁵ Adhering to the reductively physical ontological framework, of course.

Earlier, we considered hypothetical “meta systems” as explanatory devices; a “meta” system would integrate the information from all interactions of a system into a single description of the causal basis of the system’s environment. The “meta” system is virtual: ontologically we only have the microconstituents of the original system interact with their environment and each other. The totality of these interactions comprise the system’s total information; at the conceptual level that we are now theoretically engaging with this system, this totality of dynamics “appear” (Section 3.3) such that we can describe it as if such a hypothetical “meta” system emerges epistemologically.

If (the dynamics of the system are in a way that) the “meta” system “interacts” with a subsystem corresponding to a particular memory, we treat this as a recall of it. In this case, the “accuracy” of memory is the correspondence between the “meta” system-subsystem interaction and the actual causal dynamics of the subsystem. As the subsystems continually interact with each other, memories continually affect each other and the phenomena we described in Section 4.1 occur. Finally, delimitation of memories/demarcation of “object” systems occurs depending on how independent the different sets of “meta” system-subsystem interactions are.⁸⁶

Although we have now obtained a framework for how and when recall occurs as well as the accuracy of particular memories, we are still missing mechanisms for the “selection” of memories, reference to pre-established information, and importantly prediction based on this reference. At this step, we need to consider systems of increasing complexity such that we can obtain emergent descriptions of multiple “meta” systems (at the centre of clusters of subsystems) that themselves interact, such that at a higher level of description⁸⁷ we see the emergence of a new “meta” system dealing with the previous level of “meta” systems, and so on.⁸⁸ Then it is possible that the complex system consists of subsystems at various levels whose dynamics operate at different physical scales: subsystems that obtain information at millimeter or meter scales, subsystems that integrate events happening over seconds or hours, etc.

Therefore, as “recall” consists of the interactions of subsystems relevant to the physical events and “objects” recalled, yet other subsystems can evaluate the spatial and temporal references of these events by their spatiotemporal relations to the “relevant subsystems”. Particular dynamics at a higher level can induce internal interactions that engage a limited section of memory subsystems such that particular memories are “selected” and even “selectively reinforced”. Finally, there may be some very complex dynamics where a “meta” system deals with a set of perturbations of a set of memories across a time scale, where each perturbation leads to an “alternative perception” of that set of memories: the resultant dynamics of this complex system can be called “prediction”.

Finally, we are ready to define concepts of “knowledge” and “perception” for a complex system. Knowledge of a physical object or event is the total effect of the interactions between the complex system and the object/event on the overall dynamics of the complex system. Perception of a physical object or event then follows as any subsequent interaction with the object/event that is informed by the complex system’s knowledge. Note that ontologically, this is *exactly equivalent* to our definition of information: Information that fully takes the dynamics of both systems and their interactions into account translates *directly* into perception.

5.2. “Reality” of Perception and Knowledge

Now, let us turn our attention back to the concept of “perceptual errors”. The framework of physical information and perception established previously features necessary discrepancy between the perception of a physical system and its “actual” causal basis, which we equated with “perceptual error”. However, due to this very necessity, for the epistemology of any and all physical systems this “actual” causal basis is only a theoretical abstraction. Then, how is it possible for us humans, also physical systems, to talk about the “perceptual errors” of other systems?

Consider three systems A, B and C, where A is observing and evaluating B while C is observing and evaluating the premises of this observation. Let S_X denote the “actual” causal basis of a system labelled X, and S_X^Y denote the knowledge another system Y has of X; an epistemologically emergent (discrepant from S_X) causal

⁸⁶ Complete independence/orthogonality of these sets is impossible as we have defined the “meta” system over the interdependence of the sets; nonetheless, we can treat it as a (for current purposes qualitative) gradient.

⁸⁷ Invoking mechanistic levels; see Glennan, *New Mechanical Philosophy*, 17-18.

⁸⁸ Mark H. Bickhard, “Levels of Representationality,” *Journal of Experimental & Theoretical Artificial Intelligence* 10, no. 2 (1998): 179-215: This is conceptually similar to and inspired by the “levels of representationality” of the interactivist framework, which will be later introduced to the discussion in more detail.

basis (for simplicity, we are abstracting away the specific types of discrepancy in this argument).

When A observes B , it is “informed” of a particular knowledge of causality as $S^A_B = G(A, B)$ where $G(A, B)$ is the set of interactions between A and B (as defined in Section 2.2). As it happens, C also has knowledge of A and B as S^C_A and S^C_B respectively; in that case, as C “observes” A and B ’s interaction, the causal basis informed will be given by $S^C_{S^A_B} = G(C, G(A, B))$: C “observes” that B “informs” A in this manner. The “information” of this interaction depends on the physical interaction of C and “the physical event the interaction of A and B ”.⁸⁹ On the other hand, C may have internal predictive systems that could model an interaction between A and B as $M^C_{S^A_B} = G^*(S^C_A, S^C_B)$: this is C ’s internal model of how systems it “knows” as A and B should interact in their respective contexts (G^* denotes C ’s model of an interaction in that context) such that A forms a given knowledge of B . We can expect that these two accounts $S^C_{S^A_B}$ and $M^C_{S^A_B}$ are discrepant, and when they are C may accuse A of making a “perceptual error”.

However, notice that there is no intrinsic normativity in our framework: none of these causal accounts can be considered “wrong” but instead discrepant from each other and an ideal abstract account of B , where the discrepancy emerges entirely from the different physical contexts of each account (S^A_B involves A and B , $S^C_{S^A_B}$ involves C and “the physical event the interaction of A and B ”, $M^C_{S^A_B}$ involves internal dynamics of C).

In this ontological framework, perception and knowledge depend entirely on the physical dynamics the full account of which we may call “reality”.⁹⁰ Therefore, as all these accounts are generated strictly by “real” physical context, we have no ontological grounds to have any normative reference or call any of these accounts ontologically “unreal”: any and all perceptual accounts are ontologically grounded in reality⁹¹ but none of them can be called by the “observers” as “objective reality” as all of perception is strictly contextual and dependent on the “observer” system.

Of course, our perceptions exist with normativity and we evaluate “right” and “wrong” epistemological

accounts, therefore this ontological framework must also explain the emergence of normativity. The concept of distinguishing between different perceptual accounts i.e. discrepancy was explained in this section, however there is still no account of how some of these accounts are assigned “right” and “wrong”. In the following section, possible explanations for normativity will be given roughly; I intend to further develop an explanation in future work.

5.3. Basic Building Blocks of Epistemology

From a reductively physicalist ontology, we have been able to develop a model of information, memory, knowledge, perception, and distinguishing accounts of perception, from the ground up. We now need to discuss how these mechanisms may come together to form a complex system’s epistemological account of itself, the universe (as its environment), and any particular elements/sections of the universe.

Increasing complexity of interacting systems bring about increasingly complex ensembles of interactions, memory, knowledge, perception. The physical limitations of all the systems involved in the accounts of these mean that constructing a strictly reductionist, fundamental account is strictly impossible. However, a full theory of epistemology is hopefully theoretically possible via rigorous construction of emergent concepts from a more fundamental conceptual level in an effort of mechanistic inter-level integration.⁹²

Complex systems are beholden to many complex thermodynamic processes of subsystems. These processes interact in complex ways, including synergistically and antagonistically. The stability of these processes among a changing landscape of complex energetic interactions may then provide a reference of physical events: events that contribute to this stability will be distinguished from events that perturb or destroy this stability. This is the way the interactivist framework⁹³ attempts to account for the emergence of normativity: thermodynamic processes that exhibit self-maintenance will distinguish between “actions” that support or oppose the stability (i.e. self-maintenance) of the process. As a complex thermodynamic process is built up of interacting processes at a lower mechanistic level, the self-maintenance of these sub-level

⁸⁹ In a “transfer of information” such as gossip and hearsay, informational interactions are compounded between all systems involved.

⁹⁰ Within the reductively physical and scientifically realist account of this paper; for arguments over realism see Şahin, *Radicalizing the radical*, 7-35.

⁹¹ A position I would like to call “radically anti-eliminativist”, inspired by and in loving opposition to Şahin’s thesis.

⁹² Şahin, *Radicalizing the radical*, 39-52.

⁹³ Mark H. Bickhard, “The interactivist model,” *Synthese* 166 (2009): 547-591.

processes will interact in such complex ways depending on the overall interactions of the complex system, that the complex system can perceive whether particular interactions and certain predictions of interactions maintain or alter/destroy a given subsystem process. With a full perceptive capacity that involves prediction of various subsequent physical events, the complex system can then “take action” to maintain its overall thermodynamic process (i.e. the subsystem processes that maintain the system).⁹⁴ Therefore, self-maintenance capabilities of systems effect the emergence of normativity and goal-oriented action.

Provided such a normative account is rigorously constructed for complex systems that include living beings, then it should be possible in principle to construct the rest of epistemological phenomena, including for human beings and collections/societies of human beings. With that accomplishment all of epistemology would be grounded anti-eliminatively in a reductively physical ontology; while this model is certainly yet to achieve this, I hope I have been able to construct a sensible pathway as to how. Of course, one significant caveat is that the interactivist framework described previously rejects the atomistic, reductionist and physicalist ontology established for this model⁹⁵; indeed, I have only introduced the interactivist framework as a prototypical example of how to account for normativity for complex physical systems in a manner compatible with the model established so far; future work may involve constructing alternative conceptual mechanisms for this task and alterations or elaborations on the ontological background assumptions.

Conclusion

In constructing this “interaction-based model of epistemology of complex systems”, we have explored how epistemological concepts that are not intrinsic to a mechanistic, reductively physicalist, and scientifically realist ontology nevertheless emerges naturally through its contextual consequences. This should thus give us hope that such an ontology is plausible, and does not at all necessitate abandoning epistemological concepts and experiences that are featured commonly in our understanding of the universe, apart from practical purposes of philosophical work (i.e. conceptual clarity). Going even further, I have (potentially controversially) taken a position of “radical anti-eliminativism” which postulates that any and all epistemological concepts are grounded in reality since all things must emerge from this

reality: if one can name it, it “exists” in the manner that the ontological conditions for the event of naming it exist, its correspondence to any “objective” feature of reality notwithstanding.

Naturally, since this framework definitively restricts any physical being’s understanding of the “real” world, the accuracy of our claim to the “reality” of the world as obtained by a scientifically realist understanding is put into some jeopardy. Certainly there is much to consider and debate concerning any aspects of ontology that we have assumed for this framework; at this point I will not elaborate on them further and leave such intricate ontological investigation to future critical work. That being said, I will argue that our claim to scientific realism as stems from a physically constructed (and therefore limited) understanding is not *entirely* paradoxical or circular: indeed, the framework allows that with intricate and cumulative operations of information on the physical world and similarly on the physical systems that measure and obtain information (namely, ourselves as perceptive agents), increasingly restricting limitations can be put on what the physical world *cannot* be. Within those confines the ontology is free to take any form that we cannot know (with current knowledge), however I believe that restricting it to a class of ontologies that all constitute such a physical framework is plausible. A full evaluation of such ontological restrictions, if possible, will have to wait.

Still, even if our ontological assumptions should fully hold, there are still some missing pieces. Some further complex concepts of biological and cognitive systems such as evolution, emotion, creativity and play remain unaddressed; continuation of the framework here in the directions indicated by the interactivist framework as at least an instructive model should hopefully suffice to explain the emergence of these concepts. However, phenomenal experience remains a hurdle that our framework remains yet inadequate to tackle.

A proper consideration of phenomenal experience is certainly beyond the scope of this article, yet there is space for some speculation. Phenomenological experience may well necessitate a concept of “self” intrinsic to the ontology, and therefore construction of knowledge of the self.⁹⁶ This necessitates an intrinsic mechanism of *self-interaction* of physical systems that we have neglected to establish in this model. While the internal interactions between the constituents of the system may suffice to generate this concept of self-interaction, I suspect phenomenology may require self-interaction of constituent particles as well. Our currently present account of the fundamental level of the ontology cannot account for self-

⁹⁴ Bickhard, “The interactivist model,” 554-559.

⁹⁵ Bickhard, “The interactivist model,” 548-554.

⁹⁶ Begüm Güven, “Self Understanding and Narrative Identity,” *Khôra* 1 (2024): 56-85.

interactions of particles, however relativistic extensions of classical electromagnetism i.e. electrodynamics⁹⁷ introduces such a phenomenon of self-interaction. Furthermore, Güven proposes the necessity of a “distancing” of self necessary for such a phenomenal account of identity;⁹⁸ in our framework all interactions, including between constituents of a system, presuppose a spatiotemporal distance i.e. interactions that take non-zero time to propagate,⁹⁹ potentially fulfilling such a distance requirement (Güven investigates the concept of “past selves” for a solution,¹⁰⁰ which we may also invoke with “memory” of self-interactions). The relativistic phenomena invoked for self-interactions of constituent particles also introduce the required spatiotemporal distance. Overall, these are critical and exciting questions to investigate further.

All in all, much further work on this framework remains, which makes up all of the fun and anticipation and excitement.

Bibliography

- Abraham, Ralph H., and Christopher D. Shaw. *Dynamics: The Geometry Of Behavior*. Addison-Wesley Publishing Company, 1992.
- Bedau, Mark. “Weak Emergence.” *Noûs* 31, no. s11 (1997): 375-399.
- Bickhard, Mark H. “Levels of Representationality.” *Journal of Experimental & Theoretical Artificial Intelligence* 10, no. 2 (1998): 179-215.
- Bickhard, Mark H. “The interactivist model.” *Synthese* 166 (2009): 547-591.
- Bickhard, Mark H., and Donald T. Campbell. “Emergence.” Chap. 14 in *Downward Causation: Minds, Bodies and Matter*, by Peter B. Andersen. Aarhus University Press, 2000.
- Brillouin, Leon. *Science and Information Theory*. 2nd edition. Dover Publications, 1962.
- Bruer, John T. “The Classical Limit of Quantum Theory.” *Synthese* 50 (1982): 167-212.
- Chalmers, David. “Strong and Weak Emergence.” In *The Re-Emergence of Emergence: The Emergentist Hypothesis from Science to Religion*, by Philip Clayton and Paul Davies, 244-254. Oxford University Press, 2008.
- Craver, Carl F. *Explaining the Brain: Mechanisms and the Mosaic Unity of Neuroscience*. Oxford University Press, 2007.
- Dennett, Daniel C. “Real Patterns.” *The Journal of Philosophy*, 1991: 27-51.
- Estrada, Ernesto. “What is a Complex System, After All?” *Foundations of Science*, no. 29 (2024): 1143-1170.
- Gillett, Carl. “Samuel Alexander’s Emergentism: Or, Higher Causation for Physicalists.” *Synthese*, 2006.
- Glennan, Stuart. *The New Mechanical Philosophy*. Oxford University Press, 2017.
- Godfrey-Smith, Peter. *Theory and Reality*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 2003.
- Goldstein, Herbert, John L. Safko, and Charles P. Poole. *Classical Mechanics*. 3rd edition. Pearson Education Limited, 2014.
- Griffiths, David J. *Introduction to Electrodynamics*. 3rd edition. New Jersey: Prentice Hall, 1999.
- Griffiths, David J. *Introduction to Elementary Particles*. Wiley-VCH, 2004.
- Guénault, Tony. *Statistical Physics*. 2nd edition. Springer Dordrecht, 1995.
- Güven, Begüm. “Self Understanding and Narrative Identity.” *Khôra* 1 (2024): 56-85.
- Haddad, Wassim M., Vijay Sekhar Chellaboina, and Sergey G. Nersesov. “Time-reversal symmetry, Poincaré recurrence, irreversibility, and the entropic arrow of time: From mechanics to system thermodynamics.” *Nonlinear Analysis: Real World Applications* 9, no. 2 (2008): 250-271.
- Huang, Kerson. *Statistical Mechanics*. 2nd edition. John Wiley & Sons, 1987.
- Jaynes, Edwin T. “Information Theory and Statistical Mechanics.” *Phys. Rev.* 106, no. 4 (1957): 620-630.
- Kim, Jaegwon. “Making Sense of Emergence.” *Philosophical Studies* 95 (1999): 3-36.
- Kim, Jaegwon. “The myth of nonreductive materialism.” In *Supervenience and Mind*, 265-284. Cambridge University Press, 1993.
- Laplace, Pierre-Simon. *A Philosophical Essay on Probabilities*. John Wiley & Sons, 1902.
- Levin, Janet, “Functionalism”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2023 Edition), Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/sum2023/entries/functionalism/>>.
- Levine, Joseph. “Materialism and Qualia: The Explanatory Gap.” *Pacific Philosophical Quarterly* 64, no. 4 (1983): 354-361.
- McLaughlin, Brian P. “The Rise and Fall of British Emergentism.” In *Emergence or Reduction?: Prospects for Nonreductive Physicalism*, by Angsar Beckermann, Hans Flohr and Jaegwon Kim, 49-92. New York: De Gruyter, 1992.

⁹⁷ David J. Griffiths, *Introduction to Electrodynamics*, 3rd ed. (Prentice Hall, 1999), 469-472.

⁹⁸ Güven, “Self Understanding,” 56-85.

⁹⁹ Griffiths, *Elementary Particles*, 376-380.

¹⁰⁰ Güven, “Self Understanding,” 56-85.

- Northrop, Robert B. *Introduction to Complexity and Complex Systems*. CRC Press, 2011.
- Şahin, Yunus. *Radicalizing the radical: towards a radically externalist biology of cognition*. MA thesis, Boğaziçi University, 2025.
- Sartenaer, Olivier. “Sixteen Years Later: Making Sense of Emergence (Again).” *Journal for General Philosophy of Science* 47, no. 1 (2016): 79-103.
- Shannon, Claude E. “A Mathematical Theory of Communication.” *The Bell System Technical Journal* 27, no. 3 (1948): 379-423.
- Strogatz, Steven H. *Nonlinear Dynamics and Chaos*. 2nd edition. CRC Press, 2015.
- Townsend, John S. *A Modern Approach to Quantum Mechanics*. University Science Books, 2000.
- Zurek, Wojciech H., ed. *Complexity, Entropy and the Physics of Information*. Westview Press, 1990.

Otto Neurath and History of Philosophy of Science

Emirhan Diler
Boğaziçi University, Philosophy

The usual way to describe twentieth-century philosophy of science is roughly the following: The Vienna Circle was a group of philosophers and scientists working in Vienna in the 1920s and 1930s. Logical empiricism is the name of the program they developed. They strongly claimed that a meaningful statement is either verifiable through experience or a logical necessity. Then, Karl Popper's falsification challenged this view. He argued that making a sentence scientific is about whether it can be shown to be false, and he rejected verification. Later, Thomas Kuhn introduced his influential ideas about paradigms and paradigm shifts. He claimed that science does not move forward in a simple cumulative sense. Lakatos and Feyerabend developed Kuhn's ideas in different ways, and Quine's naturalism added another important epistemological aspect to the story. This story is not wrong. It describes real developments. But it is incomplete.

One of the reasons for incompleteness can be understood when examining how Otto Neurath was treated in the story. Neurath was one of the founding members of the Vienna Circle. He had important contributions to the philosophy of language, the structure of scientific knowledge, and the social role of scientific practice. However, in most introductory textbooks, Neurath is presented as almost nothing more than someone connected to the founding of the Circle. It is rare to see his philosophy in detail among these books. He appears when the Circle is introduced and then disappears in the arguments concerning the post-Circle era.

This paper argues that this disappearance matters. Neurath's philosophical views are original and too important to "ignore," as most textbooks do. His position in the protocol-sentence debate, his account of physicalism, his boat metaphor, and his encyclopedic view of science together create a coherent and plausible account of understanding science and philosophy. This account is not the same as what the books propose, almost as a united understanding of "Vienna Circle positivism." His views also have strong structural similarities to ideas that later became central to the philosophy of science, especially after Popper. We can

see these similarities in the work of Quine, Kuhn, and Lakatos. This paper does not claim that Neurath directly influenced these thinkers. That would need a different kind of argument than we will provide. The aim here is more modest. This paper aims to show that Neurath's ideas deserve a more visible place in the history of philosophy of science, and that understanding them significantly increases our understanding of the debates in the 20th-century philosophy of science.

The paper's structure goes as follows: Section 1 shows how Neurath is almost absent from standard textbooks, serving as a motivating illustration. Section 2 presents his philosophical position as a coherent whole. Section 3 examines his 1935 objection to Popper's falsification. Section 4 identifies similarities between Neurath's ideas and major themes in post-Popperian philosophy, particularly Quine's holism, Kuhn's account of scientific communities, and Lakatos's research programmes. Section 5 focuses on recent scholarship to show what an introductory reader loses when these connections are not shown. Then we have the concluding remarks.

1. The Standard Story and Neurath's Invisibility

Before examining the introductory textbooks in detail, it would be better to clarify our claim. We will not claim that Neurath is completely forgotten in general or that there is no work prizing his contributions, etc. Works such as Nancy Cartwright, Jordi Cat, Lola Fleck, and Thomas Uebel's *Otto Neurath: Philosophy between Science and Politics* (1996), Thomas Uebel's *Overcoming Logical Positivism from Within* (1992), and Friedrich Stadler's comprehensive *The Vienna Circle* (2001) are great and very detailed texts about Neurath.¹ They seriously examine his philosophy in various aspects. Therefore, claiming that Neurath is absent everywhere would certainly be wrong. Our scope will mainly cover the introductory (or general)

¹ Nancy Cartwright et al., *Otto Neurath: Philosophy between Science and Politics* (Cambridge University Press, 1996); Thomas E. Uebel, *Overcoming Logical Positivism from*

Within: The Emergence of Neurath's Naturalism in the Vienna Circle's Protocol Sentence Debate (Rodopi, 1992); Friedrich Stadler, *The Vienna Circle: Studies in the Origins, Development, and Influence of Logical Empiricism* (Springer, 2001).

books about philosophy of science and the absence of Neurath in them.

In Peter Godfrey-Smith's book called *Theory and Reality* (2003), one of the most common introductory books about philosophy of science, Neurath's name is presented only five times. All of these appearances are in the book's early chapter on the Vienna Circle. After page 36, Neurath does not appear at all.² We cannot see his name in the sections on falsificationism, Quine's naturalism, Kuhn's paradigms, and the Duhem-Quine thesis. As this paper will show, these topics are strongly related to ideas that Neurath was already developing in the 1930s.

The same pattern appears in another important introductory book. In Alexander Rosenberg's book *Philosophy of Science: A Contemporary Introduction* (2000), a 191-page book that covers the history and main problems of the philosophy of science, Neurath's name does not appear at all.³ In Samir Okasha's *Philosophy of Science: A Very Short Introduction* (2002), Neurath does not appear again across 144 pages.⁴ In Kent Staley's *An Introduction to the Philosophy of Science* (2014), Neurath appears in only one substantial sentence, on page 53. On that page, there is one sentence from the *International Encyclopedia of Unified Science* quoted at the beginning of a chapter on Kuhn.⁵ He is not present anywhere else in the book.

John Losee's *A Historical Introduction to the Philosophy of Science* is an exception and deserves a mention. It includes a short subsection called "Neurath's 'Boat' Image" in a later chapter on the justification of evaluative standards. This subsection gives an accurate account of Neurath's anti-foundationalism⁶ and captures important aspects of his philosophy. But even in this book, we do not see his relations with other philosophers of science much. Therefore, we can conclude that even though this book does much more when compared to the others, the sufficiency of the importance of Neurath shown is still questionable.

Across these five books, a pattern can easily be seen. Neurath is often introduced as one of the founders of the Vienna Circle. He is mentioned once or twice in the context of general understanding of the Circle, and then it is rare to see him mentioned. He is not discussed in relation to the problems that these books consider as the

main ones. These problems are roughly the following: theory-ladenness of observation, the underdetermination of theory by evidence, the social dimensions of scientific practice, or the rejection of foundationalism. This paper will focus on these gaps.

Why has this pattern appeared? It would be too simple and unfair to claim that authors of the textbooks simply ignored him on purpose. Introductory textbooks have space limits, and they need to present a clear and teachable story for introductory readers. Therefore, over time, they may have thought that this understanding of the story is better for the target audience: Popper against the Circle, Kuhn against the received view, etc. In this kind of structure, disagreements inside the Vienna Circle are often not mentioned because they make the story more complicated and introduce details which may make it harder to tell the moving forward discourse. With this understanding, it becomes clear to see why Neurath's views get pushed aside. In simple terms, they may have been removed for simplicity.

2. Neurath's Original Philosophical Position

As we have seen in the previous chapter, the standard story of the Vienna Circle generally is presented as one unified project centered on verificationism. This picture is clearly misleading, and Neurath is a special case here. Neurath argues against the members (Carnap and Schlick) many times in his writings. He developed a very different picture of science. This picture includes and organizes around connected ideas: physicalism, a coherentist account of knowledge, the boat metaphor, and encyclopedism. This section aims to present these ideas and show how they create a coherent philosophical position together.

2.1. Physicalism and the Public Language of Science

Neurath has a crucial claim about scientific language. For him, the language of science must be public and connected to the observable, physical world. This already separates him from Carnap and Schlick, who have notions of private

² Peter Godfrey-Smith, *Theory and Reality: An Introduction to the Philosophy of Science* (University of Chicago Press, 2003).

³ Alexander Rosenberg, *Philosophy of Science: A Contemporary Introduction* (Routledge, 2000).

⁴ Samir Okasha, *Philosophy of Science: A Very Short Introduction* (Oxford University Press, 2002).

⁵ Kent W. Staley, *An Introduction to the Philosophy of Science* (Cambridge University Press, 2014), 53. ⁶John Losee, *A Historical Introduction to the Philosophy of Science*, 4th ed. (Oxford University Press, 2001), 242–43.

language in their accounts. Neurath directly rejects the private language account. He argues that even a person who makes observations alone “already makes use of the intersensual and ‘intersubjective’ language.”⁶ In Neurath’s account, private experience should not be treated as a foundation of science. Furthermore, it is not a meaningful place to start with.⁷

The consequence of this claim matters a lot. If scientific language must be public, physical, and intersubjective, then knowledge is not something that exists in individual minds privately. It is a social and institutional practice, as Neurath mentioned, “unified science expresses everything in the unified language that is common to the blind and the sighted, the deaf and those who hear.”⁸ Thus, language is not only a technical matter. There is a broader claim about scientific inquiry, saying that science is intersubjective from the beginning.

In his essay “Physicalism,” Neurath proposes a clear principle as he says, “Unified science based on physicalism recognizes only statements with spatio-temporal data.”⁹ He also writes: “There is only one kind of science; the separation into ‘natural sciences’ and ‘mental (moral) sciences’ ... is not elicited by any practical or theoretical considerations within the framework of unified science.” This claim about unity should not be understood as reducing everything to physics in a narrow materialistic sense. The unity is produced by requiring all scientific statements to be expressed in a language that can be publicly tested. At its core, physicalism aims to make science public rather than private, and social rather than individualistic.

2.2. Protocol Sentences and Coherentism

Neurath’s physicalism prepares us for his epistemological account, claiming that even the most basic observational statements, which the Circle called protocol statements, can be revised. This is the place

where we see his direct conflicts with Schlick and Carnap. According to Schlick, a particular class of observation statements, what he calls “confirmations,” has a special status. Ordinary protocol statements, he insists, can never be considered absolutely certain.¹⁰ Confirmations are different: doubting one, he argues, makes as little sense as doubting a tautology, and both are “absolutely valid.”¹¹ They are the “unshakeable point of contact between knowledge and reality.”¹² Neurath does not accept this at all. In “Radical Physicalism and the ‘Real World,’” he says that Schlick searches for statements that are “absolutely assured, and he argues that this type of thinking includes metaphysics hiding in empiricist language.”¹³ On the contrary, Neurath claims, “All content statements of science, and also those protocol statements that are used for verification, are selected on the basis of decisions and can be altered in principle.”¹⁴

Neurath uses a similar type of argument against Carnap in “Protocol Statements.” Carnap argued that protocol sentences are “the primitive protocol sentences (in the material mode of speech: the sentences about the immediately given) of a particular person.”¹⁵ He also argued that scientific statements are derived from protocol statements and that there is a testing procedure between the statements and immediate experience, as he said, “The possibility of such a deduction of protocol sentences constitutes the content of a sentence.”¹⁶ In this manner, protocol sentences are a fixed base from which we build science on. Neurath replies that this view “can easily be related to traditional philosophy’s belief in ‘immediate experience’.”¹⁷ For Neurath, this idea is a similar type of foundationalism that empiricism tries to push aside. He clearly explains his view about no absolute foundations in science as he says, “The fate of being discarded may befall even a protocol statement. There is no ‘noli me tangere’ for any statement.”¹⁸

This view of Neurath has important consequences. If no statement can be escaped from revision, including the most

⁶ Otto Neurath, “Physicalism,” in *Philosophical Papers 1913–1946*, ed. and trans. Robert S. Cohen and Marie Neurath (Reidel, 1983), 55.

⁷ Otto Neurath, “Protocol Statements,” in *Philosophical Papers 1913–1946*, ed. and trans. Robert S. Cohen and Marie Neurath (Reidel, 1983), 96.

⁸ Otto Neurath, “Sociology in the Framework of Physicalism,” in *Philosophical Papers 1913–1946*, ed. and trans. Robert S. Cohen and Marie Neurath (Reidel, 1983), 62.

⁹ Neurath, “Physicalism,” 55.

¹⁰ Moritz Schlick, “The Foundation of Knowledge,” trans. David Rynin, in *Logical Positivism*, ed. A. J. Ayer (Free Press, 1959), 212.

¹¹ Schlick, “Foundation of Knowledge,” 225.

¹² Schlick, “Foundation of Knowledge,” 226.

¹³ Otto Neurath, “Radical Physicalism and the ‘Real World,’” in *Philosophical Papers 1913–1946*, ed. and trans. Robert S. Cohen and Marie Neurath (Reidel, 1983), 103.

¹⁴ Neurath, “Radical Physicalism,” 102.

¹⁵ Rudolf Carnap, “Psychology in Physical Language,” trans. George Schick, in *Logical Positivism*, ed. A. J. Ayer (Free Press, 1959), 166.

¹⁶ Carnap, “Psychology in Physical Language,” 166.

¹⁷ Neurath, “Protocol Statements,” 96.

¹⁸ Neurath, “Protocol Statements,” 95. Latin, “touch me not;” here, a statement treated as immune from revision.

basic observation statements, then scientific knowledge should not be understood as a hierarchy from bottom to top. It must be understood as a network. In this network, the relations with other statements justify and give meaning to each statement. We can name this view as Neurath's coherentism. Neurath does not mean that every coherent system is good for scientific inquiry. But coherency is what we have if we want to avoid metaphysical claims.

2.3. The Boat Metaphor

Neurath uses a metaphor that will later be seen as one of his most popular contributions to the philosophy of science to make his point clearer. In "Protocol Statements", he writes: "There is no tabula rasa. We are like sailors who have to rebuild their ship on the open sea, without ever being able to dismantle it in dry-dock and reconstruct it from the best components."¹⁹

This metaphor serves for a couple of things at the same time. It supports his direct challenge against the Cartesian hope of destroying all existing knowledge and rebuilding it from a secure foundation. Neurath, in his 1913 essay, argued that "it was a fundamental error of Descartes that he believed that only in the practical field could he not dispense with provisional rules."²⁰ The metaphor also helps us to understand the social and historical character of scientific practice. We do not start from zero during scientific inquiry; rather, we begin in the middle of things, and we use tools and concepts that we take from earlier thinkers, and we continue working from there. As Neurath writes in "Ways of the Scientific World-Conception": "Our thinking is a tool; it depends on social and historical conditions. One should never forget this."²¹

2.4. Encyclopedism and the Critique of Pseudorationalism

The next part of Neurath's account is connected with the previous ones we described above. If science is a network without fixed foundations, and if its social practice and historical accumulation are the way it develops, then the right model for science should be something like an encyclopedia rather than a system. In "Encyclopedia as 'Model'," Neurath states this directly when he says, "For an advocate of the empiricist attitude it is absurd to speak of a unique and total system of science."²² At any moment, what we have is "a preliminary assemblage of knowledge, not something still incomplete, but the totality of scientific matter now at our disposal."²³

Science does not move toward a single complete system. It moves "from encyclopedias to encyclopedias." This encyclopedic view is strictly connected to Neurath's criticism of what he calls pseudorationalism, which we will go into detail in the following chapter. Neurath considers pseudorationalism as the mistaken belief that science, or meaningful rational practice more generally, can be derived from one coherent set of principles that can be found in an algorithmic manner. In "The Unity of Science as a Task," he writes: "The pseudorationalist discredits logical empiricism when he wishes to bring the unambiguity of action into connection with an unambiguity of a deduction from the data of experience."²⁴

Neurath sees real scientific practice as something messier and more dependent on context than any single methodological rule can capture. The demand for a single criterion of scientific rationality is not a strength, and this demand always ends with some deception. Taken together, these ideas form a coherent and distinctive philosophical position. Physicalism emphasizes the publicity of knowledge. Coherentism denies that knowledge has a fixed foundation. The boat metaphor gives this view its practical shape and makes the picture clearer. Encyclopedism turns it into a model of science as a whole. Therefore, when examining Neurath, we do not see something as a mere verificationist position as represented

¹⁹ Neurath, "Protocol Statements," 92. Latin, "blank slate"; a starting point with no prior content.

²⁰ Otto Neurath, "The Lost Wanderers of Descartes and the Auxiliary Motive," in *Philosophical Papers 1913–1946*, ed. and trans. Robert S. Cohen and Marie Neurath (Reidel, 1983), 3.

²¹ Otto Neurath, "Ways of the Scientific World-Conception," in *Philosophical Papers 1913–1946*, ed. and trans. Robert S. Cohen and Marie Neurath (Reidel, 1983), 46.

²² Otto Neurath, "Encyclopedia as 'Model,'" in *Philosophical Papers 1913–1946*, ed. and trans. Robert S. Cohen and Marie Neurath (Reidel, 1983), 146.

²³ Neurath, "Encyclopedia as 'Model,'" 146.

²⁴ Otto Neurath, "The Unity of Science as a Task," in *Philosophical Paper 1913–1946*, ed. and trans. Robert S. Cohen and Marie Neurath (Reidel, 1983), 118.

in the introductory books; we see a more original view that one might call “radical.”

3. Neurath’s Debate with Popper

In the standard story of twentieth-century philosophy of science, Karl Popper usually appears as an outsider. While acknowledging his connections with the Circle, he is generally shown as someone who looked at the Circle from outside, saw the problems with verificationism, and responded with falsificationism as a next step. Popper’s objection was indeed the case, but leaving the story like this misses some crucial historical aspects. Popper’s *Logik der Forschung* (1935) was read, reviewed, and directly discussed by members of the Circle, and Neurath wrote an article directly challenging Popper’s account.²⁵

In 1935, Neurath published “Pseudorationalism of Falsification.” This section examines Neurath’s critique in detail and explains three objections Neurath’s challenge proposes: one about basic statements, one about methodology, and one about scientific practice. The objections are plausible, and ignoring them would risk overlooking important points.

3.1. The First Objection: The Problem of Basic Statements

Popper’s falsificationism uses a class of singular observational statements called basic statements. We test our theories by using these statements. A theory is considered falsifiable if there are basic statements that conflict with it. Falsification is the case when such a statement is accepted as true. Popper’s falsification relies on this process.²⁶ However, we need to accept basic statements with some stability in order for this account to work. If the basic statements are also revisable like every other statement, what secures falsification becomes questionable.

Popper sees this problem. He says that “every test of a theory, whether resulting in its corroboration or falsification, must stop at some basic statement or other which we decide to accept.”²⁷ He also admits that this

stopping leads to a regression. “If we do not come to any decision, and do not accept some basic statement or other, then the test will have led nowhere. But considered from a logical point of view, the situation is never such that it compels us to stop at this particular basic statement rather than at that.”²⁸ Popper tries to solve this problem with some kind of convention, as he says, “Basic statements are accepted as the result of a decision or agreement; and to that extent they are conventions.”²⁹

Neurath also points out this issue. If basic statements are accepted through decision and agreement, then the problem Neurath raises about protocol sentences is still there in Popper’s framework. As we have said, for Neurath, there is no “noli me tangere.” Popper himself described this as “a notable advance” over foundationalist views.³³ But if the basic statements used for testing are also revisable, then we do not have an answer for what justifies accepting or rejecting a basic statement; we only put it in another step. Neurath is aware of this result. He thinks that Popper cannot appeal to basic statements as if they were stable starting points for falsification, because “he himself regards protocol statements as possible, though hardly suitable, basic statements.”³⁰ The grounding of Popper is not more stable than the views of Carnap or Schlick that Neurath objects to. Popper’s account seems plausible if we consider it verificationism vs falsificationism. But the situation of the basic statements is still a problem. Even by looking only at this objection, it becomes clearer that the general understanding in the textbooks misses very crucial points in which we can see the dialectic and common problems between a different kind of verificationism and falsificationism.

3.2. The Second Objection: Pseudorationalism and the Single Criterion

Another objection of Neurath is what he calls Popper’s pseudorationalism. In his article, he argues that Popper “does not use the ambiguity of all factual sciences as the basis of his comments, but, following Laplace’s spirit, as it were, aims at one unique distinguished system of statements as the pattern or paradigm of all the factual sciences.”³¹ The criticism is that Popper’s demarcation criterion, falsifiability as a single mechanical procedure of

²⁵ Karl R. Popper, *The Logic of Scientific Discovery* (Routledge, 2002). Neurath cited the German original of 1935; page references here are to the English translation of 1959.

²⁶ Popper, *Logic of Scientific Discovery*, 65.

²⁷ Popper, *Logic of Scientific Discovery*, 86.

²⁸ Popper, *Logic of Scientific Discovery*, 86.

²⁹ Popper, *Logic of Scientific Discovery*, 88.

³⁰ Otto Neurath, “Pseudorationalism of Falsification,” in *Philosophical Papers 1913–1946*, ed. and trans. Robert S. Cohen and Marie Neurath (Reidel, 1983), 129.

³¹ Neurath, “Pseudorationalism of Falsification,” 121.

what makes a statement scientific, leads sciences to look cleaner and more algorithmic than they really are.

Neurath is strictly against the idea that science can be described by one methodological rule. He made his objections against pursuing a certainty of that level many times. In his early paper “The Lost Wanderers of Descartes,” he introduced the concept of pseudorationalism. According to Neurath, pseudorationalism is pretending to have some kind of certainty based on rational arguments when the real situations do not allow certainty. He writes there that “pseudorationalists do true rationalism a disservice if they pretend to have adequate insight exactly where strict rationalism excludes it on purely logical grounds.”³² Later on, he objects to Popper in a similar way when he says that “People who carry out one definite action based on one definite decision are often not content... they at least would like to be able to refer to an unambiguous logical deduction as justification. Whereas people of our attitude sometimes waver between two decisions... Popper’s formulations obviously point to a more absolutist posture.”³³

In this view, Neurath objects to Popper in particular and the people who seek a single method for science in general. Neurath’s point is that this kind of demand misrepresents how science actually works and how scientific decisions are actually made. As Popper says, his demarcation criterion can only be a “proposal for an agreement or convention.”³⁴ But Neurath’s point is that once this is accepted, the authority of the criterion becomes much weaker. A convention is not always immune to a justification, and that justification, in our context, requires looking at scientific practice in all its historical and institutional complexity. Therefore, the justification cannot be based only on the logical form of a theory.

3.3. The Third Objection: Testing the Encyclopedia, Not the Theory

Neurath’s other criticism is about what we evaluate in science. Popper answers this question as individual theories. In the evaluation process, a theory is tested against basic statements and is either falsified or corroborated. According to Neurath, this answer misses something essential about how science actually works. He thinks that actual scientific decisions are not made for

or against isolated individual theories. They involve what Neurath calls encyclopedias: large, connected bodies of statements, hypotheses, background assumptions, and earlier results. He says, “Such a decision may be difficult to make; it is certainly not supported by Popper’s tendency always to envisage sections as falsifying entities, and not the total encyclopedia.”³⁵

In this account, Neurath implies that when a prediction fails, a scientist does not simply throw away the theory that produced it. They try to understand the failure within the context of the encyclopedia they accept. They try to find out which part of the encyclopedia is most likely responsible for the failure. After that, the judgment they make cannot be determined simply by mechanical application of the falsification rule. Neurath explains this as, “We can very well imagine that a falsifying hypothesis that Popper would call ‘confirmed’ is pushed aside by a successful scientist because, based on very serious general considerations, he deems it an impediment to the development of science.”³⁶

When we examine Neurath’s objections, we see a coherent and powerful critique. Neurath objects to the stability of basic statements, to the picture of rationality based on a single criterion, and to theory-by-theory falsification. In the general story these objections are absent. Neurath’s review of Popper is not cited in any of the five introductory textbooks examined in Section 1. But, as we have seen above, we have a series of objections that are worth mentioning when talking about Popper and the Circle. The relations of post-Popperian philosophers with these objections and Neurath in general will be the main focus of the following chapter.

4. Structural Similarities: Neurath and Post-Popperian Themes

This section does not argue that Neurath directly influenced Quine, Kuhn, or Lakatos in a causal sense. It also does not claim these thinkers agree with Neurath. The aim is more modest. The aim is to place Neurath’s ideas next to the influential post-Popperian ideas and show that the structural overlap is strong enough to question the completeness of the standard story. If ideas that the standard theory puts in the 1950s, 1960s, and 1970s were already discussed in the 1930s, then Neurath’s contributions should be acknowledged in the standard narrative. Neurath should take the recognition he deserves

³² Neurath, “Lost Wanderers of Descartes,” 8.

³³ Neurath, “Pseudorationalism of Falsification,” 127.

³⁴ Popper, *Logic of Scientific Discovery*, 15.

³⁵ Neurath, “Pseudorationalism of Falsification,” 124.

³⁶ Neurath, “Pseudorationalism of Falsification,” 124.

even though there is not a precise causal connection between these thinkers and Neurath.

4.1. Neurath and Quine: The Holism Parallel

The connection between Quine and Neurath is one of the most obvious ones, and Quine is also aware of it. In “Identity, Ostension, and Hypostasis,” Quine explicitly uses Neurath’s boat metaphor: “The philosopher’s task was well compared by Neurath to that of a mariner who must rebuild his ship on the open sea. We can improve our conceptual scheme, our philosophy, bit by bit while continuing to depend on it for support; but we cannot detach ourselves from it and compare it objectively with an unconceptualized reality.”³⁷ Here Quine recognizes that Neurath’s image captures something fundamental about philosophical and scientific inquiry.

The central argument of Quine’s “Two Dogmas of Empiricism” (1951) is even closer. The main claim is very similar to what Neurath said years ago. Quine attacks reductionism and defends holism as he says, “our statements about the external world face the tribunal of sense experience not individually but only as a corporate body.”³⁸ He then concludes that “The unit of empirical significance is the whole of science.”³⁹ He describes science as “a man-made fabric which impinges on experience only along the edges” and as “a field of force whose boundary conditions are experience.”⁴⁰ Individual statements inside a belief system do not have fixed empirical content on their own. Their relations and place within the system affect their content and meaning.

This is very similar to Neurath’s anti-foundationalism we talked about in section 2 through the boat metaphor. Also, we can see it in his reply to Schlick, where he argued that even the basic observational statements are open to revision by decision, a point we talked about in section 2. Quine’s conclusion that “no statement is immune to revision”⁴¹ has the same structure as Neurath’s “noli me tangere” for any statement, and Neurath claimed it years ago.

They also describe the network of knowledge in structurally similar ways. Quine’s field metaphor says that experience affects the edges of the system mostly,

while inner parts still can be revised. Neurath’s encyclopedia model offers an anti-foundational structure. In that model, as we have seen, statements “with little coherence among them” are gradually organized, and what we call knowledge “is nothing but a preliminary assemblage... the totality of scientific matter now at our disposal.”⁴² Both views reject irreversible foundations for our knowledge. Quine cites Neurath’s metaphor at one point, but he does not explain their similarities explicitly.

4.2. Neurath and Kuhn: Science as Social and Institutional Practice

There is an ironic historical fact that we would like to pay attention to. Kuhn’s *The Structure of Scientific Revolutions* was first published in 1962 as part of the International Encyclopedia of Unified Science, the project that Neurath was leading. The series was very important for Neurath’s idea that science is an open and revisable collective project, focusing on its social aspects. Kuhn’s book appeared in a project closely linked to Neurath, although Neurath had already died and Carnap and Morris were continuing the series. This makes Neurath’s contributions clearer and worth noticing in the standard narrative.

The institutional character of science is the main similarity. Kuhn’s normal science is “research firmly based upon one or more past scientific achievements, achievements that some particular scientific community acknowledges for a time as supplying the foundation for its further practice.”⁴³ There are similarities between this definition and Neurath’s account. First, science is a communal practice. Writing in the 1969 postscript, Kuhn describes specialist communities as “the units that this book has presented as the producers and validators of scientific knowledge.”⁴⁴ Second, scientific inquiry normally happens within an accepted framework that is not questioned most of the time. Kuhn thinks of it as a paradigm guiding normal science. In Neurath, we see it as the inherited scientific language and encyclopedia in which the particular statements are revised. Lastly, this constraint is not a weakness. It is a condition that makes productive scientific work possible. All of these are connected with Neurath’s view stating that scientific inquiry is embedded in social and historical conditions. Both Neurath and Kuhn think that inquiry always begins from a shared background that

³⁷ W. V. O. Quine, “Identity, Ostension, and Hypostasis,” in *From a Logical Point of View: Logico-Philosophical Essays*, 2nd ed. (Harper & Row, 1963), 79.

³⁸ W. V. O. Quine, “Two Dogmas of Empiricism,” in *From a Logical Point of View: Logico-Philosophical Essays*, 2nd ed. (Harper & Row, 1963), 41.

³⁹ Quine, “Two Dogmas,” 42.

⁴⁰ Quine, “Two Dogmas,” 42.

⁴¹ Quine, “Two Dogmas,” 43.

⁴² Neurath, “Encyclopedia as ‘Model’,” 145–46.

⁴³ Thomas S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, 2nd ed. (University of Chicago Press, 1970), 10.

⁴⁴ Kuhn, *Structure of Scientific Revolutions*, 178.

has been collectively accepted and not questioned all at once.

But we should admit that there are big and important differences between Kuhn's and Neurath's accounts. Kuhn's concept of incommensurability claims that we cannot compare different paradigms rationally. Neurath does not have a position like this. Neurath's encyclopedia model is more optimistic. In fact, the whole purpose of the encyclopedia is to build connections between isolated sciences and make them unified. Also, Kuhn's account of scientific revolutions is more radical than Neurath's view. Kuhn describes revolutions as breaks that are discontinuous, without cumulative progress. Neurath is perfectly okay with the cumulativeness of science. Therefore, we can conclude that there are important similarities; however, they are mostly about the normal science period, not about Kuhn's revolutions.

4.3. Neurath and Lakatos: The Encyclopedia and the Research Programme

Another similarity between Neurath and the post-Popper era is with Lakatos. Lakatos' methodology of scientific research programmes is built around a distinction between the hard core of a programme and the protective belt of auxiliary hypotheses. The hard core is the main commitments of the programme. The protective belt is where revisions happen. Lakatos writes: "The negative heuristic of the programme forbids us to direct the modus tollens at this 'hard core'. Instead, we must use our ingenuity to articulate or even invent 'auxiliary hypotheses', which form a protective belt around this core, and we must redirect the modus tollens to these."⁴⁵ This is similar to Neurath's encyclopedia model. Scientists work within a large body of connected statements. Some of these statements are very stable, while some statements are easier to change. When a prediction fails, they do not directly change the whole encyclopedia. They do not directly change the central commitments either. Usually, the more vulnerable parts of the network are changed. Neurath writes in his review of Popper: "Negative results can shake his confidence in an encyclopedia, but not reduce it automatically to zero,

so to speak, through the application of certain rules."⁴⁶ He also states the point more directly as he says, "Such a decision may be difficult to make; it is certainly not supported by Popper's tendency always to envisage sections as falsifying entities, and not the total encyclopedia."⁴⁷ The common idea is huge in both thinkers, and Lakatos later formalizes it through the distinction between hard core and protective belt. What faces testing is the whole research programme, not the central theory by itself.

Lakatos mentions Neurath, though, but he criticizes him. He quotes Popper's objection that Neurath "fails to give any such rules and thus unwittingly throws empiricism overboard,"⁴⁸ and he is closer to Popper in this discussion. Yet the structure of Lakatos' understanding of scientific inquiry is so close to what Neurath imagines. Lakatos argues that theories are evaluated as series within research programmes, that the core is protected by surrounding hypotheses, and that individual negative results do not automatically falsify a programme. The encyclopedia model of Neurath has a very similar structure. Lakatos accepts a limited version of this point in his discussion of the Duhem-Quine thesis, granting that "each test is a challenge to the whole of our knowledge" while explicitly restricting his agreement to what he calls Quine's weak thesis.⁴⁹ Neurath's "encyclopedia model" was one of the earliest attempts to show how science can be rational even when everything is interconnected. He did not merely attack falsificationism, but he presented a holistic scientific inquiry model.

5. What a Revised Narrative Would Recover

Section 1 noted that Neurath is not ignored in specialist scholarship. This section returns to that point for a different reason. We should remind readers that our claim is not that Neurath lacks readers. The problem is that introductory accounts give their readers a simplified picture of the field. Two recent studies show more clearly what is lost because of this gap.

⁴⁵ Imre Lakatos, "Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes," in *Criticism and the Growth of Knowledge*, ed. Imre Lakatos and Alan Musgrave (Cambridge University Press, 1970), 133. The inference from "if P then Q" and "not Q" to "not P."

⁴⁶ Neurath, "Pseudorationalism of Falsification," 124.

⁴⁷ Neurath, "Pseudorationalism of Falsification," 124.

⁴⁸ Lakatos, "Falsification," 114.

⁴⁹ Lakatos, "Falsification," 186.

5.1. Evidence and Its Conditions of Production

Section 2 presented Neurath's protocol statements as part of an internal debate in the Vienna Circle. Bentley argues that this standard framing understates the implications of that debate. He argues that Neurath developed a new way of thinking about scientific evidence, rather than simply rejecting foundationalism.⁵⁰ On Bentley's reading, Neurath's protocol statements keep information about the conditions in which an observation was produced and reported. This is important because scientific evidence must remain open to other researchers to check. Bentley ties this feature to current discussions of scientific metadata, where data are useful only when researchers also know how they were collected, recorded, and processed.⁵¹

Bentley connects this requirement to what Neurath called the stability of evidence. An observation report can remain useful beyond its original context when enough information about how it was produced has been preserved. Later researchers can then evaluate or reinterpret it even when concepts, methods, or scientific standards have changed.⁵² The interesting point is that Neurath seems to have had something similar in mind from a different direction. Current discussions of metadata often begin with the practical problem of how scientific data can be stored, shared, and reused. Neurath began with the question of what an observation report needs in order to remain publicly understandable and open to later checking. The path is different, but the result is similar: evidence cannot be separated from the conditions in which it was produced. This changes how the protocol-sentence debate appears. If Neurath appears only as one participant in a technical debate about certainty, the wider importance of his view is easy to miss. Bentley's reading shows that the same debate can also be understood as a discussion about the structure and use of scientific evidence. Specialist scholarship can see this connection. Introductory narratives usually do not prepare the reader to see it.

5.2. Unity Without Reduction

Section 2 also argued that Neurath's encyclopedic model does not require reducing all sciences to one final system. Pascual-Alba supports this kind of reading. He places Neurath and Carnap among thinkers who developed different pluralistic views of science and notes that later philosophers often understood the Vienna Circle's "Unity of Science" too quickly as a reductionist project.⁵³

In his discussion of contemporary pluralism, Pascual-Alba uses the idea of Neurathian "coordinated" pluralism to describe forms of scientific cooperation that preserve differences between sciences.⁵⁴ The important idea is that unity does not have to mean reduction. Different sciences can remain different while still being connected, coordinated, or integrated for particular purposes.

This also fits a broader distinction in contemporary discussions of pluralism between unity as "singleness" and unity as "integration." A single system removes differences. Integration can preserve them. Pascual-Alba, following Hacking's distinction, presents this second form of unity as compatible with plurality, describing it in terms borrowed from Kincaid as a form of "unity without reduction."⁵⁵

Neurath's encyclopedic model makes this relationship easier to see. Coordination is a kind of unity that depends on the existence of different sciences, theories, and methods. A reader taught that logical empiricism aimed at one formal system, while pluralism later emerged as a reaction against it, is not well prepared for this idea. Neurath makes that opposition much harder to maintain.

5.3. The Cost of the Omission

These two cases have the same structure. In both cases, an idea developed inside the Vienna Circle connects directly with a problem that is still active in philosophy of science. In both cases, specialist work makes this connection clear, while the introductory narrative gives the reader little reason to look for it.

⁵⁰ Joseph Bentley, "Protocol Statements, Physicalism, and Metadata: Otto Neurath on Scientific Evidence," *Studies in History and Philosophy of Science* 96 (December 2022): 125, <https://doi.org/10.1016/j.shpsa.2022.09.007>.

⁵¹ Bentley, "Protocol Statements, Physicalism, and Metadata," 132.

⁵² Bentley, "Protocol Statements, Physicalism, and Metadata," 132–33.

⁵³ Joseba Pascual-Alba, "What Is It Like to Be a Scientific Pluralist? Looking for the Lowest Common Denominator as a Way towards a Positive Stance," *Synthese* 206, no. 5 (2025): 2, 234, <https://doi.org/10.1007/s11229-025-05315-w>.

⁵⁴ Pascual-Alba, "What Is It Like to Be a Scientific Pluralist?," 11.

⁵⁵ Pascual-Alba, "What Is It Like to Be a Scientific Pluralist?," 13.

The cost is therefore not simply that one philosopher gets too little attention. Introductory books must leave many people out. We claim that this is a structural problem. A reader who is given a story in which Vienna Circle verificationism is followed by Popper's correction, and then Kuhn's break, gets a picture of the field as a series of external corrections. Internal disagreements within logical empiricism disappear from view. The same is true of the ways in which anti-foundationalism, holism, the social character of inquiry, and non-reductive unity were already being developed within the movement itself.

Whether Neurath was right about these questions, or whether he influenced later thinkers, is separate from the historical point developed here. A narrative that cannot make room for his position gives a misleading picture of how twentieth-century philosophy of science developed. Giving Neurath a clearer role would not require introductory books to discuss metadata or contemporary pluralism in detail. It would only require a less uniform picture of the Vienna Circle, one in which readers can see that some of the problems later connected with post-positivist philosophy were already being debated within logical empiricism.

Conclusion

We started with a simple observation saying that Otto Neurath usually appears in introductory philosophy of science textbooks as a background figure. He is briefly mentioned as part of the Vienna Circle and then disappears. The aim of this paper has been to show why this disappearance matters. It has not tried to present Neurath as a hidden hero who had all the right answers. Popper, Quine, Kuhn, and Lakatos all made real and important contributions. We had a modest point saying that the twentieth-century philosophy of science was richer and more internally contested than the standard story suggests, and Neurath deserves a more visible place in that history.

The argument developed in five steps. Section 1 showed Neurath's near-absence in five major introductory textbooks. Godfrey-Smith mentions him only in the early Vienna Circle chapters. Some books do not mention him at all. Staley gives him one substantial sentence. Losee gives him a short subsection, but Neurath is still absent in later discussions. We have shown a clear pattern in which Neurath sometimes enters at the beginning, then leaves after "the Circle section."

Section 2 explained his own position to point out the importance of his account. He has a coherent view shaped around physicalism, coherentism, the boat

metaphor, and encyclopedism. His physicalism places scientific knowledge in public and intersubjective language, rather than private experience. His view of protocol sentences rejects foundationalism by claiming that every statement, even a basic observation report, is open to revision. His boat metaphor makes clear his same anti-foundationalism: science is always repaired from within, never rebuilt from nothing. His encyclopedism presents science as an open, historical body of statements, not a completed system.

Section 3 examined Neurath's debate with Popper. Neurath argued that Popper's basic statements face the same problem as protocol sentences by claiming that their acceptance depends on decision, not on an unquestionable rule. He also criticized Popper's falsificationism as pseudorationalist because it makes science look more algorithmic than it really is. Finally, he argued that science tests whole bodies of commitments, not isolated theories. Section 4 compared Neurath with Quine, Kuhn, and Lakatos. Neurath's coherentism strongly resembles Quine's holism. His social view of science resembles Kuhn's account of normal science, though Kuhn's idea about incommensurability is not present in Neurath. His encyclopedia model closely resembles Lakatos' research programmes, where some commitments are protected while others are revised.

Section 5 turned to recent scholarship, where Neurath's account of protocol statements is read as a conception of scientific evidence and his encyclopedic model as an early form of non-reductive unity. These connections are visible to specialists and largely invisible in introductory-level sources.

We, then, conclude that the Vienna Circle should not be presented as a single verificationist bloc later corrected from the outside. Neurath shows that deep challenges to foundationalism, simple falsificationism, and individualistic views of science were already being developed inside the Circle. This does not mean that the standard story is wrong, but it does make that story incomplete. A better history of philosophy of science at the introductory level should consider Neurath as an active contributor to problems that later became central.

Bibliography

- Bentley, Joseph. "Protocol Statements, Physicalism, and Metadata: Otto Neurath on Scientific Evidence." *Studies in History and Philosophy of Science* 96 (2022): 125–34. <https://doi.org/10.1016/j.shpsa.2022.09.007>.
- Carnap, Rudolf. "Psychology in Physical Language." Translated by George Schick. In *Logical Positivism*, edited by A. J. Ayer, 165–98. Free Press, 1959. Originally published 1932.

- Cartwright, Nancy, Jordi Cat, Lola Fleck, and Thomas E. Uebel. *Otto Neurath: Philosophy between Science and Politics*. Cambridge University Press, 1996.
- Godfrey-Smith, Peter. *Theory and Reality: An Introduction to the Philosophy of Science*. University of Chicago Press, 2003.
- Kuhn, Thomas S. *The Structure of Scientific Revolutions*. 2nd ed. University of Chicago Press, 1970.
- Lakatos, Imre. "Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes." In *Criticism and the Growth of Knowledge*, edited by Imre Lakatos and Alan Musgrave, 91–196. Cambridge University Press, 1970.
- Losee, John. *A Historical Introduction to the Philosophy of Science*. 4th ed. Oxford University Press, 2001.
- Neurath, Otto. "Encyclopedia as 'Model.'" In *Philosophical Papers 1913–1946*, edited and translated by Robert S. Cohen and Marie Neurath, 145–58. Reidel, 1983. Originally published 1936.
- Neurath, Otto. "The Lost Wanderers of Descartes and the Auxiliary Motive." In *Philosophical Papers 1913–1946*, edited and translated by Robert S. Cohen and Marie Neurath, 1–12. Reidel, 1983. Originally published 1913.
- Neurath, Otto. "Physicalism." In *Philosophical Papers 1913–1946*, edited and translated by Robert S. Cohen and Marie Neurath, 52–57. Reidel, 1983. Originally published 1931.
- Neurath, Otto. "Protocol Statements." In *Philosophical Papers 1913–1946*, edited and translated by Robert S. Cohen and Marie Neurath, 91–99. Reidel, 1983. Originally published 1932.
- Neurath, Otto. "Pseudorationalism of Falsification." In *Philosophical Papers 1913–1946*, edited and translated by Robert S. Cohen and Marie Neurath, 121–31. Reidel, 1983. Originally published 1935.
- Neurath, Otto. "Radical Physicalism and the 'Real World.'" In *Philosophical Papers 1913–1946*, edited and translated by Robert S. Cohen and Marie Neurath, 100–114. Reidel, 1983. Originally published 1934.
- Neurath, Otto. "Sociology in the Framework of Physicalism." In *Philosophical Papers 1913–1946*, edited and translated by Robert S. Cohen and Marie Neurath, 58–90. Reidel, 1983. Originally published 1931.
- Neurath, Otto. "The Unity of Science as a Task." In *Philosophical Papers 1913–1946*, edited and translated by Robert S. Cohen and Marie Neurath, 115–20. Reidel, 1983. Originally published 1935.
- Neurath, Otto. "Ways of the Scientific World-Conception." In *Philosophical Papers 1913–1946*, edited and translated by Robert S. Cohen and Marie Neurath, 32–47. Reidel, 1983. Originally published 1930.
- Okasha, Samir. *Philosophy of Science: A Very Short Introduction*. Oxford University Press, 2002.
- Pascual-Alba, Joseba. "What Is It Like to Be a Scientific Pluralist? Looking for the Lowest Common Denominator as a Way towards a Positive Stance." *Synthese* 206 (2025): 234. <https://doi.org/10.1007/s11229-025-05315-w>.
- Popper, Karl R. *The Logic of Scientific Discovery*. Routledge, 2002. Originally published 1935.
- Quine, W. V. O. "Identity, Ostension, and Hypostasis." In *From a Logical Point of View: Logico-Philosophical Essays*, 2nd ed., 65–79. Harper & Row, 1963. Originally published 1950.
- Quine, W. V. O. "Two Dogmas of Empiricism." In *From a Logical Point of View: Logico-Philosophical Essays*, 2nd ed., 20–46. Harper & Row, 1963. Originally published 1951.
- Rosenberg, Alexander. *Philosophy of Science: A Contemporary Introduction*. Routledge, 2000.
- Schlick, Moritz. "The Foundation of Knowledge." Translated by David Rynin. In *Logical Positivism*, edited by A. J. Ayer, 209–27. Free Press, 1959. Originally published 1934.
- Stadler, Friedrich. *The Vienna Circle: Studies in the Origins, Development, and Influence of Logical Empiricism*. Springer, 2001.
- Staley, Kent W. *An Introduction to the Philosophy of Science*. Cambridge University Press, 2014.
- Uebel, Thomas E. *Overcoming Logical Positivism from Within: The Emergence of Neurath's Naturalism in the Vienna Circle's Protocol Sentence Debate*. Rodopi, 1992.

HEGEL'in GAYRİMEŞRU EVLADININ MAKÛS TALİHİ (Dedikoduya inanma; dedikodusuz kalma)

13 Ekim 1806 Pazartesi günü Jena'da bir müddettir herkes tarafından beklenen gerçekleşti ve Fransız birlikleri şehre girdi. Bir önceki akşam, gün batımına doğru, Gempenbachtal ve Winzerla yönünden Fransız devriyelerinin ateş sesleri duyulmuştu; gece yarısına dek süren bu çatışma sonucunda Prusya kuvvetleri Winzerla'dan söküldü. Ardından sabah saat sekiz ile dokuz arasında Fransız öncü birlikleri şehre daldı, bir saat sonraysa onları düzenli ordu izledi. Bu esnada şehirde olan filozofumuz Hegel, erken metinlerinden başlayarak Napolyon'u övmüş ve büyük bir şahsiyet olarak ona Raskolnikov'unkini aratmayan bir hayranlık duymuşsa da o sırada kendi sisteminin ilk ayağı olacak olan *Tinin Görüngübilimi*'nin sonunu yazmakta ve acil bir şekilde paraya sıkışmış durumdadır. Pek tabii bu durumda karşı ordunun kumandanına hayran da olsa (!) fiilen bir savaşın içerisinde kalmayı kimse istemez. Üstelik Hegel'in başındaki dertler—ve milletin başına açacağı dertler—parasızlık, savaş ve kitap yetiştirmekten de ibaret değil.

O zamanlar bu Alman düşünürün özel hayatı şehrin durumundan hâllice: Hegel otuz altı yaşında, ama hayatı hâlâ bir öğrencininki kadar kırılğan. Beş yıl önce, 1801'de, üniversiteye Privatdozent olarak giriyor, yani maaşsız. Ders verebiliyor, ama kazancı yalnızca öğrencilerin cebinden ödediği ders ücretlerinden ibaret. O da giderlerini karşılamaya zor yetiyor. Babasından kalan küçük mirasla ayakta durmaya çalışıyor. 1805'te "olağanüstü profesör" unvanını alıyor, ama bu da yalnızca bir unvan. 1806 Temmuz'unda, Goethe'nin bizzat araya girmesiyle, yılda yüz Reichstaler gibi cüzi bir ödenek bağlanıyor kendisine. Yani *Fenomenoloji*'yi bitireceği sıralarda Hegel, akademik unvanı olan ama geliri neredeyse hiç olmayan bir adam durumunda. Yaşadığı şehrin kapısında Fransız birlikleri var. Bunlara ek, yayınevi önden para vermeyi kabul etmiyor. Hegel de mükemmeliyetçi yapısıyla işi uzattıkça uzatıyor. Asıl dedikodu burada başlıyor: Bekleneceği üzere, maddi kırılğanlıktan ötürü düşünürümüz, Jena'da bütçesine uygun, düzgün bir ev bulamamış. Dolayısıyla kötü bir odada kiracı olarak yaşamaya razı olmuş. Ev sahibesi Christiana Burkhardt, o zaman Hegel dahil şehirde yaşayan hemen herkes gibi alkolik olan kocası tarafından terk edilmiş, kendi başının çaresine bakmaya çalışan yalnız bir kadın. İki yalnız, iki parasız insan, kuşatma altında düştü düşecek denen Jena'da birbirlerine yakınlaşmaya başlıyorlar: Hegel yemek, çamaşır, hülâsa gündelik düzenini bu kadına bağlıyor, bir yandan da bir an evvel kitabını tamamlamaya çalışıyor; Bayan Burkhardt da yalnız başına kira geliriyle geçinmeye çalıştığından, bu tuhaf, hırslı ama dağınık felsefeciyeye bağlı yaşar oluyor. Aralarında zamanla artan yakınlık da, büyük bir aşk hikâyesinden ziyâde, aynı çatının altına sıkışmış iki yoksul insanın kaçınılmaz yakınlaşması gibi. Evlenmek gibi bir seçenek de pek mümkün değil zaten. Sosyal konumları, ikisinin de mali durumu ve karmakarışık bir zamanda yaşamak buna pek izin vermiyor. Ancak kirasını denkleştirmekte zorlanan, hayatta hiçbir güvencesi olmayan Hegel, *neyine güveniyorsa*, ev sahibesi Bayan Burkhardt'ı hamile bırakarak başına daha da fazla iş açıyor.

Şimdi 13 Ekim'e dönelim. Hegel bir hafta önce, Çarşamba ve Cuma günleri, kitabının elyazması nüshasının son parçalarını çok geç olmadan posta yoluyla göndermiş. 1801'de "Prusya bitmiş abi" diye hayıflanmakla o günlerde yaşadıkları muhtemelen çok başka şeyler. Her şeyden önce, beklenen olup da Fransızlar şehre girince insanlar başta ne yapacaklarını bilemiyor. Fransız İmparatoru'nun izniyle herkesin bu hafif birliklerin taleplerine sessizce boyun eğmekle günlük hayatlarına bir şekil devam ettirme hakkı olduğunu henüz tam kavrayamadıkları için, beceriksizce davranıp başı derde giren epey insan olmuş. Hegel'in yengesi ve komşu Döderlein hanesi yalnızca korkuyla, on iki subayı evlerine yerleştirmek zorunda kalarak atlatıyor durumu.

Devamı sayfa 64'te...

On Language Policies & Epistemic Injustice: Linguicide in the Classroom

Doğa Naz Köksal
Boğaziçi University, Linguistics

Abstract

This paper examines how state-enforced monolingualism beginning in primary education produces systemic epistemic injustice for native speakers of non-dominant mother tongues, focusing on the historical case of Kurdish language policy in Turkey. I argue that the institutional exclusion of a mother tongue constitutes a direct, structural injury to individuals' capacity as knowers. Analyzing this case through Fricker's infamous framework on epistemic injustice and the sociolinguistic discourse on linguistic genocide or linguicide, I argue that native language identity is one of the main targets of epistemic injustice in monolingual states.

1. Introduction

Language is, other than many wonders we attribute to it, an epistemological architecture, the primary tool via which human subjects categorize reality and collectively build a so-called "knowledge". There are many famous examples of how an object or a concept being classified under one thing or the other can alter our own perception of it. Prioritizing language in this way does not, necessarily, require endorsing a strict linguistic determinism or relativism that reduces thought entirely to vocabulary. I am not arguing for any of such. I, in fact, argue that phenomenological experience and core human perceptions are universal, and the psychological reality of an event exists in consciousness prior to and independent of its codification. However, an essential gap might exist between experiencing a phenomenon and possessing the shared resources required to render it communicatively legible and institutionally recognized. Miranda Fricker's account of hermeneutical injustice is famously illustrated in her book by the history of the term "*sexual harassment*."¹ When Carmita Wood, one of the first women in the States to sue her employer on

the grounds of sexual harassment, suffered persistent, unwanted advances in the workplace during the 1970s, the violation of her space was undeniable. Before feminist activists conceptualized the phrase "*sexual harassment*," the collective interpretive pool lacked the tools to name such a violation. Wood and countless women's stories were often dismissed as isolated personal conflict rather than structural misconduct.

A parallel dynamic unfolds across people from different educational backgrounds today. Someone who is affiliated with an educational institution like a university, who has access to lectures, contemporary literature, and is able to participate in activism, like myself, would be equipped with conceptual tools. Let us give the example of "rıza inşası" (the construction/manufacturing of consent). This phrase has been formally conceptualized by the Cinsel Şiddetle Mücadele Derneği (CŞMD) in their 2016 workshop series and codified in their 2017 Kavramlar Sözlüğü.² So, it is fair to say that the Turkish codification of this concept is fairly recent. By defining rıza inşası as the non-physical mechanisms (emotional pressure, manipulation, social exhaustion, and so on) used to fabricate an apparent consent, the term provides a cognitive handle that instantly validates boundary violations without requiring proof of physical force. In contrast, a subject who might have access to this literature but has not been familiarized with it for any reason, despite living through and intuitively understanding coercive dynamics, lacks this specific phrase in their everyday interpretive pool. This would be an incidental case. Whereas, due to a more systemic difference between my and another person's background, they might have never been exposed to this literature or activism ever in their lives. Then, here comes the systematic hermeneutical lacuna (or gap) which leaves them unable to render their lived experience legible as immediately as a subject like me and more burdened with justifying their personal narrative. As with Fricker's example, the vocabulary does not create the reality of the harm. It, rather, determines whether that reality can be collectively understood and legitimized.

¹ Miranda Fricker, *Epistemic Injustice: Power and the Ethics of Knowing* (Oxford: Oxford University Press, 2007), 149.

² Cinsel Şiddetle Mücadele Derneği (CŞMD), "Kavram Tartışmaları 2: Arzu, Rıza ve Rıza İnşası," June 26, 2016.

When this conceptual deficit is engineered through state policy rather than localized social asymmetry, hermeneutical marginalization comes into the scene. The state-enforced suppression of non-dominant native languages, for instance, creates a problem that is not just an incidental lack of vocabulary but an institutional prohibition on meaning-making itself. It inflicts a structural harm, for it forces these individuals to express their lived injustice in an alien official tongue and leaves them vulnerable to dismissal in administrative settings. Such harm, however, is also beyond administrative discrimination: it constitutes a direct, structural violation of the minoritized subject's standing as an epistemic agent, or a "knower."

This paper aims to investigate this specific phenomenon within Miranda Fricker's framework of hermeneutical injustice to the institutional suppression of minority mother tongues. I will try to argue that state-monopolized education produces a hermeneutical lacuna, a gap in collective interpretive resources. If the state denies the necessary infrastructure to develop their mother tongue in public life, minoritized subjects are deprived of the collective interpretive tools required to render their social experiences legible. As a result, minority language speakers are subjected to systemic epistemic disadvantage.

2. Theoretical Framework: Hermeneutical Injustice

In *Epistemic Injustice: Power and the Ethics of Knowing*, Miranda Fricker identifies two distinct ways in which relations of power inflict structural harm on subjects in their capacity as knowers: testimonial injustice and hermeneutical injustice.³ While both forms of epistemic injustice are products of identity prejudice and systemic asymmetry, their mechanisms differ. Testimonial injustice occurs at an immediate, interpersonal level when identity prejudice causes a hearer to assign a deflated level of credibility to a speaker's word. In this dynamic, the speaker possesses the conceptual vocabulary to articulate their testimony, and the hearer possesses the linguistic framework to understand it. However, prejudice acts as an epistemic filter that discounts the speaker's validity. Hermeneutical injustice, by contrast, operates prior to any specific act of testimony. Fricker defines it as "the disadvantage caused by a gap in collective interpretive resources."⁴ It occurs when a subject is rendered unable to make their social experiences intelligible either to

others or to themselves because the shared interpretive pool lacks the requisite conceptual tools. So, hermeneutical injustice is the social condition rooted in the unequal access to the institutions where collective meanings are created, standardized, and validated. While testimonial injustice concerns an immediate, interpersonal deficit in credibility during communication, hermeneutical injustice is rooted deeper and is oftentimes institutional. It occurs when a marginalized social group is excluded from equal participation in public practices.

This unequal participation is the root structural condition for hermeneutical injustice to emerge. The members of this disadvantaged group, as Fricker calls it, are hermeneutically marginalized. Hermeneutically marginalized do not merely suffer incidental gaps in communication. The concepts that dominate the public sphere reflect exclusively the experiences and interests of socially powerful groups. As a consequence, when marginalized subjects attempt to articulate a distinctive form of oppression, they encounter a hermeneutical lacuna (a hermeneutical gap). Their lived reality remains uncoded within official discourse, forcing them into a constant, not one-off, struggle for social credibility:

The notion of marginalization is a moral-political one indicating subordination and exclusion from some practice that would have value for the participant. Obviously there can be more and less persistent and/or wide-ranging cases of hermeneutical marginalization. Although the term will be most at home in cases where the subject is persistently denied full hermeneutical participation in respect of a wide range of social experiences, nonetheless we can apply the term in slighter cases. Thus someone might be hermeneutically marginalized only fleetingly, and/or only in respect of a highly localized patch of their social experience. But hermeneutical marginalization is always socially coerced. If you simply opt out of full participation in hermeneutical practices as a matter of choice (perhaps, fed up with it all, you become a modern hermit), then you do not count as hermeneutically marginalized—you've opted out, but you could have opted in. Hermeneutical marginalization is always a form of powerlessness, whether structural or one-off.⁵

Fricker's definition of hermeneutical marginalization as a socially coerced powerlessness provides us a critical theoretical lens for analyzing state language policies. When a minoritized individual is not allowed to use their native language in public institutions, they have not "opted out" of standardizing, developing, or deploying their language in

³ Fricker, *Epistemic Injustice*.

⁴ Fricker, *Epistemic Injustice*, 152-54.

⁵ Fricker, *Epistemic Injustice*, 153.

public and intellectual life. Instead, it is the state that actively deploys legal, educational, and penal mechanisms to exclude any language other than its own, in which collective social meanings are generated. The resulting hermeneutical lacuna is always beyond an accidental linguistic gap, a structural marginalization and state-enforced epistemic powerlessness.

To analyze the systematic exclusion of non-dominant linguistic groups, I want to place this epistemological framework in direct dialogue with the sociolinguistic concept of linguistic genocide. The concept emerged from the debates following the Second World War. Raphael Lemkin originally conceived of linguistic and cultural destruction as core techniques of genocide in 1944. When the United Nations undertook preparatory work for what became the 1948 *Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*, physical, cultural, and linguistic genocide were all covered in the draft prepared by the UN Ad Hoc Committee. Cultural and linguistic genocide was defined as any deliberate act committed with intent to destroy the language, religion, or culture of a national, racial, or religious group.⁶ The draft specified acts such as: “Prohibiting the use of the language of the group in daily intercourse or in schools, or the printing and circulation of publications in the language of the group... Destroying or preventing the use of libraries, museums, schools, historical monuments, places of worship or other cultural institutions and objects of the group.”⁷

Although the final 1948 Convention was accepted, Article III was not included. The draft, though, gave sociolinguistics a definition to work with. Tove Skutnabb-Kangas extensively developed this concept within educational and human rights discourse. She argued that state-enforced monolingual schooling operates as a form of linguistic genocide by forcibly severing children from their native languages and dismantling their native cognitive foundations.⁸ Just like Fricker, who argues that hermeneutical injustice not only entails social discrimination but also violates the individual subjected as an epistemic agent, a “knower,” Skutnabb-Kangas highlights that linguistic eradication prevents children from using their already developed native cognitive foundations in public and intellectual life.

If we analyze this concept through Fricker’s lens, linguistic genocide is not just a cultural or sociopolitical injury. It is the ultimate institutional tool of hermeneutical marginalization. I aim to explore these two concepts together and demonstrate how the barring of non-dominant native languages from public life, especially educational institutions, results in epistemic harm.

3. Hermeneutical Injustice in Education

The primary educational system serves as one of the foundational institutional sites where hermeneutical marginalization is formally enforced. In Turkey’s historical language policy, compulsory state-language education was never a neutral pedagogical regulation. It has been used as a central mechanism of nation-building and a tool for assimilation. To understand how language policies hermeneutically marginalize minority-language speakers, the political motives of the modern nation-state paradigm need to be analyzed.

As Tove Skutnabb-Kangas argues, classical nation-state ideology fears unassimilated minority groups, viewing multiple linguistic communities within the nation as an inherent threat that leads to territorial fragmentation or political disintegration. Linguistic uniformity is one of the pillars of state sovereignty; so, possessing a unifying and “developed” national language becomes the prerequisite of statehood, functioning on par with a national flag or anthem. To legitimize this enforced homogeneity, nation-states deploy linguisticism, the ideological hierarchization of speech communities through deliberate labelling, as Skutnabb-Kangas defines it. Linguistic policies recognize only dominant groups as possessing a “true language,” while the mother tongues of powerless groups are demoted to “dialects,” “vernaculars,” or “patois.”⁹ Because dialects are deemed linguistically underdeveloped to fulfill modern institutional functions, groups labelled as dialect-speakers are disqualified from being legitimate epistemic communities. In the Turkish context, state-sponsored ideological constructs such as the “Turkish History Thesis” (Türk Tarih Tezi) and the “Sun-Language Theory” (Güneş-Dil Teorisi) established an “academic” discourse in which Kurds were reframed as Turks who had merely forgotten their “Turkishness” and spoke a broken form of another language.¹⁰ Under this framework, Kurds were categorized as:

⁶ Francesco Capotorti, *Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*, UN Doc. E/CN.4/Sub.2/384/Rev.1 (New York: United Nations, 1979).

⁷ Tove Skutnabb-Kangas, *Linguistic Genocide in Education or Worldwide Diversity and Human Rights?* (Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2000), 316.

⁸ Skutnabb-Kangas, *Linguistic Genocide in Education*, 316.

⁹ Skutnabb-Kangas, *Linguistic Genocide in Education*, 168.

¹⁰ Welat Zeydanlioğlu, “‘The White Turkish Man’s Burden’: Orientalism, Kemalism and the Kurds in Turkey,” in *Neo-Colonial Mentalities in Contemporary Europe? Language and Discourse in the Construction of Identities*, ed. Guido Rings and Anne Ife

Name given to a group or a member of this group of Turkish origin, many who have changed their language, speaking a broken form of Persian and live in Turkey, Iraq, Iran.¹¹

By linguistically stripping Kurdish of the status of an independent language, the state justified its refusal to grant education in their native language, framing native fluency as a developmental deficit rather than a legitimate linguistic foundation. This political motive was codified directly into the 1982 Constitution after the 1981 Coup:

No language other than Turkish shall be taught as a mother tongue to Turkish citizens at any institutions of training or education. Foreign languages to be taught in institutions of training and education and the rules to be followed by schools conducting training and education in a foreign language shall be determined by law. The provisions of international treaties are reserved.¹²

Many native Kurdish speakers in Turkey have been excluded from primary education in their native language over the decades.

In practice, this constitutional prohibition operates through what Tove Skutnabb-Kangas calls a “submersion” (or “sink-or-swim”) model of schooling.¹³ Unlike immersion models, which use a child’s native proficiency as a foundation for a second language, submersion models force the children into an educational environment that includes exclusively a dominant state language they do not yet comprehend. In a submersion model, the children’s native languages are completely absent from the curriculum; and, on top of that, they are structurally silenced, punished, and even treated as learning handicaps. The school does not recognize the child’s native linguistic fluency as a cognitive foundation upon which reasoning can be built because the state does not recognize the minority language as adequate to carry or build knowledge in the first place. The submersion model aims to eradicate linguistic traits as soon as possible, beginning from primary education to replace them with the official state language.

The reality of this submersion model and its enforcement in the classroom is documented in an interview with Alişer Cengaver:

Up until the age of 7, I had never heard Turkish. Then I entered a Turkish-medium school. There was a mix of Turkish and Kurdish teachers in my residential school, but even the Kurdish teachers did not allow me to speak my mother tongue. Kurdish children were required to recite the Turkish national poem in Turkish even before they knew the language. If the children spoke Kurdish, they were punished. Some were beaten on the hands with rulers; others were forced to stand for hours. Some teachers punished children by burning their hands on the stove used to heat the classroom. It is very difficult for Kurdish children to learn Turkish since Kurdish is an Indo-European language which has nothing in common with Turkish, an Altaic language. Kurdish children have a high drop-out rate. In part, this is due to the problems Kurdish children have in Turkish-medium classes.¹⁴

This institutionalized physical and pedagogical coercion grows beyond classrooms. Codified through the 1982 Constitution (such as Law 2932 and Law 1587), the state explicitly criminalized Kurdish broadcasts, publications, and native names, decreeing Turkish as the sole legitimate mother tongue of all citizens. This policy was then followed by the renaming of thousands of Kurdish villages by the year 1986. All these institutional prohibitions systematically erased the public footprint of the language to enforce a monolingual landscape. When analyzed through Miranda Fricker’s framework, this systematic deficit directly produces hermeneutical marginalization, a structural condition where a group is excluded from equal participation in the social practices by which collective meanings are generated and accredited. Barring Kurds from formal schooling prevents the standardization and academic codification of the language. Then, eradicating all the cultural accumulation by wiping away any trace of their language destroys the already built knowledge and replaces it with “the official knowledge.” When children are coerced into acquiring abstract concepts exclusively in Turkish under threat of punishment, they suffer a profound epistemic injury. So, for the child, their native linguistic realm comes to consist only of “non-knowledge,” whereas the state language, Turkish in this case, is the only way to “knowledge.”

(Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2008), 161.

¹¹ Türk Dil Kurumu, definition of “Kürt” (1936), quoted in İsmail Beşikçi, “*Türk Tarih Tezi*,” “*Güneş-Dil Teorisi*” ve *Kürt Sorunu* (Ankara: Yurt Kitap-Yayın, 1991), 177.

¹² Türkiye Cumhuriyeti Anayasası [Constitution of the Republic of Turkey], 1982, art. 42, para. 9.

¹³ Skutnabb-Kangas, *Linguistic Genocide in Education*, 582.

¹⁴ Skutnabb-Kangas, *Linguistic Genocide in Education*, 321.

This aligns with Skutnabb-Kangas's formulation of linguistic genocide. She claims that structural policies prohibiting the use of a minority language in public life forcibly sever children from their linguistic heritage and notes that denying a group the right to education in its mother tongue is an assault on the group's collective existence and autonomy. Theorizing this systematic linguicide through Miranda Fricker's framework, we can see its epistemological consequences. Linguicide operates as the ultimate institutional instrument of hermeneutical marginalization. When the state criminalizes the public life of a mother tongue, it systematically deprives an entire linguistic collective of the institutional spaces required to generate and accredit its own concepts.

The linguistic policies, on the other hand, deem non-official languages as “broken forms” of a language, a “dialect”, “vernacular”, and consequently not fit for carrying any legible knowledge or reason. This creates a strong identity prejudice against the marginalized group, resulting in testimonial and hermeneutical injustice. When their right to testify in their native language is prohibited because the language is deemed illegible for knowledge, they encounter a testimonial injustice. When they are prohibited from participating in collective knowledge-building through writing, teaching, and creating, they are subjected to hermeneutical injustice. The minority speakers, then, are trapped in a loop: their native conceptual reservoir is forcibly starved of the resources necessary to evolve in institutional domains, and their native languages are pathologized for being too underdeveloped to be used in public and intellectual life. So, they are forced to interpret their lived experiences, grievances, and legal claims exclusively through an official state language historically designed to deny their existence.

4. Conclusion

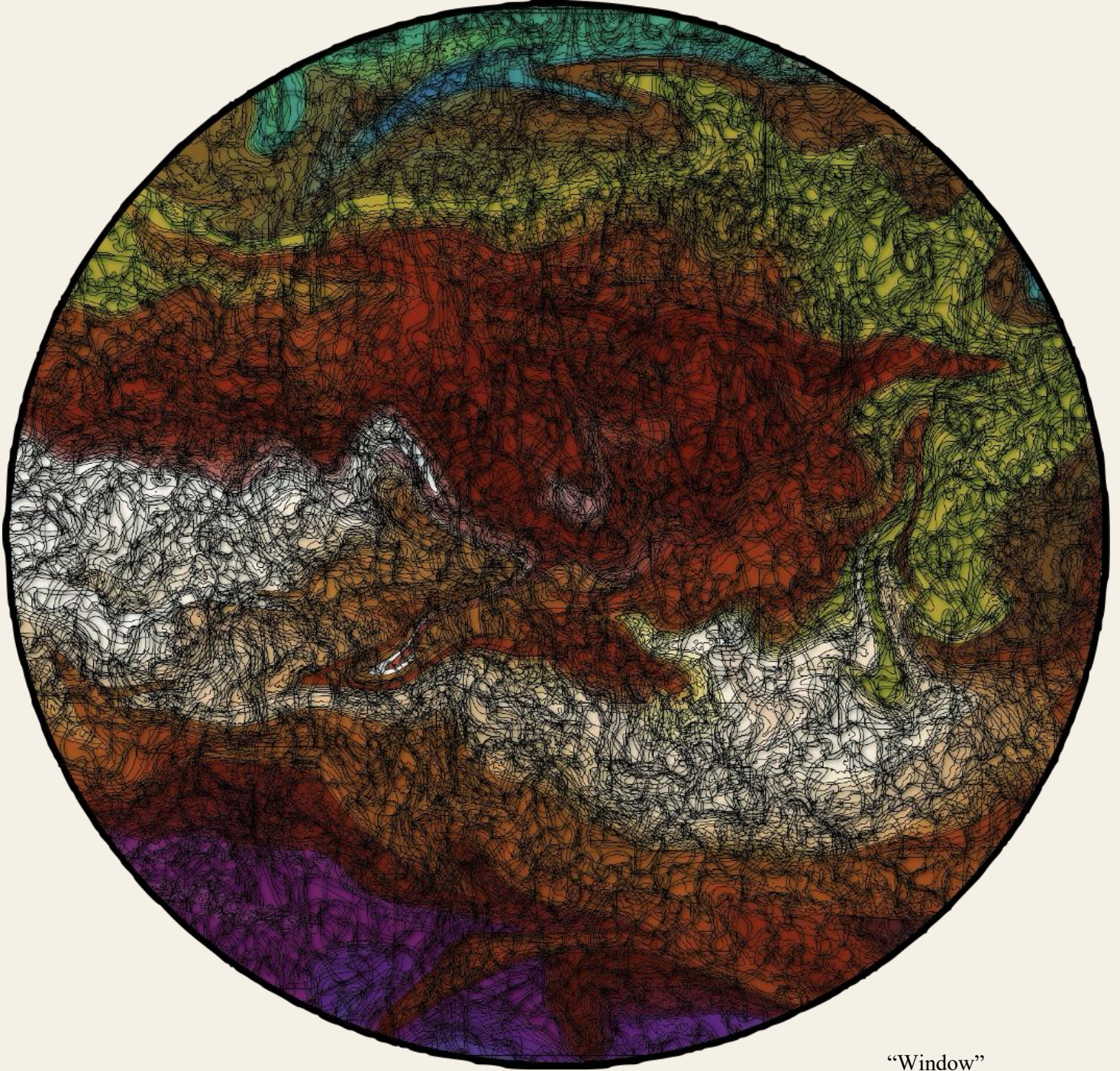
When analyzed through Miranda Fricker's framework, this state-sponsored linguicide is a manifestation of identity-based, systematic epistemic injustice. A person's mother tongue can never be neutral or interchangeable. It is always at the core of one's social and political identity. So, suppression of native languages creates identity-based discrimination against their speaker. It hermeneutically marginalizes them and excludes them from equal participation in public life. The state reduces the minority speakers' native fluency to “non-knowledge,” and ensures that they remain alienated from their native language's capacity to generate “knowers”.

Children's primary language is kept absent from any legible source of information throughout their education, and the same harm advances later in their life when their words in a courtroom are officially recorded as coming from an “unknown language” (bilinmeyen bir dil). This systemic marginalization inflicted by the state authorities deprives human beings of their public legibility from the beginning. It gives their human voice, human language, an identity-based disadvantage.

Ultimately, recognizing mother-tongue suppression as a systematic epistemic wrong clarifies the true stakes of language rights. Linguistic rights are not supposed to be a privilege granted by state authority. They are an essential requirement for human autonomy, legibility, and collectivity. It is the basic right to be recognized as an equal knower in the world.

Bibliography

- Beşikçi, İsmail. *Türk Tarih Tezi, Güneş Dil Teorisi ve Kürt Sorunu* [The Turkish history thesis, Sun-Language theory and the Kurdish question]. Istanbul: Komal, 1977.
- Capotorti, Francesco. *Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*. UN Doc. E/CN.4/Sub.2/384/Rev.1. New York: United Nations, 1979.
- Cinsel Şiddetle Mücadele Derneği [CŞMD]. *Kavramlar Sözlüğü: Cinsel Şiddet Alanında Kavramlar ve Tanımlar*. Istanbul: CŞMD Yayınları, 2017.
- Fricker, Miranda. *Epistemic Injustice: Power and the Ethics of Knowing*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Lemkin, Raphael. *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress*. Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace, 1944.
- Skutnabb-Kangas, Tove. *Linguistic Genocide in Education—or Worldwide Diversity and Human Rights?* Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2000.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası [Constitution of the Republic of Turkey]. 1982.
- Zeydanlioglu, Welat. *"The White Turkish Man's Burden": Orientalism, Kemalism and the Kurds in Turkey*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2008.

“Window”
Sanatçı: Sude Metin

Okuma Grupları

Her dönem olduğu gibi, önümüzdeki güz dönemi de BÜFET kapsamında birbirinden ilginç ve heyecan verici okuma gruplarıyla karşınızda olacağız! Bu bölümü okuma gruplarımızı tanıtmaya ayırdık:

Simondon Okuma Grubu (11 Hafta) Düzenleyen: Sarp Kargı

Bu okuma grubunda, Fransız felsefeci Gilbert Simondon'un "Individuation in Light of Notions of Form and Information" başlıklı tezini (İngilizce çeviri üzerinden) değerlendireceğiz. Simondon tezinde kozmosa, doğaya, doğa bilimlerine, insana ve kolektife dair bütüncül bir anlayışı, varlığın oluşum süreçlerine çok dikkatli bir şekilde mercek tutarak oluşturmaya çalışır. İncelemesinin verdiği meyve ise "bireyleşme" kavramıdır: fokurdayan bir potansiyeller denizinin kristalleşmesiyle form kazanan varlık, ve bu "enformasyon" süreciyle ortaya çıkan, büyüyen, yepyeni olasılıklar ve "anımlar" kazanan "birey"...

Bu dönemki okumada mevzubahis tezin büyük kısmının üzerinden geçecek, Simondon'un doktrininin temellerini sıkı şekilde keşfetmeye çalışacağız. Önceden verili formların reddiyle çıkacağımız bu yolculukta en temel prensiplerden varlığın oluşumunu (ontogenez), bireyleşmeye yol açan prensipleri ve bu prensiplerin kendilerinin bireyleşmelerini, fiziksel, kimyasal, biyolojik ve canlı varlıkların aşama aşama oluşumunu keşfedeceğiz. Zaman zaman itirazlarımızın da olacağı bu keşif yolculuğunun sonu ise bizleri; insanla, insana ait olan anımla, kolektifle ve "ötesi" ile (şimdilik) ucu açık bir şekilde baş başa bırakacak...

Fizyolojik Antropoloji Okuma Grubu (11 Hafta) Düzenleyen: Sencer Çetinkaya

Felsefe tarihinde pek çok okul, insanın duyularının ve mental kapasitelerinin çalışılmasıyla beden ve ruhun tanınabileceğine, bu şekilde de insanın ne şekilde yaşaması gerektiğini belirleyecek bir normativiteye varılabileceğine inandı. Beden denen mekanizmayı ve çalışma düzenini anlarsak ne yaptığımızı, neyi neden yaptığımızı ve en önemlisi ne yapılması gerektiğini anlayıp kendimiz için iyi yöneticiler olabiliriz(!) İlk bakışta fena bir fikir değil gibi duruyor. Bedeni kullanmayı öğrenmek. Fakat, o hâlde, yönetecekler ve

yönetilecekler belirlenmeli. Neye göre? İnsanın çeşitli kapasitelerinin kuvvet ve diğerleri üstünde kurdukları üstünlükle yaşamda nelere sebep verdiğine göre. Buradan da bir insani/hayvani, kontrollü/kontROLSÜZ ve en temelde de en belirli sonuç üretmeye muktedir olanlarla belirsiz, pasif ve kapılgan olanlar arasında kurulacak ayrımlar geliyor. Yaygın kanıda en belirsiz alımlama yetileri olarak fiziksel duyu organlarının kullanıldığı etkilenmeler sıklıkla en dışta, en *hayvanca*, gibi; akli alımlama ve üretimse en içte, en zor ulaşılır, en bedensiz ve en yüksek *insani* edimler gibi konumlandırıldı. Beden *hayvanlaştıkça* yönetilmesi gerekene, *ruhlaştıkça* yönetmesi gerekene yakınıyor. İçerimizde bir hiyerarşi var. Bu da bir şekilde sosyal hayatın tanzimine ve kültüre yürütülmesi gereken belli hiyerarşilere zemin sunuyor.

Bu okuma grubunda verili bir hiyerarşi benimsemeden, mümkün mertebe güncel fizyoloji çalışmalarını baz alarak insanın duyu kapasitelerine; bu çalışmalardan hareketle de sosyal tarih ve kültüre yeni bir *gözle*—veya başka bir organla—bakmaya çalışacağız. Her şeyden önce, artık biliyoruz ki, insanın çevresiyle kurduğu alımlama ilişkisini incelemekte görme, işitme, tat, koku ve dokunmadan ibaret olan beşleme yetersiz. İnsan bedeninin duyularına dair, sözüm ona, proprioepsiyon (*özduyum?*): bedenin kaslar, tendonlar ve eklemler sayesinde kendi konumunu, duruşunu ve hareketini algılaması; vestibüler sistem: yarımdaire kanalları ve otolit organların yardımıyla bedenin, özellikle başın hareketini, ivmesini ve yerçekiminden baz alınarak tüm vücudun denge ve yönelimini algılaması; nosisepsiye: potansiyel doku hasarına yol açabilecek uyaranların algılanması; c-tactile afferentler: insan derisinde bulunan, miyelinsiz (kılıfsız), yavaş iletim yapan özel sinir liflerinin özellikle hafif, nazik ve duygusal dokunmaları algılaması gibi yeni araştırma alanları var. Ayrıca ağrı, sıcaklık, kaşıntı ve sosyal dokunma gibi konularda özellikle 90'lardan bu yana yapılan çalışmalar da hâlihazırda bilinen sistemlerin sınırlarını yeniden çiziyor.

Okuma grubumuzda önce genel bir temel sunması adına, daha erken ve yönetsel metinlere; Lorenz, Tinbergen ve (sosyolog) Mauss'un, hayvanların farklı kapasitelerinin çalışılması ve hem bireyiçi hem de fertlerarası yürütülen organizasyonların anlaşılması için etolojik paradigmlar oluşturmak maksadıyla ortaya attıkları sorulara bakacağız. Sonra A.D. Craig'in interosepsiye odağındaki nöroanatomi çalışmalarından Olausson ve McGlone'un dokunmanın modaliteleri ve kullanılan farklı sistemlere dair yürüttükleri araştırmalarına, farklı bilim insanlarının proprioepsiye ve vestibüler sistem çalışmalarından Deacon'ın organizma, anlam ve ortaya çıkış üzerine

düşüncelerine uzanan, daha spesifik olguları ele aldığımız bir hat izleyeceğiz. Bedenin duyuşsal kapasiteleri ile davranış, teknik, toplumsal ilişki ve kültürel biçimler arasındaki geçişleri araştıracağımız bu okuma grubuna önceden bir okuma yapmış olmak gerekmeksizin ilgili olan herkes davetlidir. Ancak söylemem gerekir ki Moleküler Biyoloji ve Genetik bölümü öğrencilerine ve nörobilimci dostlara, bize haddimizi aştığımız konularda yardımcı olmaları için özellikle ihtiyacımız olacak.

Epistemoloji Okuma Grubu (6 Hafta)

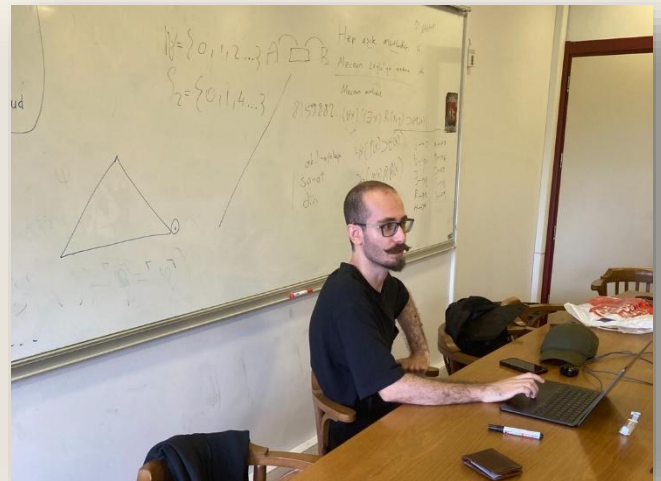
Emirhan Diler

Bu okuma grubunda; “Bilgi nedir?”, “Hangi tür bilgiler vardır?”, “Bir şeyi bildiğimizi söyleyebilmemiz için hangi koşullar gereklidir”, “Bir inancı ‘gerekçeli’ yapan nedir” gibi sorular üzerinden epistemolojinin temel tartışmalarını inceleyeceğiz. Aynı zamanda klasik bilgi tanımına yönelik önemli bir itiraz olan Gettier Problemi’ni ve bilginin sınırlarını sorgulayan şüpheciliği konu edineceğiz. Okuma boyunca bu problemleri hem tarihsel argümanlar hem de çağdaş tartışmalar üzerinden ele alacak; bunları gündelik hayatta neye dayanarak bir şeye inandığımız, başkalarının söylediklerine ne zaman güvendiğimiz ve sahip olduğumuz bilgileri nasıl değerlendirdiğimiz gibi sorularla da ilişkilendireceğiz. Felsefenin en temel konularından olan “bilgi” ve “bilme” kavramlarına meraklı her seviyeden katılımcıyı okuma grubumuza bekliyoruz.

Critical Theory Reading Group (5 Hafta)

Ediz Yaşar

Some regard Critical Theory as a way to make sense of hard times. Born in the wake of, perhaps, the hardest of times, the Critical Theory of the Frankfurt School was the constellation of congenial minds who practiced an unwavering resistance in the face of the agonies of the early twentieth century. Those attentive to the words of these extraordinary individuals who endured those days of horror today find something beyond a heartfelt refusal of the world of yesterday. They encounter one of the most arresting sources of thinking as critique—the critique of the times that employ unending forces against thinking. The Critical Theory Reading Group longs to acquire a familiarity with some of the Frankfurt critical theorists who promised, if not the advent of a better world, a prospect of non-complicity with the infliction of unnecessary miseries. Reflecting on seminal pieces that include Karl Marx’s *On the Jewish Question*, Max Horkheimer and Theodor Adorno’s *Dialectic of Enlightenment*, Herbert Marcuse *An Essay on Liberation*, and Walter Benjamin’s *Theses on the Philosophy of History*, the five-week reading group aims to think with great minds on the possible ways out of our self-imposed damages on human and nonhuman bodies alike

Taha Topaloğlu, Matematik Felsefesi
Okuma Grubu (Temmuz, 2026)

HEGEL'in GAYRİMEŞRU EVLADININ MAKÛS TALİHİ

(Sayfa 55'ten devam)

Askerlerin şehre girdiği gece Hegel, kendi evi işgal altında olduğu için Baş Komiser Hellfeld'in evine sığınmış. Pencereden baktığında pazar meydanının tamamı Fransız kamp ateşleriyle kaplı, odun bulmak için kasap tezgâhları, çöp kutuları sökülüp yakılmış. Hegel, akşamüstü sokaktan geçen süvarilerin arasında, keşif için şehri terk eden İmparator'u görüyor. Dostu Niethammer'a yazdığı mektupta Napolyon'a olan hayranlığını; at sırtında, dünyanın tek bir noktasında toplanmış, kolunu uzatıp bütün dünyaya hükmeden bu adam için kullandığı "dünya ruhu" (Weltseele) yakıştırmasıyla ifade ediyor. Mektubun kalanıysa durumunun vehametiyle alakalı. Hegel beş parasız ve elyazmasının akıbetinden emin değil. Yayıncısından peşin ödeme istemiş, reddedilmiş; son teslim tarihinin de mevcut koşullarda bu kadar katı tutulmasına içerliyor. Postanın hâlâ işleyip işlemediğine dair garantisi yokken, elindeki tek imkânı tüm riskleri göze alıp elyazmasını postaya vererek kullanmış. Niethammer'e ulaşmak için de genel karargâhın konakladığı bir evden geçiş izni koparmaya çalışıyor; araçlar buluyor. Parasının en kısa sürede ulaştırılmasını istiyor: Yakında buna kesinlikle ihtiyacı olacağını belirtiyor 13 Ekim'deki bu mektupta. Ve mektubun sonunda, önceki mektubunun ulaşip ulaşmadığından emin olamadığı için, bir hafta önce bildirdiği bir ölüm haberini, Heiligenstädt'in vefatını, bir kez daha tekrarlıyor.

Bu olaylar biraz durulup birkaç ay geçince Hegel'in gayrimeşru evladı Ludwig, *Fenomenoloji*'nin ilk baskısı matbaadan çıkmadan önce, 5 Şubat 1807'de kapkaranlık bir dünyaya gözlerini açıyor. Bu bahtsız çocuğun doğumundan yaklaşık bir ay sonra Hegel Jena'yı, dul kadını ve oğlunu terk edip Bamberg'e gidiyor, orada küçük bir gazetenin editörlüğünü kabul etmek zorunda. Bir zamanlar Alman felsefesinin en parlak kürsülerinden birinde ders veren adam için acı bir düşünüş bu. Kimi biyograflar bu kaçışı, hem parasızlıktan hem de büyümüş bir sorumluluktan uzaklaşma isteğiyle açıklıyor. Ludwig ve annesi de Jena'da kötü bir durumda kalıyor.

Biraz daha zaman geçince Hegel'in hayatı yoluna girmiş; 1808'de Nürnberg'de bir Gymnasium'a müdür olarak atanıyor. 1811'deyse kırk bir yaşındayken Marie Helena Susanna von Tucher'le evleniyor. Kadın, Nürnberg'in en köklü patrici ailelerinden birinin, bir senatörün en büyük kızı ve kendisinden yirmi bir yaş küçük. Bu evliliği haber alan Bayan Burkhardt, Hegel'i görmeye ve belki hesap sormaya Nürnberg'e kadar gitse de nafile. Hegel kadınla yüzleşmeyip onu para göndererek sakinleştirmeye çalışıyor: belki vicdan azabından, belki de skandalın pek kıymetli kayınpederinin kulağına gitmesinden korktuğu için. Sonraları Hegel'in soylu, zengin ve kendinden epey genç olan eşinden iki oğlu oluyor: Karl (1813) ve Immanuel (1814). 1816'da Hegel Heidelberg'de kürsü sahibi oluyor. Tam bu sıradaysa Ludwig'in annesinin öldüğü ve oğlunun yetimhaneye düştüğü haberi ulaşıyor kendisine; oğlunu bulunduğu yerden alıp kendi evine, Marie'den olma iki oğlunun yanına yerleştiriyor. 1817 baharı, Ludwig on yaşında. Bazı kayıtlara göre bir dönem Hegel soyadını taşıyor, sonra yine Fischer adına dönüyor. Ailedeki konumunun hiçbir zaman net olmadığının bir göstergesi olabilir. Bazı anlatımlara göre Ludwig, çocuklara ve kalan akrabaya doğrudan "Hegel'in oğlu" olarak değil, genç bir akraba ya da himaye edilen bir çocuk gibi tanıtılmış. Ludwig, üvey kardeşlerinin gördüğü ilgiyi hiç görmüyor. Tıp okumak istediğinde, kardeşlerinin üniversite masrafları için ayrılan paranın bir kuruşu ona ayrılmıyor. Ludwig, on dokuz yaşına geldiğinde, 1826 civarında, bu eşitsizliğe daha fazla dayanamayıp evi terk ederek Hollanda ordusuna paralı asker olarak yazılmış. Asker Ludwig, Hollanda Doğu Hint Adaları'na, bugünkü Cakarta'ya (o zamanki adıyla Batavia) gönderiliyor. 1831 yazının sonlarına doğru da orada sıtmadan ölüyor. Yirmi dört yaşında... Haber Avrupa'ya, o dönemin gemi ve posta hızıyla, aylar sonra ulaşacak. Haber Berlin'e varmadan önceyse, 14 Kasım 1831'de, kolera salgınının sardığı, kısa süre önce salgının geçtiğini sanıp döndüğü şehirde filozofumuz Hegel de ölüyor. Baba, dünyanın öbür ucunda ölen oğlunun, alsa da muhtemelen çok umursamayacağı haberini hiçbir zaman alamıyor. İkisi de aynı yılın içinde, birbirlerinden habersiz, art arda ölüyorlar. Oğuz Atay'ın Kasap Hegel'i çok daha sevilesi bir adam...

“Where Is My Home?”
Sanatçı: İdil Naz Baykan

Re-enchantment of Nature and the Return of the Word

Yunus Şahin

University of Tartu, Biosemiotics

Abstract

This paper asks why the long historical rise of strict naturalism, the view that nature is best understood in impersonal, mechanistic, and non-teleological terms, appears to have partially reversed in recent decades. I begin from externalist histories of modern science, focusing on Hessen, the Borkenau-Grossmann debate, Shapin, and Vihalemm. These accounts suggest that the emergence of modern science was closely related to transformations in production, mechanization, social organization, and practical activity. I argue however, if we took these accounts at face value, they fall short of explaining the recent reverse trend in science and philosophy as capitalism and modernity did not go anywhere. To address this, I propose the Return of the Word Hypothesis (ROWH). According to ROWH, the spread of computing and digital technologies has made symbolic and semantic inputs causally efficacious again in everyday experience. This, I suggest, may have made personalistic categories such as meaning, agency, intelligence, and goal-directedness increasingly intuitive as literal descriptions of nature.

1. Introduction

When it comes to science, I am somewhat old-fashioned. I tend to think that notions such as intentionality, subjectivity, agency, consciousness, and the like have no proper place in scientific explanation. Whenever I encounter an attempt to bring such categories into science, one of my eyebrows tends to rise. I become suspicious. And I suspect that, in this respect, I am hardly alone. Even today, I take it that a large proportion of scientists, though certainly in varying degrees across disciplines, expect something roughly similar from what they call science. They do not expect a scientific explanation to contain statements such as “God wanted it that way,” or “the electrons wanted to move in this direction.” Nor, in general, do they expect natural things to have purposes, or to act for the sake of some end. A scientist may, of course, believe such things for religious

or spiritual reasons. But these are not normally the kinds of considerations they expect to figure in a scientific explanation. On this picture, things in nature simply happen. Purpose, desire, intention, agency, expectation, meaning, and related notions have no role in this “happening by itself.” There are laws, rules, and mechanisms, and by studying them we understand nature. Indeed, there is not much else in nature that science needs to posit, since introducing other sorts of entities or properties seems to add nothing to our explanations. Nor, in any case, do our observations appear sufficient to establish their existence.

At this point one might object that we constantly employ such personalistic notions in ordinary life. Are we all simply mistaken? Not necessarily. In a familiar way of thinking, these notions are useful shorthand for processes that are, “in reality,” considerably more complex. They need not correspond to an additional layer of reality in their own right; rather, they function as convenient metaphors or compressed descriptions, allowing us to communicate effectively about complicated processes. Like metaphors in general, they may depart somewhat from literal reality without thereby becoming practically useless. They are, after all, subjective descriptions, products of the human mind, sometimes varying across cultures. Objective reality, by contrast, lies deeper down, in the cold, depersonalized laws, rules, and mechanisms described by science. These are not inventions of our minds. They are objective; they are there independently of us.

And scientists are hardly alone in viewing the world this way. Much of the modern world, particularly its educated parts, seems to share something like this picture. The familiar story, after all, is that modern science progressively dismantled the “idols” and supernatural superstitions of the past. As modernity and modern science spread; as science accumulated victory after victory, repeatedly passed the tests to which it was subjected, and seemed to open the gates of truth ever wider, people gradually moved away from superstition. Atheism emerged as an explicit identity, while many of those who remained religious nevertheless became

increasingly secularized. The effects of science extended far beyond scientists themselves. Today, many people appear to carry in their heads some version of this general picture concerning the relations among science, scientificity, nature, the supernatural, objectivity, truth, reality, metaphysics, and religion.¹

I will call this general picture strict naturalism.²

Yet, despite presenting strict naturalism as something close to a dominant outlook (perhaps even a kind of public consensus), I began by describing myself as old-fashioned. Why? That is, in fact, the question that led me to write this paper. My starting observation is that, for some time now, something appears to have been changing in science, or at least beginning to change. The shift becomes visible in the second half of the twentieth century, but it is particularly striking from the 1990s onward. Across several domains of the natural sciences, and in their theoretical and philosophical extensions, ideas have begun to flourish that sit rather uneasily with strict naturalism. More importantly, these ideas, theories, and research programs have not merely appeared — for ideas of this general sort have existed throughout intellectual history, often surviving at the margins — but have increasingly attracted attention, gained legitimacy, and in some cases entered popular culture as well.

A few rough examples may help make the phenomenon visible.³ Enactivist approaches defending a continuity between mind and life have extended notions of mentality and experience to forms of life to which we were previously reluctant to attribute them, ranging from so-called lower organisms to plants.⁴ Since their emergence, such approaches have attracted steadily increasing attention.

¹ It would be misleading to say that the picture I have sketched here coincides perfectly with my own philosophical commitments. What I am trying to capture is a rough, widely shared conception of what counts as properly scientific explanation.

² Strict naturalism is already an established term in the literature on naturalism, and in broad outline it overlaps with the position described here. That literature, however, contains a number of further distinctions concerning, among other things, objectivity, scientific realism, reductionism, and their relations to naturalism. Although I draw inspiration from that literature, I remain neutral here on many of these internal divisions and use the term in a broader and more general sense.

³ Most of the examples I use come from cognitive science and the philosophy of biology, simply because these are the areas with which I am most familiar. Comparable examples may well be found in other fields.

Panpsychism, according to which consciousness or experience is a fundamental feature of reality and in some sense present throughout the universe, has likewise become increasingly mainstream since the 1990s.⁵ In parallel, though by no means identically, theories such as Integrated Information Theory have made claims about consciousness at unexpectedly broad scales increasingly respectable subjects of scientific discussion.⁶ More recently, cosmopsychism has proposed that the universe as a whole may constitute a single entity possessing at least some psychological properties.⁷ The simulation hypothesis has also become remarkably widespread.⁸ Strictly speaking, talk of “simulation” need not imply a God-like subject who created the universe for some purpose, but in both popular and philosophical discussions it is frequently understood in precisely such terms.

Elsewhere, semiotic approaches such as biosemiotics and ecosemiotics, whose origins are older but whose visibility has increased substantially since the 1990s, have treated biological, ecological, and sometimes still broader natural processes in explicitly meaningful and teleological terms, regarding such vocabularies as legitimate descriptions of nature rather than merely convenient projections onto it.⁹ More recently still, Michael Levin’s work has defended the presence of goal-directedness in organisms and biological systems at surprisingly low levels of organization, while broader approaches to collective intelligence extend the language

⁴ Francisco J. Varela, Evan Thompson, and Eleanor Rosch, *The Embodied Mind: Cognitive Science and Human Experience* (Cambridge, MA: MIT Press, 1991): 147-184; Evan Thompson, *Mind in Life: Biology, Phenomenology, and the Sciences of Mind* (Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press, 2007), 10-15.

⁵ Philip Goff, *Consciousness and Fundamental Reality* (New York: Oxford University Press, 2017), 25-29; Galen Strawson, “Realistic Monism: Why Physicalism Entails Panpsychism,” *Journal of Consciousness Studies* 13, no. 10-11 (2006): 3-31.

⁶ Giulio Tononi, “Consciousness as Integrated Information: A Provisional Manifesto,” *The Biological Bulletin* 215, no. 3 (2008): 216-242.

⁷ Jonardon Ganeri and Itay Shani, “What is Cosmopsychism?” *The Monist* 105, no. 1 (2022): 1-5.

⁸ Nick Bostrom, “Are You Living in a Computer Simulation?” *The Philosophical Quarterly* 53, no. 211 (2003): 243-255.

⁹ Jesper Hoffmeyer, *Signs of Meaning in the Universe*, translated by Barbara J. Haveland (Bloomington: Indiana University Press, 1996), 18-24; 54-58.

of cognition and intelligence well beyond paradigmatic human, animal or even living cases.¹⁰

Even computationalism offers an instructive case. In the 1950s, computational approaches to mind were often criticized precisely for being excessively mechanistic and reductive. Yet over the last two decades, frameworks such as the Free Energy Principle¹¹ and Active Inference¹² have increasingly encouraged the description of living systems in mentalistic, representational, and therefore semantic terms.

In cognitive science, meanwhile, the Extended Mind thesis, first articulated in the late 1990s, proposed that the existence and operation of a mind may constitutively depend on objects and processes outside the organism.¹³ On such a view, mind does not simply reside inside nature, it extends into it. Inspired by the Gaia hypothesis, some researchers have even begun to speak of “planetary intelligence,”¹⁴ raising the possibility that intelligence might meaningfully be attributed at the scale of an entire planet.¹⁵

My point is not that all these theories are saying the same thing. They are not; to claim otherwise would be plainly false. What interests me is instead a family resemblance among them. In one way or another, they appeal to personalistic categories in explaining processes that strict naturalism had characteristically sought to describe in terms of laws, rules, and mechanisms alone. More importantly, these categories are not always treated merely as metaphors, instrumental shortcuts, or projections of the observer; they are increasingly presented as capturing features of nature itself.¹⁶

Strict naturalism, of course, was never the only conception of science. Alternatives have always existed. Yet if we look at the broad historical trajectory of modern

science, the movement appears to have been in one direction. Since the Scientific Revolution, strict-naturalistic modes of explanation, and the methods associated with them, became progressively more dominant. The developments I have just listed, especially those that have accelerated since the 1990s, seem to point in the opposite direction. Put schematically, the expanding territory of strict naturalism appears to have reached something like a plateau around the middle of the twentieth century, perhaps begun to contract thereafter, and entered a more visibly declining phase from the 1990s onward.

It is this phenomenon that I want to make the subject of this paper: Why did a historical tendency that had been gaining ground, authority, and credibility since the emergence of modern science begin to reverse? I take this to be, at bottom, a question in the history of science and the history of ideas. I will therefore approach it from that perspective.

I begin by asking how modern science and strict naturalism emerged historically. In doing so, I explain why I find externalist accounts in the history of science more promising than purely internalist ones. I then review several versions of such accounts. The central idea is that social, economic, and cultural transformations affect science, philosophy, and intellectual life by changing the structure of people’s experience; the recurrent ways in which they encounter, manipulate, and act within the world.

With this framework in place, I then reconsider the rise of strict naturalism alongside modern science. The same analysis allows us to ask a further question: What changed in the second half of the twentieth century, and especially around the 1990s, that might have begun to

¹⁰ Michael Levin, “Technological Approach to Mind Everywhere: An Experimentally-Grounded Framework for Understanding Diverse Bodies and Minds,” *Frontiers in Systems Neuroscience* 16 (2022): 768201; Patrick McMillen and Michael Levin, “Collective Intelligence: A Unifying Concept for Integrating Biology across Scales and Substrates,” *Communications Biology* 7, 378 (2024): 1-3.

¹¹ Karl J. Friston, “The Free-Energy Principle: A Unified Brain Theory?” *Nature Reviews Neuroscience* 11, no. 2 (2010): 127–138.

¹² Thomas Parr, Giovanni Pezzulo, and Karl J. Friston, *Active Inference: The Free Energy Principle in Mind, Brain, and Behavior* (Cambridge, MA: MIT Press, 2022), 3-13,

¹³ Andy Clark and David J. Chalmers, “The Extended Mind,” *Analysis* 58, no. 1 (1998): 7–19.

¹⁴ Adam Frank, David Grinspoon, and Sara Walker, “Intelligence as a Planetary Scale Process,” *International Journal of Astrobiology* 21, no. 2 (2022): 47–61.

¹⁵ One might perhaps add various forms of New Age spirituality to this list. I leave them aside since they fall outside my own area of expertise. Still, I suspect that whatever historical process explains the scientific trend discussed here should also bear some relation to the rise of such movements.

¹⁶ In contexts of this kind, one might ordinarily speak of mentalistic or anthropomorphic categories: I deliberately use personalistic instead. Whether notions such as purpose, intentionality, and meaning are necessarily mental is itself a matter of dispute. Calling them anthropomorphic is also potentially misleading, since the relevant contrast is not straightforwardly between humans and non-humans. The categories at issue are paradigmatically applied to “persons”. The metaphysical relation between persons and human beings lies beyond the scope of this paper.

push this mechanism in the opposite direction? My answer takes the form of an empirical hypothesis, which I call the Return of the Word Hypothesis (ROWH).

I conclude by identifying possible directions for further research and by distinguishing ROWH from several alternative explanations that overlap with it in some respects but posit different causal mechanisms.

2. How Did Nature Lose Its Spark? Nature De-enchanted

Strict naturalism, like virtually everything else in history and in the universe, is neither timeless nor placeless nor universal. Human beings have not always thought about nature in strict naturalistic terms. Indeed, leaving aside the general public, even philosophers did not, for most of history, conceptualize nature (or the cosmos more broadly) in this way. One might even say that the strict naturalism associated with modern science is historically anomalous. For much of human history, and across a wide range of cultures, nature was understood as something alive, intelligent, and responsive.¹⁷ The causes of events were often other agents, other personalistic beings. Such beings had intentions, desires, purposes, and moral dispositions. They could be stronger or weaker than humans, larger or smaller, visible or invisible, shorter-lived or longer-lived. What matters for present purposes is that the workings of nature were commonly understood through such personalistic categories.¹⁸ The world was enchanted, alive, mysterious, unpredictable, and populated by forms of agency. This changed with the emergence of modern science. The traditional story is familiar enough, and is nicely captured in Alexander Pope's famous line, "God said, Let Newton be! and all was light."¹⁹ On this picture, a handful of great scientists and philosophers like Copernicus, Galileo, Newton, Francis Bacon, and Descartes transformed the course of intellectual history through their discoveries. These figures laid the foundations of modern science by revealing that nature operated mechanically,

¹⁷ Carolyn Merchant, *The Death of Nature: Women, Ecology, and the Scientific Revolution* (New York: Harper & Row, 1980), 99-127.

¹⁸ In historical settings that were less overtly "mythic," personalistic structures often remained central in other forms, such as belief in a personal God, accompanied by angels, demons, spirits, magic, and related forms of agency.

¹⁹ Alexander Pope, *The Poetical Works of Alexander Pope, Volume 1* (Project Gutenberg, 2005), Epitaphs XII, <https://www.gutenberg.org/ebooks/9413>: I am, of course, caricaturing the traditional narrative somewhat here for reasons of space.

autonomously, lawfully, and according to discoverable rules and mechanisms. There was, on this account, little need for anything personalistic in the explanation of nature. In this way, the scientific method was born and the foundations of modern science were laid.²⁰

This classical narrative was, of course, later abandoned, or at least substantially complicated. One reason was that late nineteenth- and especially twentieth-century philosophy of science made it increasingly difficult to speak of the scientific method as a single, unified thing.²¹ Another was that the heroic narrative left too many questions unanswered. Very little in intellectual history happens in isolation. The fact that these major figures were able to think what they thought cannot plausibly be explained solely by their individual genius, or simply by the recovery of the ancient Greek intellectual heritage during the Renaissance. There must have been other forms of scaffolding. Otherwise, like Pope, we would merely be replacing an explanation of an important historical development with something resembling a miracle.²²

At this point, the problem branches in two directions. The question is simple: how were these philosophers and scientists able to come up with the views they did, and how did they come to occupy the role of founding figures of modern science?

The first answer is that, by this point in human history, a sufficient accumulation of ideas, arguments, observations, and knowledge had become available. These thinkers, together with other philosophers and natural philosophers working around them, were therefore in a position to take the necessary further steps. On this view, explanation consists largely in reconstructing lines of intellectual influence -who read whom, who responded to whom, what arguments, observations, and bodies of knowledge were available, and how these were transformed into new theses. The causal story is therefore one of tracing influence within the intellectual domain and following chains of reasons across time. If we reconstruct this network successfully, we will have explained how

²⁰ Peter Godfrey-Smith, *Theory and Reality: An Introduction to the Philosophy of Science* (Chicago: University of Chicago Press, 2003), 13-18

²¹ Godfrey-Smith, *Theory and Reality*, 30-37; 102-121.

²² There is a further problem. Neither at the time nor for a long period afterward were the works of these few canonical figures read by anything close to the whole scientific community, let alone the general public. It is therefore difficult to maintain that the conception of "nature" held by scientists or wider society was shaped directly by these few great minds alone. Other factors must have been involved in forming the broader intellectual environment.

modern science and strict naturalism arose — or, as some might prefer to put it, how they were discovered. This is the internalist approach in the history of science and ideas.

The second answer is that the decisive factors were socioeconomic and otherwise “external” to science itself.²³ These might include the financing of scientific work, the structure of economic relations at the time, the political or economic position of scientists and institutions, and the motivations associated with those positions. For someone who thinks of science primarily as a cumulative series of discoveries of truth (and this picture is, of course, quite congenial to strict naturalism), an externalist approach may initially seem difficult to understand. After all, are the things science discovers not objective facts, independent of our minds? What could social conditions, institutional arrangements, or researchers’ motivations possibly have to do with them? The compatibility of realist and objectivist assumptions with externalist historiography is a larger issue than I can address here. Suffice it to say that there is no obvious categorical inconsistency. Even a committed realist may ask why a particular truth was discovered at time Y rather than time X. The answer may perfectly well involve social, economic, political, or institutional conditions.

The truth of a proposition and the historical conditions under which someone comes to formulate, investigate, accept, or disseminate it are different questions. For the externalist historian of science, however, the deeper methodological point is one that receives one of its clearest formulations in Shapin.²⁴ The explananda of the history of science are beliefs, theories, concepts, bodies of knowledge and ideas and they are already intellectual. If we adopt a purely internalist strategy, we attempt to explain the intellectual exclusively by appeal to the intellectual. In that sense, we risk circularity: if the field is to be genuinely explanatory, it must explain intellectual developments at least partly in terms of factors that are not themselves simply further intellectual developments. This is why the analysis must take seriously the economic, social, institutional, and political conditions in which scientists and thinkers operated.²⁵

I find this methodological argument persuasive, and I will thus adopt an externalist orientation in this paper.

²³ Steven Shapin, “Discipline and Bounding: The History and Sociology of Science as Seen through the Externalism-Internalism Debate,” *History of Science* 30, no. 4 (1992): 333–369; Bence Nanay, “Internal History versus External History,” *Philosophy* 92, no. 2 (2017): 207–230.

²⁴ Shapin, “Discipline and Bounding,” 333–369.

2.1 Emergence of Modern Science

In this section, I examine several externalist accounts of how and why modern science, together with strict naturalism, emerged. I focus specifically on the Hessen, Borkenau–Grossmann debate, and Shapin. The main reason for selecting these accounts is that they address directly the problem that concerns us here, namely the emergence of modern science and the gradual consolidation of strict-naturalist assumptions. At the same time, they belong to some of the most influential and canonical strands of externalist historiography, and therefore give us a reasonably clear sense of what an externalist explanation in the history of science typically looks like. I will not try to decide in detail which of these accounts is correct, which is mistaken, or where exactly I agree or disagree with the many qualifications and criticisms that have accumulated around them. For the purposes of this paper, those details are secondary.

Later, I will also introduce Rein Vihalemm, whose work remains broadly within the externalist tradition but differs from these more classical approaches in two respects that are particularly important for my argument. First, Vihalemm places unusual emphasis on the role of “the Word”. Second, although he does not formulate the point in these terms, his analysis implicitly brings into view the experience and meaning-world of historical actors themselves. For that reason, I think his work offers an important clue for addressing one of the central weaknesses of classical externalism, that is, its tendency to leave the causal transition from social conditions to transformations in thought insufficiently specified.

In this section, I hope to establish three main ideas that will be important for the rest of the paper. The first is that, in externalist histories of the emergence of strict naturalism, the decisive historical rupture is repeatedly located, in one form or another, in technological development, especially machinery, and in the transformations of production that accompanied it. The second, particularly clear in Shapin’s work²⁶, is that this social and technological transformation need not have taken the form of a sudden “revolution.” It may instead have been distributed, gradual, and extended over time, less a consequence of what a small group of philosophers happened to write than of a wider transformation in the

²⁵ From an externalist perspective, two further questions are especially important. First, why did a particular idea emerge at this specific historical moment rather than substantially earlier or later? Second, why did a given idea, even if it appeared elsewhere at other times and places, gain acceptance and leave a lasting mark here rather than there?

²⁶ Shapin, “Discipline and Bounding,” 333–369.

organization of human life. The third is that even these accounts still leave something unexplained. They do not yet tell us, in a sufficiently causal sense, how such changes in social and technological life became changes in people's worldview.

2.1.1 Boris Hessen's Internalist Account

Let's now have a look at Boris Hessen's account.²⁷ Hessen presented his famous paper, *The Social and Economic Roots of Newton's Principia*, at the Second International Congress of the History of Science and Technology in London in 1931, a few years before the Borkenau-Grossmann debate, which we are going to talk about below. Hessen's main questions were: Why were sixteenth- and seventeenth-century scientists working on precisely the problems they were working on? Why did mechanics, hydrostatics, astronomy, ballistics, and related fields become central to physical inquiry, rather than some entirely different set of problems? Hessen's answer is that these were not problems generated solely by the internal logic of scientific thought. The dissolution of the feudal economy, the growth of merchant capital, the expansion of international trade, and the increasing importance of sectors such as mining created a new range of practical problems. Those practical problems, in turn, supplied science with a new problem set.

Hessen's causal chain runs roughly as follows: As merchant capital expands, the demand for larger-scale and more reliable maritime transport increases. This, in turn, requires larger and faster ships, a better understanding of buoyancy, improved navigation, and the construction of ports and canals. These practical demands generate problems in hydrostatics, hydrodynamics, astronomy, and mechanics. As mining expands, mines have to be drained and ventilated, and ore has to be lifted from underground; pumps, simple machines, and questions concerning air and water pressure therefore become increasingly important. Developments in military technology likewise bring artillery to the foreground, together with problems such as the trajectories of projectiles. Hessen thinks that, if we want to understand why Galileo or Newton were so deeply concerned with the motion of bodies, then we need

not look only at what earlier thinkers had said about motion: it may also matter that the world in which they lived was increasingly dependent on knowing how moving bodies behave. So, Hessen's point is that economic demands generate technical problems, and technical problems, in turn, help shape the agenda of scientific inquiry.

Hessen even uses this argument to explain not only why certain sciences developed, but also why others did not. Seventeenth-century technical practice provided an enormous amount of empirical and technological material for mechanics. From Hessen's perspective, it is therefore no accident that mechanical problems advanced so rapidly while other branches of physics did not develop in the same way. Scientific thought, in Hessen's account, does not simply select whatever problems it wishes to solve in an intellectual vacuum. Which problems and issues become important and even "thinkable" is partly shaped by the productive forces and technical practices already in place.

But Hessen's argument is not limited to scientific problem-selection. He also thinks that the social structure of the period shapes the broader ideological framework within which scientific problems are conceptualized. Newton is especially interesting in this regard. On the one hand, the *Principia* is perhaps the supreme achievement of describing nature as a mechanical system operating under mathematical laws. On the other hand, God by no means disappears from Newton's universe. Rather than explaining this simply in terms of Newton's personal religious beliefs, Hessen relates it to the social and political "class compromise"²⁸ that emerged in England after the Restoration and, especially, the Glorious Revolution. Even the advance of mechanistic science, then, does not amount to a straightforward and uninterrupted elimination of all personalistic features from nature.²⁹ The ideological limits of the period also constrain how far mechanization can be carried. Whether I find this particular part of Hessen's argument convincing is a separate question. For us, the important methodological move is that scientific content itself, and not merely the financing of scientific institutions or the

²⁷ Boris Hessen, "The Social and Economic Roots of Newton's Principia," in *The Social and Economic Roots of the Scientific Revolution: Texts by Boris Hessen and Henryk Grossmann*, ed. Gideon Freudenthal and Peter McLaughlin (Dordrecht: Springer, 2009), 41–101.

²⁸ I do not agree with this explanation but it is not an issue for the present paper. Suffice it to say that, we can see people can take different attitudes toward nature even when there is no need of "class compromise"; this sounds somewhat ad hoc and retrospective.

²⁹ This is somewhat both unexpected and expected. It is unexpected; what stopped Newton or others from fully taking a strict naturalist turn to everything? Even today, we can see very religious people can become quite good strict naturalist scientists. How does that work? However, it is also expected because, as I take it, even though pretty much everything has become "naturalized" in the history of science, social aspects or the "personalistic" realm have always eschewed such naturalization attempts. This is an interesting issue that needs to be investigated further.

social status of scientists, can become an explanandum of social and economic history.

The main insight Hessen contributes to this discussion is that social and economic needs create a kind of selection pressure that helps determine which scientific problems are pursued and which ideas receive greater attention and acceptance. At the same time, these needs and interests also seem, in Hessen's account, to shape, or at least constrain, the range of views that become thinkable in the first place. This influence, however, is not unlimited. Other political and ideological conditions within society can exert pressures in the opposite direction, restricting or counteracting the effects of economic and technical demands. We will see there are different approaches to cash out this relationship between society and science below.

2.1.2 Borkenau-Grossmann Debate

An important issue to consider at this point is one of the classical externalist debates about the origins of modern science: the Borkenau–Grossmann controversy that emerged around the Frankfurt School in the 1930s. The question Franz Borkenau tried to answer in *Der Übergang vom feudalen zum bürgerlichen Weltbild*³⁰ is, in broad outline, very close to ours. Why did a mathematical-mechanistic worldview emerge in the early seventeenth century, particularly in thinkers such as Descartes, Galileo, and Hobbes? Why did nature come to be understood less in terms of the qualities, essences, and purposes emphasized by the Scholastic tradition, and increasingly in terms of quantity, motion, impact, and mathematical relations? Borkenau does not look for the answer in the transmission of ideas from one philosopher to another, nor in the claim that certain arguments simply became more convincing than their competitors. Instead, he locates the source of this new mode of thought in the productive relations of the period, and more specifically in the rise of manufacture and the division of labour within the production process.

At the center of Borkenau's argument is a relatively simple but important idea: medieval craft labour is qualitative. What a shoemaker, blacksmith, or carpenter does is defined by the specific skills, techniques, and products of that craft. These activities are not homogeneous units that can be directly compared with one another. With the emergence of manufacture,

however, production begins to be broken down into simpler and repeatable operations performed by different workers. The particular qualities of labour thereby become progressively less important. What matters is no longer the distinctive activity of this or that craftsman; it is all the same as long as the outcome is quantifiable and functional enough. Quality is translated into quantity.

For Borkenau, this is the social context on which what he calls “abstract labour” becomes possible. And just as people begin to organize their economic life by reducing heterogeneous qualities to homogeneous, measurable, and quantitative units, they also begin to conceptualize nature in analogous terms. The abstract and homogeneous concepts of matter and motion characteristic of modern mechanics are, in this sense, an extension of the social organization of manufacture into the conceptualization of nature.

The mechanistic turn of the seventeenth century is therefore, for Borkenau, not merely an internal theoretical advance within science: there is a structural relation between the new mode of production and the new conception of nature. Just as manufacture strips production of its qualitative specificity and transforms it into divisible, calculable, and repeatable processes, this new conception of nature strips natural processes of their qualitative specificity and redescribes them in mathematical and mechanical terms. Borkenau takes one more step: for him, the mechanistic worldview is, in a sense, an extrapolation of the manufacturing process onto the cosmos as a whole. Natural phenomena come to be explained not through meaning, purpose, or their own distinctive qualitative powers, but through “meaningless” transformations of matter, motion, and impact.

Notice that, in the terminology I use here, Borkenau is of course not speaking of “strict naturalism” as such. What he is trying to explain, however, is one of the most important transformations on which strict naturalism would later depend, that is, the progressive reconceptualization of nature as something depersonalized and quantitative.

This is actually where Henryk Grossmann enters the debate.³¹ In fact, Grossmann does not reject Borkenau's basic project. He is an externalist in that regard himself; he agrees that the social origins of modern science and mechanistic thought need to be investigated, and regards

³⁰ Franz Borkenau, *Der Übergang vom feudalen zum bürgerlichen Weltbild: Studien zur Geschichte der Philosophie der Manufakturperiode* (Paris: Félix Alcan, 1934).

³¹ Henryk Grossmann, “The Social Foundations of the Mechanistic Philosophy and Manufacture,” in *The Social and*

Economic Roots of the Scientific Revolution: Texts by Boris Hessen and Henryk Grossmann, ed. Gideon Freudenthal and Peter McLaughlin (Dordrecht: Springer, 2009), 103–156.

this as an important contribution. At the same time, his objection is that Borkenau has located the relevant social mechanism in the wrong place. The first and most fundamental problem, for Grossmann, is chronological. If mechanistic and quantitative thought arose from the advanced division of labour within manufacture, then modern science should have emerged only after such a division of labour had become sufficiently widespread. Yet, Grossmann argues, the basic categories of modern scientific mechanics are already visible much earlier, during the Renaissance, and especially in the work of Leonardo da Vinci. To treat Descartes or Hobbes as marking an abrupt beginning is therefore, on Grossmann's view, to erase more than a century of scientific development from the historical picture.

More importantly, Grossmann argues that Borkenau's description of manufacture is itself anachronistic. Borkenau treats sixteenth- and early seventeenth-century manufacture as if it already resembled Adam Smith's famous pin factory: an advanced productive process broken down into simple, repetitive, and homogeneous tasks. According to Grossmann, this is not historically accurate. Early manufacture consisted largely in bringing different skilled craftspeople together under one roof to work for the same capitalist. Production had not yet been systematically decomposed into simple and repetitive motions. The kind of experience of "abstract labour" required by Borkenau's argument therefore does not appear to have been sufficiently developed in the period to which he assigns it.

If so, the "causal" argument collapses. Mechanistic thought cannot be explained by a form of division of labour that either developed later or was only beginning to emerge at roughly the same time. Grossmann's alternative is especially important for my purposes. The source of modern mechanistic thought, he argues, is not the fragmentation of labour but the practical relation to machines. Beginning with Leonardo, engineers, technicians, and natural philosophers increasingly worked with pumps, levers, water machinery, and other mechanical devices. They were required to calculate and manipulate force, motion, work, equilibrium, and related processes. It was this practical engagement, Grossmann argues, that made the development of mechanistic categories possible. What is more, Grossmann turns some of Borkenau's own examples against him. If Harvey explains blood circulation through the model of a pump, or if Simon Stevin's engineering practice plays a role in the development of the new mechanics, why should these be interpreted as examples of the division of labour? A

pump is a machine, and Stevin's practice concerns machines and technical problems far more directly than it concerns the organization of labour within manufacture.

For Grossmann, as I gather, the explanans remains social and material. But it is not, as Borkenau thought, the experience of division of labour. If Grossman is right, it is the fact that human beings increasingly engage with machines and manipulate natural processes through them. This, allegedly, provides the practical background for the emergence of a mechanistic worldview. The modern scientist did not learn to think of nature as a machine simply because, sitting at a desk one day, he happened upon a particularly successful metaphor. The world in which he lived was becoming increasingly populated by machines, and human intervention in that world was increasingly mediated by mechanical devices. At the risk of oversimplifying, the basic difference between the two positions can be stated quite simply. For Borkenau, the structure of society and the organization of labour find an analogous expression at the scientific and intellectual level. Grossmann does not think this is enough. The chronology does not quite fit, and, more importantly, the argument does not explain how scientists, who often lived lives relatively isolated from much of the rest of society, actually came to arrive at these views. For Grossmann, what matters is therefore not merely that society had acquired certain structural features, but that scientists themselves increasingly encountered machines in their everyday practical activity; they worked with them, used them, solved problems through them, and came to inhabit a world in which the characteristic operations and properties of machines played an increasingly dominant role.

2.1.3 Steven Shapin and Why Scientific Revolution Was Not a Revolution

As we move forward from these classical externalist accounts, however, the question of the emergence of modern science itself begins to change. Steven Shapin famously opens *The Scientific Revolution* with the sentence: "There was no such thing as the Scientific Revolution, and this is a book about it."³² His point is not, of course, that nothing important changed in scientific thought during the sixteenth and seventeenth centuries. On the contrary, many of the transformations that made what we now call modern science possible did indeed occur during this period. What Shapin rejects is the idea that they happened at one moment, in one place, through one method, or as part of a single coherent project called

³² Steven Shapin, *The Scientific Revolution* (Chicago: University of Chicago Press, 1996), 1.

“modern science” on which everyone agreed. To retrospectively gather Copernicus, Galileo, Bacon, Descartes, Boyle, Newton, and others under one narrative, as though they were different heroes of the same coherent revolution, is, for Shapin, as much a product of later historiography as it is a description of the history itself. “The Scientific Revolution,” in this sense, is not a name the events gave themselves. It is an analytic category we impose retrospectively.

This shift in perspective matters because it might change the question. The question here is not “Who discovered the basic ideas of modern science?” Nor are we asking only, in the manner of Borkenau, Grossmann, or Hessen, “Which economic or technological developments produced those ideas?” The organization of Shapin’s book is speaking for itself here: first, “What Was Known?”; then, “How Was It Known?”; and finally, “What Was the Knowledge For?”³³

What Shapin does with this work is to explain the emergence of modern scientific thought through immensely distributed processes that span across people, institutions, instruments, etc. Consider the rise of experimental science as an example.³⁴ Today, we are inclined to regard performing an experiment and observing its result as an almost self-evident scientific procedure. Yet, as Shapin shows more broadly in his work on Boyle and the Royal Society, the establishment of experiment as a reliable knowledge-producing practice cannot be explained simply by saying that people discovered that experimentation was a good idea. For an experiment to produce a credible “matter of fact”, a piece of “objective truth”, a whole range of social problems had to be resolved. People needed to decide where the experiment should take place, before whom it should be performed, whether the apparatus could be trusted, how far the testimony of observers should be accepted, and how disagreement should be managed. These are all procedural and even institutional processes that emerged through time and the contributions of different actors. The very concept of “fact”, an objective piece of truth which is delivered to us through experimentation, is therefore made reliable within particular material and social practices. It is constructed through a distributed and situated processes just like any other social practice that we take for granted.

Science, on this view, is not simply an intellectual activity that happens to be influenced by society; it is

itself, from the outset, a practice. And once we see it this way, drawing a clean boundary between intellectual history and social history becomes increasingly difficult. Scientific ideas do not stand on one side while “society” stands on the other as an external force acting upon them. Scientific thinking already takes place within socially organized human activity.

What I carry forward from this section, therefore, is not a complete explanation but just two important insights: First, the emergence of modern science, and with it strict naturalism, appears to have something to do with machines, mechanization, and the fact that people increasingly came to live within a mechanized world of practice. Second, this transformation appears to have been gradual rather than the product of a sudden intellectual revolution. But this immediately creates another problem: if these explanations were sufficient, then the phenomenon that motivated this paper, the apparent loosening and retreat of strict naturalism over the last several decades, should not have occurred. We still live in capitalist societies; the basic organization of production, commodification, and social relations has not undergone a reversal of the kind these classical accounts would seem to require. Nor, in the relevant sense, have machines disappeared from human life.

So the change must be sought elsewhere.

3. In the Beginning Was the Word

In his work on the history of chemistry, the Estonian historian of chemistry Rein Vihalemm offers two distinct analyses that are especially relevant here, one concerning ancient Greece, and another concerning the emergence of what I call strict naturalism.³⁵

Vihalemm emphasizes that, for the philosophers of ancient Greece, who were also members of the free and often aristocratic strata of society, the word occupied a central place in human activity.³⁶ These men had slaves, and Vihalemm describes the slave, in effect, as a “walking tool,” barely different in functional terms from a domestic animal or an instrument. Their practical relation to the world was mediated through slaves. One might even say that slaves functioned as extensions of their owners’ body.

Vihalemm summarizes the point in a striking formulation: “A slave owner was the programmer of the

³³ Shapin, *The Scientific Revolution*, vii.

³⁴ Steven Shapin and Simon Schaffer, *Leviathan and the Air-Pump: Hobbes, Boyle, and the Experimental Life* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1985), 1-21.

³⁵ Rein Vihalemm, “A Story of a Science: On the Evolution of Chemistry,” *Acta Baltica Historiae et Philosophiae Scientiarum* 7, no. 2 (2019): 7–180.

³⁶ Vihalemm, “Story of a Science,” 21.

slave's actions and the slave was the executor of the program."³⁷

He continues:

In this sphere, the word was the immediate tool of a free citizen himself: one had to know how to verbalise the instructions that the slave was supposed to follow. The prescribed instructions could not be formulated arbitrarily but the slave's physical capacities had to be considered. The prescription had to be as simple and unambiguous as possible, so that it could be followed blindly, so to speak, mechanically, precisely and quickly.³⁸

Then he develops at length the parallel between this practical role of the word and the organization of social and political life more generally. In his account, word and reason stand at the center of ancient Greek philosophical activity. And precisely for this reason, certain forms of logic and mathematics develop, as do certain characteristic ways of thinking about nature, while the modern idea of controlled experiment does not. As he puts it:

Ancient study of nature simply lacks aspiration to scientific endeavour. We may even venture further: ancient teachings of nature, natural philosophy of the period of antiquity was not even interested in the physical content of the studied object (in the sense we know it), there were no attempts to anticipate the physical, chemical, and other mechanisms of nature.³⁹

For Vihalemm, it seems to me, what matters in this world is the word and the relations internal to it, such as coherence, logical relations, cohesion, consistency, etc... What does not yet occupy the same central position is the idea, familiar to us, of an objective reality that exists independently of the subject and operates autonomously according to its own laws.

Vihalemm offers a parallel analysis of the emergence of "objectivity," and therefore, within the terminology of this paper, of strict naturalism. On his account, one of the central achievements of the modern scientific worldview is the ability to conceive of the world as an object independent of the subject.⁴⁰ But, as we talked about, this capacity is not a timeless epistemic attitude that human beings always possessed and that figures such as Galileo or Newton merely discovered and rendered scientific. In

the ancient and medieval worlds, the structure of human activity did not yet generate this kind of object-world. In medieval production, for Vihalemm, the dominant relation was primarily a human-object relation.⁴¹ A craftsman produced a particular object for a particular person, using personal skill, knowledge, and control over the process from beginning to end. The finished object would bear the marks both of the artisan who made it and of the person for whom it was made. Both the activity and its product therefore retained a personal character, while social relations likewise appeared largely as direct relations between persons. The world was accordingly experienced not as a mechanism standing over against the human subject, operating independently and on its own, but as a meaningful and hierarchical order within which human beings already occupied a determinate place, an order ultimately extending upward to God.⁴²

With the rise of capitalism, and especially with transformations in production, Vihalemm sees a break in this structure, just like other externalist scholars. And he formulates it as a transition from human-object relations to object-object relations, which paved the way for the emergence of strict naturalism. Vihalemm connects the modern tendency to see the world in terms of discrete things and invariant relations among them with the fact that practical activity itself was becoming organized around precisely such relations.

Vihalemm's characterization is, in fact, quite closely aligned with the externalist approaches discussed above. And, as I noted in the previous section, it does not by itself answer the question that is ultimately central to this paper: Why have we witnessed, over the last several decades, an apparent transformation in the strict-naturalistic outlook? What it does provide, however, is an important clue toward a possible answer. The crucial element, for my purposes, is Vihalemm's analysis of the role of the "word" in ancient Greek philosophy.⁴³ Although he develops this point specifically in relation to ancient Greece, I see no compelling reason why the analysis should stop there rather than be extended, with the necessary qualifications, to the end of the medieval period.

When discussing the Middle Ages, Vihalemm turns to craftspeople and artisans and takes their forms of activity as his point of reference. Yet craftspeople and artisans were also present in ancient Greece, while his analysis there focuses instead on free citizens. This asymmetry is important. What we call ancient Greek philosophy and

³⁷ Vihalemm, "Story of a Science," 18.

³⁸ Vihalemm, "Story of a Science," 18-19.

³⁹ Vihalemm, "Story of a Science," 21-22.

⁴⁰ Vihalemm, "Story of a Science," 20-22.

⁴¹ Vihalemm, "Story of a Science," 60-62.

⁴² Vihalemm, "Story of a Science," 61.

⁴³ Vihalemm, "Story of a Science," 73-74.

intellectual culture has come down to us overwhelmingly through the perspective, practices, and writings of free citizens. In that sense, Vihalemm's choice is entirely reasonable. But much the same can be said of medieval philosophy. The body of thought that constitutes "medieval philosophy" for us was not primarily produced by artisans or craftspeople. It was written, preserved, and transmitted largely by members of the clergy, monastic orders, scholars, and, more broadly, socially privileged groups whose characteristic activities differed substantially from those of manual producers. For this reason, I propose to extend Vihalemm's analysis from ancient Greece through the end of the medieval period.

My suggestion is that, in explaining the emergence of strict naturalism, the crucial transformation concerns whether the "word" occupies the central mediating position in human activity. On this account, the economic and social transformations emphasized by earlier externalist theories matter not only in themselves; their deeper significance lies in the way they alter the place of the "word" in experience and cognition. It is through this transformation, I will argue, that a naturalistic outlook becomes increasingly possible and eventually dominant. And when we turn to the contemporary reversal that concerns us here, the same line of thought becomes especially suggestive. The most striking changes of recent decades may not lie primarily in economic relations at all. They may instead lie in a set of transformations concerning the "word" itself.

4. Return of the Word

If the story developed so far is roughly correct, then we are left with an obvious problem. If the emergence of modern science and strict naturalism is to be explained in terms of transformations in production, the division of labour, mechanization, rationalization, anonymity, the quantification of the world, or, more generally, the depersonalizing effects of modernization on human experience, then why do we now seem to be witnessing movement in the opposite direction? None of these processes have disappeared. The contemporary world is not less mechanized than the nineteenth-century world. It is not less anonymous, less rationalized, less bureaucratic, or less mediated by markets. The division of labour has advanced further still, technological systems penetrate a far greater portion of everyday life, and a substantial part of human interaction continues to take place through impersonal institutions, procedures, and standardized roles. Whichever externalist account we prefer, the conditions it identifies as making strict naturalism possible are still present today, and in many respects have become even stronger. Why, then, do we increasingly

encounter theories that once again describe nature in terms of agency, intelligence, meaning, goal-directedness, experience, or related personalistic categories? Why does the long expansion of strict naturalism's intellectual territory appear to have slowed and, especially since the second half of the twentieth century, begun to reverse?

My hypothesis is that, rather than modernization and capitalism disappearing, a new element was added to modern experience. And this element is, at first sight, so thoroughly modern, technological, and mechanical that one might have expected it to reinforce strict naturalism rather than weaken it: the computer.

I take the basic idea from Vihalemm's analysis. As we saw, one of the features he emphasizes is the central role of the word in the practical activity of those social groups engaged in philosophy and science. In that context, the word is not merely a device for describing the world; it is a means of making things happen. One speaks, and something occurs in the world. From this perspective, one important consequence of modernization can be described as a decline in the causal weight of the word within human activity. Modern people, of course, still give orders, speak, write and coordinate one another linguistically. But an ever larger part of the world comes to operate through physical intervention, machine use, standardized procedures, and impersonal systems. One does not "tell" a machine what to do, one physically intervenes in it. One moves the correct part, presses the correct button, applies the correct force. And when one wants to understand why something happened, one looks not to what it "meant," but to the mechanism that produced the relevant physical outcome.

I think this distinction is highly significant for strict naturalism. Within modern experience, the word increasingly comes to belong on the side of the mind, while causal efficacy belongs on the side of matter. Words mean things, matter does things. Meaning belongs to representation, causation to physical mechanism. In a world experienced in this way, it is hardly surprising that only material mechanisms should come to seem genuinely causally efficacious. With the computer, however, this distinction begins to blur again in a rather strange way.

In computing, we tell a physical system what to do through symbolic instructions. I am not, of course, claiming that code and natural language are the same thing. Nor by "computer" do I refer only to personal computers: I use the term broadly to refer to the expanding family of digital technologies that includes the internet, mobile phones, social media, smartphones, artificial intelligence, and related systems. If there is one trajectory

that runs through their development, it is that word-like symbolic elements have progressively regained the capacity to produce effects in the world, while meaning and other personalistic categories have begun to reacquire something akin to causal efficacy. The distance between symbol and action has shortened again. If we look at the last seventy years of computer technology from this perspective, we see a gradual expansion of the causal role played by word-like symbolic elements in human activity.

At first, this relation was confined to a relatively small group of specialists, like programmers and engineers. Most people did not see the internal workings of computers, did not write code, and did not interact with machines in this way. So their experiential consequences for society at large were limited. I suspect the internet and the distribution of personal computers began to change this. The computer ceased to be merely a symbolic machine operating within itself and instead became an intermediary connected to other machines, institutions, and people. Typing an address, filling out a form, or submitting a query no longer changed only what appeared on a screen; these actions initiated processes elsewhere. Symbolic input became part of a much wider causal network. Email is an early and relatively simple example. One writes a text, and that text may change the behaviour of another person elsewhere in the world. Of course, letters could do this too; in that respect, email is not radically new. The difference lies in speed, scale, and degree of integration. A message can now cross continents in seconds, reach dozens or thousands of people simultaneously, initiate institutional procedures, be read by automated systems, and trigger further operations. The causal reach of the word expands dramatically.

With the spread of the web, web platforms, smartphones, and related systems, this escalates even further. The effects of what we write no longer proceed only through other people. We enter a search query and a system responds. We use “words” to fill in a form and thereby initiate a process within a bank, insurance company, government agency, etc. What is particularly striking at the level of everyday experience is that the rest of the causal chain becomes increasingly invisible. We do not see the warehouse, speak to the bank clerk or physically intervene in the processes of the server. We perform a linguistic or symbolic act, and the world responds. Something interesting therefore happens as computerization advances: At first, word-like symbolic instructions are the programmer’s means of telling the machine what to do. Over time, much larger sections of society begin to initiate worldly processes through symbols. Across an expanding range of human activity, doing and saying begin to move closer together.

It is at this point that I propose the Return of the Word Hypothesis (ROWH): ROWH is the hypothesis that the spread of computing and, subsequently, digital technologies has made symbolic and semantic elements causally efficacious once again within everyday human experience, and that this shift has, *ceteris paribus*, made it more intuitive and plausible to apply categories such as meaning, agency, intelligence, goal-directedness, and other personalistic predicates literally to nature.

The hypothesis is not stronger than this; I am not claiming that computers caused panpsychism, that the internet produced biosemiotics, or that programmers should naturally become animists. The kind of causation I have in mind is that technological environments change the structure of everyday causal experience, and those changes can make some ontological descriptions appear less strange than others. Chronology matters here as well. The fact that computers emerged in the 1940s and 1950s does not mean that the transformation predicted by ROWH should have appeared immediately at the scale of society. Only a very small proportion of people interacted directly with early computers; these were highly specialized machines located in large institutions, laboratories, military organizations, and corporations. The existence of a technology and the transformation of a society’s experiential environment by that technology are not the same thing.

This is why the 1990s matter. With the increasing spread of the personal computer and the incorporation of the internet into everyday life, a form of symbolic efficacy that had previously been confined to a narrow group of specialists became increasingly ordinary. A growing proportion of human activity began to be conducted not by physically manipulating things, but through the Word.

Conclusion

I began this paper with a historical puzzle: If strict naturalism emerged together with mechanization, changing forms of production, rationalization, and the broader depersonalization of modern life, then why does it now seem to be losing some of its former dominance? None of those conditions have disappeared; if anything, many of them have intensified.

The externalist accounts discussed here help us understand how deeply scientific worldviews are embedded in forms of practical and social activity. Among them, though, Vihalemm provides the clue that matters most for my argument: the changing role of the word in human activity.

My suggestion is that the recent re-enchantment of nature may be related not to a reversal of modernity or capitalism, but to a transformation within it. Digital technologies have gradually restored symbolic inputs to a position of practical efficacy. Increasingly, we say, write, type, or prompt, and things happen. ROWH is therefore meant as a limited historical hypothesis. I am not claiming that computers directly caused panpsychism, biosemiotics, or theories of agency in nature. I am suggesting that they may have changed the experiential background against which such views are judged. If so, the return of personalistic categories to nature may be, paradoxically, one of the consequences of an increasingly technological world.

References

- Borkenau, Franz. *Der Übergang vom feudalen zum bürgerlichen Weltbild: Studien zur Geschichte der Philosophie der Manufakturperiode*. Paris: Félix Alcan, 1934.
- Bostrom, Nick. "Are You Living in a Computer Simulation?" *The Philosophical Quarterly* 53, no. 211 (2003): 243–255.
- Clark, Andy, and David J. Chalmers. "The Extended Mind." *Analysis* 58, no. 1 (1998): 7–19.
- Frank, Adam, David Grinspoon, and Sara Walker. "Intelligence as a Planetary Scale Process." *International Journal of Astrobiology* 21, no. 2 (2022): 47–61.
- Friston, Karl. "The Free-Energy Principle: A Unified Brain Theory?" *Nature Reviews Neuroscience* 11, no. 2 (2010): 127–138.
- Ganeri, Jonardon, and Itay Shani. "What Is Cosmopsychism?" *The Monist* 105, no. 1 (2022): 1–5.
- Godfrey-Smith, Peter. *Theory and Reality: An Introduction to the Philosophy of Science*. Chicago: University of Chicago Press, 2003.
- Goff, Philip. *Consciousness and Fundamental Reality*. New York: Oxford University Press, 2017.
- Grossmann, Henryk. "The Social Foundations of the Mechanistic Philosophy and Manufacture." In *The Social and Economic Roots of the Scientific Revolution: Texts by Boris Hessen and Henryk Grossmann*, edited by Gideon Freudenthal and Peter McLaughlin, 103–156. Dordrecht: Springer, 2009.
- Hessen, Boris. "The Social and Economic Roots of Newton's Principia." In *The Social and Economic Roots of the Scientific Revolution: Texts by Boris Hessen and Henryk Grossmann*, edited by Gideon Freudenthal and Peter McLaughlin, 41–101. Dordrecht: Springer, 2009.
- Hoffmeyer, Jesper. *Signs of Meaning in the Universe*. Translated by Barbara J. Haveland. Bloomington: Indiana University Press, 1996.
- Levin, Michael. "Technological Approach to Mind Everywhere: An Experimentally-Grounded Framework for Understanding
- Diverse Bodies and Minds." *Frontiers in Systems Neuroscience* 16 (2022): 768201.
- McMillen, Patrick, and Michael Levin. "Collective Intelligence: A Unifying Concept for Integrating Biology across Scales and Substrates." *Communications Biology* 7, 378 (2024).
- Merchant, Carolyn. *The Death of Nature: Women, Ecology, and the Scientific Revolution*. New York: Harper & Row, 1980.
- Nanay, Bence. "Internal History versus External History." *Philosophy* 92, no. 2 (2017): 207–230.
- Parr, Thomas, Giovanni Pezzulo, and Karl J. Friston. *Active Inference: The Free Energy Principle in Mind, Brain, and Behavior*. Cambridge, MA: MIT Press, 2022.
- Pope, Alexander. *The Poetical Works of Alexander Pope, Volume 1* (Project Gutenberg, 2005), Epitaphs XII, <https://www.gutenberg.org/ebooks/9413>
- Shapin, Steven. "Discipline and Bounding: The History and Sociology of Science as Seen through the Externalism Internalism Debate." *History of Science* 30, no. 4 (1992): 333–369.
- Shapin, Steven. *The Scientific Revolution*. Chicago: University of Chicago Press, 1996.
- Shapin, Steven, and Simon Schaffer. *Leviathan and the Air-Pump: Hobbes, Boyle, and the Experimental Life*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1985.
- Strawson, Galen. "Realistic Monism: Why Physicalism Entails Panpsychism." *Journal of Consciousness Studies* 13, nos. 10–11 (2006): 3–31.
- Thompson, Evan. *Mind in Life: Biology, Phenomenology, and the Sciences of Mind*. Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press, 2007.
- Tononi, Giulio. "Consciousness as Integrated Information: A Provisional Manifesto." *The Biological Bulletin* 215, no. 3 (2008): 216–242.
- Varela, Francisco J., Evan Thompson, and Eleanor Rosch. *The Embodied Mind: Cognitive Science and Human Experience*. Cambridge, MA: MIT Press, 1991.
- Vihalemm, Rein. "A Story of a Science: On the Evolution of Chemistry." *Acta Baltica Historiae et Philosophiae Scientiarum* 7, no. 2 (2019): 7–180.

“A Landscape of Time”

Sanatçı: İdil Deniz Baykan

Banka Soygunculuğundan Filozofluğa: Bernard Stiegler

Bernard Stiegler için hayat okulundan mezun bir filozof desek yanlış olmaz. Yolu doğrudan şantiyelerden, caz kulüplerinden ve yüksek güvenlikli cezaevlerinden geçmiş bir filozof olan Stiegler, ilk gençlik yıllarını Paris'in banliyösü Sarcelles'te geçirdi. Daha lise yıllarında siyasete ilgi duymaya başlayarak Komünist Parti'nin eylemlerine, etkinliklerine katıldı. 1968 Baharında gerçekleşen ve tüm dünyaya yayılan eylemlere, bu onun lise diplomasını zamanında alamamasına neden olacak olsa da, aktif olarak katılım sağladı. 68' Baharı ve sonrasındaki Komünist Parti üyeliği (1976 yılında partinin Stalinizm'e teslim olduğu gerekçesiyle istifa etti) Fransız filozofu kültürel, sanatsal, teorik ve pratik açılardan önemli ölçüde değiştirdi ve geliştirdi.

Altyapı ve bakım işinde planlamacı, bir duvar işçisi, el yapımı takı satıcısı, bir atölyede planlama görevlisi.... 20'li yaşlarının başında çalıştığı bu işlerden sonra, kırsala taşınarak hayvancılık ve çiftçilikle hayatını idame ettirmeye ve ailesine bakmaya çalıştı. Fakat 76' yılında gerçekleşen bir kuraklık, her şeyi kaybetmesine yol açarak onu farklı arayışlar içrisine sürükledi.

Komünist yıllarının ve amcasının müzik kasetlerinin etkisiyle bir caz müziği hayranı olan Stiegler, Toulouse şehrinde—bu kararının hayatının dönüm noktası olacağını henüz bilmeden—bir Jazz Bar işletmeye koyuldu. Bu mekânda canlı caz konserleri düzenleniyor, entelektüeller toplanıyordu. Burada Fransız filozof Gérard Granel ile tanışıp yakın bir ilişki kurdu. Bir gün, mekânda müşteriler ile izne gelmiş askeri paraşütçüler arasında büyük bir kavga çıktı. Polis baskını yapıldı ve Stiegler'e muhbirlik/anlaşma teklif edildi; bu teklifi reddetmesiyle banka kredisi kesildi ve kısa bir süre sonra da iflas etti.

Bu iflasın ardından beş parasız kalan Stiegler, çözümü ilginç bir yöntemde buldu: Kredi borcu olduğu bankayı soymak. Bu soygunu birkaç diğer soygun da takip etti ve üç kere zıplayan Stiegler, dördüncüde yakalanarak hapse girdi. Hapishanede ETA militanlarıyla aynı ortamda bulunmasına ve avukatının “bunu siyasi bir eylem/kamulaştırma olarak sunalım, daha az ceza alırsın” demesine rağmen bunu kesinlikle reddetti. Adi suçlu olarak yargılanmak istedi; şiddet eyleminin sol harekete zarar verdiğini savundu. 8 yıl ceza aldı, 5 yıl yattı.

Hayatının bir diğer dönüm noktası, hapishanede geçirdiği 5 yıl oldu. Gérard Granel ona kitap ve kaynak sağladı; Fransa'nın felsefe devi Jacques Derrida ile mektuplaşmaya başladı. Derrida onun felsefi kavrayışına hayran kalıp mektupla lisans/yüksek lisans sürecine ve erken tahliyesine doğrudan destek oldu. Hücresini bir manastır hücresi/felsefe laboratuvarı gibi kullanabilmek için açlık grevi yaptı, yüksek güvenlikli tecrit hücresine gönderilmeyi göze alarak tek kişilik hücre hakkı kazandı. Yani mahpus hayatı onun için hem zehir hem de ilaç işlevi (*farmakon*) gördü.

Hapisten çıktıktan sonra “eski bir banka soyguncusu”nun kenara çekilip marjinal kalması beklenirken, tam tersine Fransız devletinin en prestijli kültür/teknoloji kurumlarının tepe yöneticisi oldu. Derrida'nın süpervizörlüğünde *La technique et le temps: La faute d'Épiméthée* başlıklı doktora tezini yazdı ve savundu. 1994 yılından hayatını kaybettiği 2020 yılına kadar 30'un üzerinde kitap yayınladı; dernek, enstitü ve felsefe okulu gibi oluşumların kurulmasına ve işlemesine öncülük etti.

Ahmet Aktaş ile Röportaj: Spinoza ve Heidegger Felsefelerinde Keder, Kayıp, Yas Kavramları Üzerine

Hazırlayan: Ömer Şemsi Türk

Ahmet Aktaş, lisans eğitimini Boğaziçi Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde yüksek onur derecesi ile tamamlamasının ardından, Yüksek lisans derecesini Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Felsefe Bölümü'nde *Precarious Necessity: Deleuze and the Theory of Thought* başlıklı teziyle almıştır. Başlıca çalışma alanları Spinoza, 20. yüzyıl Kıta felsefesi, siyasal düşünce tarihi, duygular felsefesi olan Aktaş, Fulbright bursiyeri olarak kabul edildiği Purdue Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde doktora çalışmalarını sürdürmektedir.

Bu söyleşide Ahmet Aktaş ile felsefe tarihinde çoğunlukla göz ardı edilen kederli duyguların dönüştürücü gücünü, kaybın ontolojisini, *desiderium* kavramının politik potansiyellerini ve Heideggerci çerçevede “bir dünyanın kaybı” olarak yasin kurucu mahiyetini konuştuk.

Ömer Şemsi Türk: *Spinoza literatüründeki bâkim neşeci ve olumlamacı okumaların aksine, kaybın (loss) ve yasin (begrav/grief) onun pratik felsefesinin merkezinde yer aldığını savunarak arzusunun iki belirlenimi arasında sistematik bir ayrım kuruyorsunuz: cupiditas (arzu) ve bir kaybın ardından ortaya çıkıp hem kederi hem de geri kazanma çabasını içeren desiderium (hasret/özlem). Kaybın nesnesini incelerken de çarpıcı bir ontolojik iddiada bulunuyorsunuz: “Kaybettiğimiz şey sahip olduğumuz bir nesne değil, eyleme gücümüzü oluşturan ve bizziyat olduğumuz şeyin bir parçası.” Spinoza uzmanlarının bu izleği göz ardı etmesinin ardındaki nedenleri de merak etmekle birlikte, asıl sormak istediğim soru şu: Kritik bir kayıp, öznenin kendi tekil özünü (singular essence) kavramasında nasıl bir rol oynar?*

Ahmet Aktaş: Spinoza'nın tekil özü nasıl tanımladığı ve bu tanımın altını nasıl doldurduğu oldukça önemli ve karmaşık bir konu. Hemen başta

şunu not edelim: Spinoza etkin öz (*essentia actus*)¹ ile formal öz (*essentia formalis*)² arasında bir ayrım yapıyor ve tekil özümüzü anlamak için ikinciye anlamak da önemli, ama ikisi birbirinden ayrılmaz şeyler olduğu için senin sorun bağlamında etkin öze odaklanmamız daha önemli. Spinoza bir şeyin etkin özünün o şeyin çabasıyla (*conatus*) aynı şey olduğunu iddia ediyor. İnsan bağlamında bu çabaya arzu diyoruz. İnsanın etkin özünün arzu olması demek, benim şu an olduğum şeyin şu an yapmaya çabaladığım şeyden başka bir şey olmaması demek. Neye çabalıyorsam oym ya da Türkçede daha güzel duyulan bir ifadeyle insan aradığıdır diyebiliriz. Dolayısıyla, tekil özümü kavramanın bir boyutunun şu an aradığım şeyi neden aradığımı beni harekete geçiren inanç ve arzuların nedenlerini anlamak, böylece kendi tekil özümün ve etrafımdaki şeylerin upuygun bilgisini edinmek olduğunu söyleyebiliriz.

Sorduğun soruyu şu şekilde formüle edebilirim o halde: Kayıp bize ne aradığımızı kavramamızda yardımcı olabilir mi? Ne aradığımızı ve onu neden aradığımızı çoğunlukla aradığımız şeyi kaybettiğimizde anlıyoruz. Ya da daha spesifik olmak gerekirse, sık sık aradığımız yeri kolay kolay doldurulamayacak bir şeyi kaybettiğimizde, yani bizi tanımlayan çabamızın büyük oranda şekillendiren bir dizi gücümüzü kaybettiğimizde yaşadığımız keder bize bir soru sorduruyor: Bu kaybettiğim güçleri neden arzuluyordum? Kaybettiğim parçam bana hangi güçleri veriyordu? Bu güçlerin çabalayan bir varlık olarak benim için önemi ne? Yani sarsıcı ve büyük kayıplar bize hayatta neyin önemli olduğunu kavrama imkânı sunuyor, çünkü bu sarsıntılar bize sadece günlük alışkanlıklarımızla *neyin peşinde koştuğumuzu* değil, *ne için* o şeyin peşinde koştuğumuz sorusunu da sorduruyor. Yani kayıp

¹ Baruch Spinoza, *Ethica*, III, Önerme 7 (E3p7). Alıntılarda Spinoza külliyyâtı için standart akademik kısaltma sistemi gözetilmiştir.

² Spinoza, *Ethica*, II, Önerme 8 (E2p8).

bize öncelikle bizim neye değer verdiğimizi anlamamız için, dahası neyin sahici bir öneme sahip neyin sahici bir öneme sahip olmadığını, Spinoza'nın ifadesiyle hangi arzusun akla uygun, hangisinin uygun olmadığını bilgisini edinmemiz için bir fırsat sunuyor. Kaybın sunduğu bilgi tam da kendi arzularımızı anlama ve hangi arzuların akla uygun hangilerinin uygun olmadığını öğrenme sürecinde kritik bir öneme sahip. Bu bağlamda kayıp bize hem tekil özümüze dair önemli bir bilgi fırsatı sunuyor hem de tekil özümüzün diğer varlıklarla bağlantılarını kavramak yoluyla ortak mefhumlar ve sezgisel bilgiye erişmemizde önemli bir aracı rol oynama potansiyeli taşıyor.

ÖŞT: *Kederin oynadığı roller arasında literatüre eklediğiniz özgün üçüncü tez; yurttaşlarda biriken kederin politik bir öfkeye yol açarak yöneticilerde isyan korkusu yaratması ve tiranlığı dizginleyen bir ilerleme motoruna dönüşmesi. Desiderium duygulanımının barış, özgürlük ve adaleti kurmada dönüştürücü bir yakıt olabileceğini belirtiyorsunuz. Ancak keder, yurttaşları aktif bir direnişe itebileceği gibi derin bir umutsuzluğa, felce uğratici bir nihilizme veya apatiye de sürükleyebilir. Akılla ve ortak nosyonlarla yapılandırılmamış tepkisel bir keder hareketi ne kadar kalıcı, etkili ve uzun erimli olabilir? Kederin yıkıcı bir tepkisellik yerine kurucu bir adalet zeminine evrilmesinin, Spinozist anlamda, sınırları ve koşulları neler? Keder politik anlamda özneleşmeye giden yolda nasıl bir etkiye sahip?*

AA: Burada sırayla gidelim. Son soruyla başlayacak olursak, keder hem etik hem de politik bağlamda ne aradığımızı ve ne aramamız gerektiğini anlamanın en temel yollarından biri. Keder demek, problem demek. Bir şeyin problem olduğunu, onun bizde yarattığı güçsüzleştirici etkisinden anlıyoruz. Dolayısıyla keder hem etik hem de politik özneleşmenin kurucu bir elementi. Spinoza *Teolojik Politik İnceleme*'nin on altıncı bölümünde yaptığı köle (*servus*), özne (*subditus*) ve özgür insan (*homo liber*) arasındaki ayırmada da bu noktaya işaret ediyor.³ Köle başkasının emrinde ve başkasının faydasına çalıştığı için ağırlıklı olarak kederli duygular taşır; özgür insan ise aklın emrinde yaşadığından ağırlıklı olarak neşeli duygular taşır. Özne ise başkasının emrinde olmakla birlikte kendi arzuları

doğrultusunda yaşadığından hem kederli hem de neşeli duyguları bir arada taşır.

Sondan ikinci soruna gelirsek, bu elbette bir veya birkaç paragrafta cevap vermesi imkânsız bir soru. Dolayısıyla birkaç önemli ve merkezi noktaya değinmekle yetinmeme izin ver. Öncelikle, kederlerin yıkıcı bir tepkiselliğe yol açmasının önüne kesin kesilecek bir mekanizma bulabilir miyiz, emin değilim. En nihayetinde bir insan veya insan grubu karşılaşmalarını aklın kılavuzluğunda, neşeli duygulara sahip olacak bir şekilde örgütlemiş olsa da her daim dış etkenlerin yıkıcı gücüne maruz kalabilir. Değirmek istediğim birinci nokta bu. İkinci nokta ise şu: kederin yıkıcı bir tepkisellikten kurucu bir adalet zeminine evrilmesini sağlayan şey, bu kederin yarattığı arzu. Spinoza bir duyguyu eylem gücümüzde ve çabamızın yönünde değişim yaratan bir etkilenim olarak tanımlar. Yani bir duygu eylem gücümüzü azaltan veya artıran, bunu yaparken de bizi bir şey yapmaya iten, bizde yeni bir arzu yaratan etkilenimlerdir. Tam bu noktada iki temel duygunun, özlem (*desiderium*) ve infialin (*indignatio*), sosyal değişim yaratma potansiyellerindeki farka bakmak önemli. İnfial en temelde bir öfke türü olduğundan bizde yarattığı arzu yöneldiği nesneye zarar verme ve yıkmaya arzudur. Oysa kaybın neden olduğu özlem (*desiderium*) zarar verme arzusuyla yüklü bir öfkeyle doğurma potansiyeli olsa bile en temelde eskiden var olan ve aranan bir iyinin yeniden elde edilmesine duyulan arzuyu içerir. Spinoza okurları sosyal değişimin altında yatan temel duygunun infial (*indignatio*) olduğunu iddia ettiklerinde bu farkı gözden geçiriyorlar. İnfialden kaynaklı sosyal değişimin itici gücü olan kederin nasıl yıkıcı bir tepkisellik yerine kurucu bir adalet zeminine evrileceği sorusu bir muamma. Fakat aynı şeyi özlemde doğan değişim arzusu için söyleyemeyiz çünkü özlemin kökeninde bir tür ortak iyiyi elde etme arzusu da var. Yani infial sadece yıkıma yönelirken özlemin kurucu bir tarafı var. Buna ek olarak, infialin sosyal değişim yaratmadaki rolü ilk olarak Aristoteles tarafından öne sürüldüğünden orijinalikten oldukça uzak bir fikir. Oysa kaybın yol açtığı özlemi sosyal değişimin temel motoru olarak görmek siyaset felsefesi içerisinde o kadar yaygın bir fikir değil. Bu bağlamda Spinoza'nın sosyal değişime

³ Benedictus de Spinoza, *Theologico-Political Treatise*, çev. Michael Silverthorne ve Jonathan Israel, ed. Jonathan Israel

(Cambridge: Cambridge University Press, 2007), Bölüm 16, 195–204.

yönelten arzuların kaynağı olarak sadece infialî değil kaybın doğurduğu özleme işaret etmesi onun siyaset felsefesi tarihindeki özgün bakışını da görmemize yardımcı oluyor.

Bu son nokta beni senin sondan üçüncü soruna getiriyor. Özlemin yapıcı bir tarafı olsa bile, bu yapıcılık akıl ve ortak nosyonlarla birlikte işlemediğinde ne kadar kalıcı, etkili ve uzun erimli olabilir? Kısa cevap, akla uygun ve ortaklık zemininde oluşan yasaların uzun zamana yayılan etkileriyle karşılaştırdığımızda keder temelli bir arzunun yarattığı ortaklık oldukça geçici, görece etkisiz, kısa erimli olmaya mahkûm. Fakat bu noktada en kritik soru akla uygun yasaları nasıl belirlediğimiz ve insanları bu yasalara uymaya nasıl teşvik edeceğimiz. Kederlerin siyasetteki önemli rolü, aynı etik düzlemde olduğu gibi bize problemlerin bilgisini vermesi, neyin bizim için iyi ve kötü olduğu sorusunu sordurtması ve tekil varoluşumuzun koşulları göz önüne alındığında akla uygun olan eylemin ne olduğunu anlamamızda araçsal bir rol oynamasında yatıyor. Dolayısıyla kaybın yarattığı kederler bize problemlerin bilgisini verdiğinden, bizi kalıcı, etkili ve uzun erimli bir örgütlenmenin nasıl olabileceğine dair hayati bilginin kaynağı olduğunu söyleyebiliriz.

ÖŞT: *Heidegger üzerine çalışmanızda, onun öznelararasılık (Mitsein) kavrayışının Dasein'ı ya araçsal ve anonim gündelikliğe (das Man) ya da kolektivist bir halk birlikteliğine (das Volk) feda ettiğini, bu nedenle ikame edilemez tekil ötekinin ardından tutulan yasa yer bırakmadığını gösteriyorsunuz. Ötekinin tekilliği ve yas meselesinde ise çağdaş iki hâkim çizgiden ayrışyorsunuz: Levinas'ın ötekinin ölümünü dünyadan kopuk soyut bir aşkınlığa hapsettiğini, Derrida'nın ise yası fazlasıyla genel ve ontolojik bir kategoriye dönüştürerek somut bağları erittiğini savunuyorsunuz. Sizin inşa ettiğiniz Heideggerci yas fenomenolojisi, ötekinin tekilliğini hem Levinas gibi metafizik bir soyutluğa kaçmadan hem de Heidegger gibi anonim bir kolektivistliğe boğulmadan*

“Ötekini kaybettiğimizde dünyadaki bir şeyi değil bir dünyayı kaybediyoruz. Heidegger'in gözden kaçırdığını iddia ettiğim nokta bu.”

‘dünyasal bir bağlamda’ (worldly milieu) tutmayı nasıl başarıyor?

AA: Levinas için ötekine yönelikliğimiz en nihayetinde insan varoluşunun bir yapısı. Yani bir mânâda Heidegger'in kendi ölümümüzün farkında olmamızdan doğan ölüme doğru olma hali, Levinas'ta ötekine açıklığımızdan ötürü ötekine doğru olmak şeklinde değişiyor. Aradaki temel fark, Heidegger ölüme açıklığımızın Varlığı kuran şey olduğunu iddia ederken, Levinas ötekine olan açıklığımızın Varlığın ötesinde, varlıktan başkaya, yani sorumluluğa açtığını iddia ediyor. Levinas'ın reddettiği, benim görüşümce kaçırdığı, şey ötekinin her zaman dünyasal bir bağlamda kendini bize açtığı gerçeği.⁴ Levinas bu noktayı ötekiyle olan ilişkinin “ilişkisiz bir ilişki” olduğunu iddia ederek çok net biçimde reddediyor. Yani Levinas'a göre ötekine açıklığımız ona yönelik bir ilgiden kaynaklanmıyor. Öteki böyle bir ilgi alanı içerisinde kendini gösterseydi, ötekinin bir içkinlik düzlemi içinde ilişkilendiğimizi söylerdik. Oysa Levinas'a göre öteki bir aşkınlık, bir epifani olarak kendini açıyor, dünya dışında, varlığın ötesinde veya varlıktan başka olarak.

Ötekiyle ilişkinizin dünyasal bağlamının kurucu rolünü reddetmek Levinas'ın etiğinin merkezine soyut bir sorumluluk kavramını koymasına, bunun sonucunda da yüz yüze gerçekleşen her ikili karşılaşmanın politik bir bağlamda gerçekleştiğini kaçırmaya yol açıyor. Levinas'a röportajlarında sıkça sorulan sorulardan biri, onun fenomenolojisinde ikili bir ilişki olarak tarif edilen etiğin yarattığı sorumluluğun, üçüncünün (*le tiers*) devreye girmesiyle başlayan politik alana nasıl yansıdığı. Bu röportajlarda Levinas'ın cevaplarının tatmin edicilikten uzaklığı çok çarpıcı. Bu derin etik düşünürün bize politik olarak sunduğu tek şey, politik sorumluluğun etik sorumluluğa tâbi olduğu fikri. Fakat etik sorumluluğun politik adalet zeminine nasıl bağlanacağı sorusu kocaman bir boşluk olarak kalıyor. Dolayısıyla Levinas, bizi tam da etikten siyasete geçişin tedirgin edici zorunluluğuyla karşı karşıya kaldığımız noktada terk ediyor. Derrida *Adieu à Emmanuel Levinas*'ta tam da

⁴ Emmanuel Levinas, *Totality and Infinity: An Essay on Exteriority*, çev. Alphonso Lingis (Pittsburgh: Duquesne

University Press, 1969), 80.

Levinas'ın bizi bıraktığı bu boşluktan çıkarmaya çalışıyor.⁵ Derrida'nın çözümü en nihayetinde etik ve politika arasındaki bu boşluğun kurucu bir boşluk olduğunu kabul etmek ve siyasetten beklentilerimizi buna göre ayarlamak.

Bu noktada benim savunduğum tez şu: Heidegger'in kendisi bu kavramların çıktılarını doğru kavrayamamış olsa bile bize ötekiyle ilişkimizi anlamak için gereken temel kavramların çoğunu sağlıyor. Heidegger'in temelde doğru kavradığı şey şu: *Olmak* her zaman *bir şey olmaktır* (*das Sein des Seienden; the Being of beings*). Bunun ötekiler bağlamında çıktısı şu: Ötekine açıklığımız, hep *tekil bir ötekine açık olmaktır*. Yani tekil şeyler, tekil kişiler olmadan genel bir yapıdan bahsetmek mümkün değil. Oysa Levinas'ın yaptığı tam olarak ötekini tekilliğinden koparıp anonimliğe hapsedmek. Tam da bu yüzden etik hiçbir zaman politik gerçekliğe bağlanamıyor. Heidegger'de ise tersi geçerli: Etik politik olanın içinde eriyor. Senin sorunu şu şekilde yeniden formüle edebilirim o halde: Benim sunduğum yas fenomenolojisi nasıl oluyor da etik ve politığın birini diğerinin içinde yok etmiyor? Buradaki kritik hamle, Heidegger'in ontolojisi bağlamında Varlığı ve ölümü en temelde bana ait bir şey olarak görmeyi reddetmek yatıyor. Bunun gerekçesi de benim olanın hep başkası olması. Tam da ötekilerin bu kurucu rolünden ötürü ötekini kaybetmek salt ontik bir yoksunluk değil, ontolojik bir sarsıntı yaratabiliyor. Ötekini kaybettiğimizde dünyadaki bir şeyi değil bir dünyayı kaybediyoruz. Heidegger'in gözden kaçırdığını iddia ettiğim nokta bu. Böyle düşündüğümüzde etik ve politığın hep bir aradalığı ve eşit kurucu rollerini kavramak için ilk adımı da atmış oluyoruz.

ÖŞT: Heidegger'de yalnızca kişinin 'kendi ölümü' *Dasein*'i bireyleştiren asli imkân olarak sunulurken, siz yakın bir ötekinin ölümünün de en az kendi ölümümüz kadar 'asli/kurucu' (*equi-primordial*) olduğunu öne sürüyorsunuz. Çünkü öteki öldüğünde salt bir varlık değil, onunla paylaşılan bir dünya kaybedilmektedir. Ötekinin ölümünün yol açtığı bu ontolojik dönüşüm, *Dasein*'i kendi sahici varoluşuna (*authentic existence*) nasıl çağırır? Kişi yas tuttuğu ölçüde kendisi olur' (*to the extent that one mourns,*

one becomes oneself) ifadesini de irdelersek, yasin fenomenolojisi bağlamında insan dünyaya hem fırlatılmış (*thrown; geworfen*) hem de sevgiyle bağlanmış (*attached to love*) bir varlık olarak nasıl yeniden kurulabilir?

“Dolayısıyla dünyada olmak bir şeylerle ilgilenmek, yani sevmek zorunda olmak demek. Bir şeyi sevmek ise onu kaybetme riskine talip olmak demek.”

AA: Dünyada olmak, üç temel varlık türüne açık olmak demek: kendi dünyasına sahip ötekiler, dünyayı oluşturan şeyler ve dünyanın bir problem olarak belirlediği yer olarak kendim. Bunların her biri bir bağlanma alanı, Heidegger'in terimiyle dünyayı ve varlığı birbirine bağlayan ilginin (*Sorge*) üç temel biçimi (ötekilere ilgim *Fürsorge*, şeylere ilgim *Besorgen*, kendime ilgim *Selbstsorge*).⁶ Dolayısıyla dünyada olmak bir şeylerle ilgilenmek, yani sevmek zorunda olmak demek. Bir şeyi sevmek ise onu kaybetme riskine talip olmak demek. Heidegger bu kaybetme riskinin en nihayetinde kendi ölümümüzde temellendiğini iddia ediyor. Dolayısıyla bizi sahici bir varoluşa açacak olan şey ölüm ve hiçliğin sebep olduğu kaygı hali.

Heidegger açıkça temel ontolojiyi (*Var olmak ne demektir?*) etige önceliyor (*Nasıl var olmalı?*). Ben kaybı ve yası varlığı kuran ilişkilerin kurucu bir unsuru olduğunu iddia ettiğimde aslında varlığın kendini hep bir etikle, bir form içinde ortaya çıkardığını da iddia ediyorum. Varlık bize kendini bir soru olarak sorduruyorsa, bu dünyada ilgimizin olmasından kaynaklanıyor. Yani dünyaya fırlatıldığımızı fark ettiğimiz an, aynı zamanda bir şeylere bağlandığımızı fark ettiğimiz an; yani bir şeyleri sevdiğimizi. Kritik bir kayıp yaşamak bizi sahici bir varoluşa götürme imkânı taşır derken, Heidegger'de tam da olmayan etik bir yünden bahsediyorum. Kritik ötekinin ölümü beni şu sorularla da karşı karşıya bırakır: Ben neyi nasıl sevmeliyim? Şu an neden o yerine ben varım? Var olmamın değeri ne? Çünkü kritik kayıpla fark ettiğim şey benim dünyamın ötekinin dünyasından

⁵ Jacques Derrida, *Adieu to Emmanuel Levinas*, çev. Pascale-Anne Brault ve Michael Naas (Stanford: Stanford University Press, 1999), 1–13.

⁶ Martin Heidegger, *Being and Time*, çev. John Macquarrie ve Edward Robinson (New York: Harper & Row, 1962), 157–160, 366.

ayrılmazlığı, ötekinin ölümünün benim ölümünden ayrılmazlığı. Yas, salt bireysel bir kendime dönüş değil, kaybın çağırdığı şeye, yeni ilişkilere, yeni bir bağ kurma biçimine dair bir çağrıdır. Bu tam da Heidegger ile Levinas arasında ilerleyen bir patika.

Tam da bu noktada benim iddiamla Levinas'ın iddiaları arasındaki önemli bir fark daha açık hale geliyor. Ben dünyayı belli bir ölçüde kuran ötekinin ölümü beni sahici bir varoluşa çağırır dediğimde, sorumluluğun temeline de sevgiyi koyuyorum. Öteki bize bir çağrıda bulunur. Oysa Levinas, ötekinin yüzünün bize bir çağrıda değil, *emirde* bulunduğunu iddia eder. Evet, yüzün epifanisi hem “yükseklik” hem “yoksulluk” boyutunu aynı anda taşır, ama yüzün bizi sorumlulukla bağlayan talebi en nihayetinde bir emir. Bunun sebebi ise ötekinin yüzünün bizim *dünya kurucu* ilgimizin ötesinde bir şey olması. Bence Levinas'ın bu tamamen politik olarak kurulan bir ilişkiselliğin, emir ve itaat ilişkisinin anlamdan önce gelen ve onu kuran temel ilişki olduğunu iddia etmesi, bunu da etiğin temeline koyması, kendine has bir siyasi varsayım taşıyor.

ÖŞT: *Gerek Spinoza gerekse Heidegger üzerine kurduğunuz bu özgün hat; felsefe tarihinde çoğunlukla kaçınılması, aşılması ya da bastırılması gereken durumlar olarak görülen keder, kayıp ve yas varoluşun ve özneleşmenin kurucu merkezine yerleştiriyor. Spinoza metninizdeki biyografik notta onun erken yaşta kaybettiği annesi, aile fertleri ve nihayetinde aforoz edilerek cemaatini kaybetmesi ile keder/kayıp kavrayışları arasındaki paralelliklere dikkat çekiyorsunuz. Bu bilginin ışığında soracak olursam: Sizin felsefi ilginizi keder, kayıp ve yas eksenine çeken kişisel, entelektüel veya politik motivasyon neydi? Önemünüzdeki dönemde de bu izlegi farklı filozoflar veya estetik/pratik bağlamlar üzerinden sürdürmeyi planlıyor musunuz?*

AA: İnsanın kendi motivasyonlarını bilip bilemeyeceği konusunda emin değilim. Bu konuda Nietzsche'nin söylediklerine ekleyecek pek bir şeyim yok. Motivasyonlarımız konusunda birçok inanca ve arzuya sahip olduğumuz kuşkusuz, ama kendimizi bir nesne haline getirip o nesneyi harekete geçiren şeyleri ayırt etmeye çalıştığımızda, bir hareketi mümkün kılan devasa sayıdaki etkenlerden belli bir

kısımının diğerlerinden daha yoğun bir güce sahip olduğunu söylediğimizde çoğu zaman sebeplerden değil sonuçlardan hareket ediyoruz. Çünkü bizim sebep saydığımız şeyin kendisi, belirli bir yoğunluğa ulaşmış bir arzu veya duygunun kendisi, bizim bilincimize ulaşmayan birçok etkenimin ürünü. İlgilenenler bu fikir için *Tan Kızıllığı*, 115'e bakabilirler.⁷ Dolayısıyla bu problemlerin üzerine giderken hakikî motivasyonumun ne olduğunu tam bilemiyorum. Bildiğim şey ilerde bu problematiği daha da genişletmek istediğim. Bu bağlamda üzerine çalıştığım projelerden biri korku, kayıp ve özbilinç arasındaki ilişkiyi irdeliyor. Temel iddiam, özbilincin bir kayıp korkusuyla birlikte var olduğu. Zira tutarlı bir benlik algısı, o benliğin zarar görmesi olasılığını da beraberinde getirir ki bu da bir kayıp hissine eşdeğerdir. Başka bir proje Spinoza'nın kaybı ontolojik bir zeminde açıklayan teorisinden hareketle güncel literatüre bir müdahalede bulunmayı hedefliyor. Umarım ilerde bu çalışmalar üzerine de konuşma fırsatı buluruz. Şimdilik bu harika sorularla düşüncelerimi biraz daha açma fırsatı sunduğun için sana ve BÜFET ekibine çok teşekkür ediyorum.

Kaynakça

- Aktaş, Ahmet. “Empowering Sadness: Spinoza on Grief, Love, and Loss.” *British Journal for the History of Philosophy* (2026): 1–21.
<https://doi.org/10.1080/09608788.2026.2345678>.
- Aktaş, Ahmet. “Keder Kullanışlı mıdır? Spinoza’da Duyguların Doğası ve İyi Yaşamla İlişkileri Üzerine İki Düzeltme” *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, sy. 101 (2025): 135–158.
<https://philpapers.org/rec/AKTKKM>.
- Aktaş, Ahmet. “Thrown into the World, Attached to Love: On the Forms of World-Sharing and Mourning in Heidegger.” *Human Studies* 47, sy. 3 (2024): 479–498.
<https://doi.org/10.1007/s10746-023-09701-6>.
- Derrida, Jacques. *Adieu to Emmanuel Levinas*. Çeviren Pascale-Anne Brault ve Michael Naas. Stanford: Stanford University Press, 1999.
- Heidegger, Martin. *Being and Time*. Çeviren John Macquarrie ve Edward Robinson. New York: Harper & Row, 1962[cite: 1].
- Higgins, Kathleen Marie. *Aesthetics in Grief and Mourning: Philosophical Reflections on Coping with Loss*. Chicago: The University of Chicago Press, 2024[cite: 3].

Yayınları, 2011), §115.

⁷ Friedrich Nietzsche, *Tan Kızıllığı: Ahlaksal Önyargılar Üzerine Düşünceler*, çev. Hüseyin Kaytan (İstanbul: İthaki

Levinas, Emmanuel. *Totality and Infinity: An Essay on Exteriority*. Çeviren Alphonso Lingis. Pittsburgh: Duquesne University Press, 1969[cite: 1].

Nietzsche, Friedrich. *Tan Kızılığı: Ahlaksal Önyargılar Üzerine Düşünceler*. Çeviren Hüseyin Kaytan. İstanbul: İthaki Yayınları, 2011.

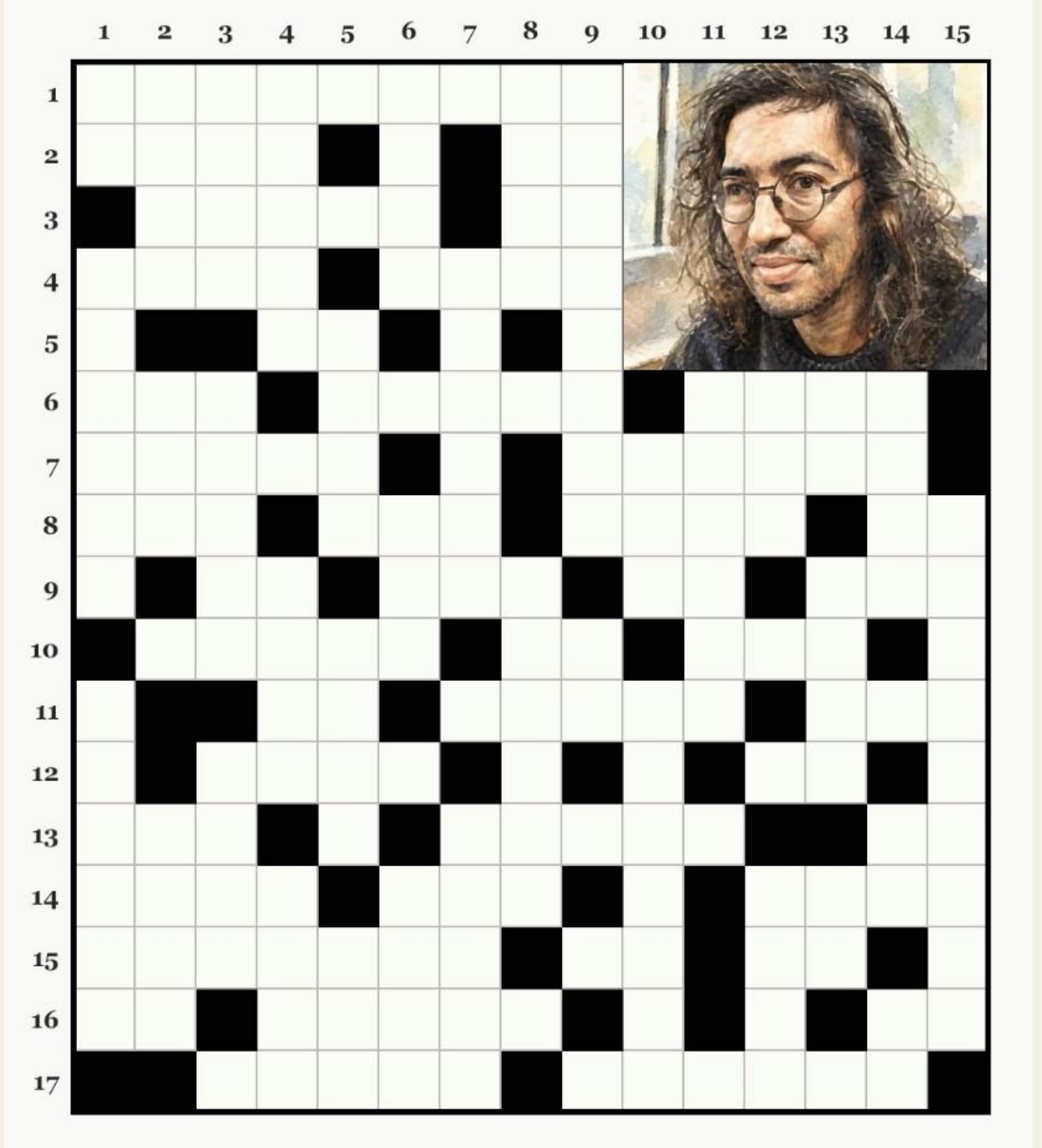
Spinoza, Baruch. *Ethics*. Çeviren Edwin Curley. Princeton: Princeton University Press, 1985.

Spinoza, Benedictus de. *Theologico-Political Treatise*. Çeviren Michael Silverthorne ve Jonathan Israel. Editör Jonathan Israel. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

ÖDÜLLÜ BULMACA

Hazırlayan: Sencer Çetinkaya

*Bulmacanın doğru çözümünü bize ulaştıran ilk 5 okura kitap ödülü verilecektir. Cevaplarınızı @khorafelsefedergisi Instagram hesabından veya bounphilcommunity@gmail.com mail adresinden ulaştırabilirsiniz.

Soldan sağa:

1. Görseldeki filozofumuz.
2. Zan, zehap // “Yunus ... sütdişleriyle Türkçenin / Ne güzel biçmişti gök ekinini” (Cemal Süreya).
3. İlk Çağ’da Orta Asya halkları tarafından benimsenmiş bir yazı sistemi // Rey.
4. Taaffün etmiş olan // Hiçbir zaman, hiçbir şekilde, katiyen.
5. Antik Yunanca ‘felsefe’ kelimesinin de ilk harfi olan Yunan alfabesinin 21. harfi.
6. Pittsburgh Hegelciliği’nin temsilcilerinden olan, Neopragmatist filozof Robert Brandom’ın lakabı // Metnin açık ettiğine inanılan anlam sınırlarının dışarısına çıkmamaya çalışan yorumlama biçimi // “... olmayanlara sabretmek, ... olanları parlatır” (Hz. Mevlânâ).
7. Altay dil ailesinin Mançu-Tunguz koluna ait, ana dil olarak konuşan son üyesini 2008’de kaybetmiş bir Habarovsk Krayı dili ve aynı isimli halk // Biricik, tek.
8. Descartes’in düşünen şey ve uzamlı şey anlamlarındaki kalıplaşmış kavramlarında da yer alan Latince ‘şey’ // Kalıplaşmış bir mantıksal totoloji ifadesi: “... or ... not” // Platon *Şölen* diyalogunun ana konusu // Fikir mülkiyeti anlamında kullanılan bir kısaltma.
9. Bir yapım eki, aynı zamanda etikteki ‘kategorik buyruk’ kavramının İngilizce kısaltması // Temel, esas, kaide // Geleneksel Çin felsefe ve tıbbında yaşam enerjisi, kozmik ruh // Platon diyaloglarında Sokrates’in yer yer kendi yaptığıyla benzeştirdiği meslek.
10. Alain Badiou tarafından kaleme alınmış 34 kısa tiyatro oyununun toplandığı eser ve eserin aynı isimli filozof kahramanı: “Filozof ...” // Bir nefeslik ara // Arı, katışksız.
11. “Elif’im noktalandı (aman) / ... derdim çokçalandı” (Kütahya yöresi) // ‘The Wasteland’ın yazarı olan modernist şair // “Sabreyle gönül derdine dermân ... umma / Cân atma oda bi-hude cânân ... umma” (Hoca Dehhânî).
12. Debrece doğumlu Macar bilim felsefecisinin ilk ismi // İngilizce’de özne-yüklem bağı kuran copula: “A ... A”.
13. Lakırtı // 19.yy.’da yaşamış bir Alman düşünürü // Enerji, ergonomi gibi kavramlardaki ergon (ἔργον)’un Türkçe karşılığı.
14. Hurufilikle de uğraşmış bir 16. yy. Bektaşî mutasavvıfı // Özgür // Ayın Şamanizm ve bazı eski Türk inanışlarında evrenin yenilenişiyle özdeşleştirilen, tepe ayınlarının yapılma zamanına işaret eden hâli.
15. İşlemez, kullanılmaz hâle gelmiş olan // Hippopotamus kelimesindeki hippos (ἵππος)’un dilimizdeki karşılığı // H.P. Grice’in semantikte kavramsallaştırdığı duruma bağlı gelen anlamsal yer tutucu: “...-and-...”.
16. Geride bırakılmış asgari belirti, alamet // Platon’un *Devlet*’inde de geçen, Erifüle’nin kocası Amphiarus’un savaşa katılması karşılığında aldığı ve genel olarak uğursuz olduğuna inanılan altın nesne // *İ Ching*’de bahsedilen üç kadim kuvvet olan (天、地、人) gök, yer ve insandan ‘yer’.
17. Japon ruhani botanik pratiği ikebananın tek saksıda elde edilen bir kompozisyonda hakikat, destek ve akış temelinde 7, 9 veya 11 dallı bir doğa modelini temsil etmeye çalışan geleneksel bir bitki düzenleme üslubu // Coşku, sevinç veya ilahi duyguyla kendinden geçme.

Yukarıdan aşağıya:

1. Akıl // Donna Haraway’in yazdığı manifestonun ismi “... Manifestosu” // Her tür gösteriştan uzak olmayı hedefleyen tasavvufi yolun yolcusu.
2. Ovidius’un *Fasti*’sinde bahsedilen, dili kesilerek susturulan ve türlü acılar çeken su perisi // Cevherin işlenmeden önceki hâli // Arap edebiyatı kaynaklı bir şiir ölçü sistemi.
3. Jung ve Pauli tarafından 20. yy.’da canlandırılan, Skolastik felsefe ve simyada kullanılan ‘tek dünya’ kavramı: “... mundus” // Cennet ve cehennemi kendine has bir ifadeyle resmettiği eseriyle tanınan 15. yy. Flaman Rönesans insanı // Kapalı olanı ortaya çıkarmak.
4. Türü, cinsi, familyayı ve takımı kapsayan en küçük zoolojik taksonomi basamağı // İslam diniyle ilişkili olarak önder, lider // Güdü, eyleme sebebi.
5. Bilgi, bilim // Üzeyir peygamberin İbrani gelenekteki karşılığı // Bir Ekşi Sözlük başlığı: “felsefenin karnı ... insan işi olması”.
6. Önün tersi // Kul, köle, hizmetkâr // Populum, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk partisi.
7. Kanser günlerini anlatan “C-ing Colors” şiir dizgisiyle tanınan Afro-Amerikan şairin ilk ismi // Tatlı düş, hayal.
8. Okul // 19. yy.’da Sokrates Öncesi felsefeye dair çalışmalarıyla bilinen, Nietzsche’ye ‘übermensch’ kavramı da dahil büyük etkisi olmuş teolog, filozof.
9. Matematik // Batı müziğinde ‘B’ harfiyle gösterilen nota.
10. Kudret, iktidar // Kral Agamemnon’un anne katili olduğu için intikam ruhları erinyeler tarafından kovalanan oğlu.
11. Benmerkezci.
12. Âm olmayan, tahsis edilmiş // Atong dilinde ‘yıldız’.
13. Mağara // Ülkemizde bulunan, Heraklitos’un da yaşamış olduğu antik kent // Reddetme sesi.
14. ‘Körper’ ile kıyaslanan, yaşayan beden anlamındaki Almanca kavram // Dışın zıttı // Bağlaç olarak da kullanımı olan bulunma hâli eki.
15. Ataerkil, patriyarkal.

KHÔRA
BÜFET
FELSEFE
DERGİSİ

İLK
SAYISI
HAZİRAN 2024

KHÔRA
BÜFET Felsefe Dergisi
İkinci Sayısı
Haziran 2025

KHÔRA
Boğaziçi Üniversitesi Felsefe Topluluğu Felsefe Dergisi
Philosophy Journal of Bogazici University Philosophy Community

May 2024 / Haziran 2024
May 2024 / Haziran 2024
May 2024 / Haziran 2024